

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- CSORBA GYÖZŐ verse 1
BERTHA BULCSU: Szürke Vince (elbeszélés) 3
SZENDI ZOLTÁN: Kimozdult gyökerek (*Bertha Bulcsu:
Fehér rozsda*) 17
GYURKOVICS TIBOR verse 22

*

- WEÖRES SÁNDOR versei 24
ÖRKÉNY ISTVÁN: Tatárfutás (regényrészlet) 25
POMOGÁTS BÉLA: Cselekvő író (*Párbeszéd a groteszkről.
Beszélgetések Örkény Istvánnal*) 33
TAKÁTS GYULA versei 36
TATAY SÁNDOR: Bakony (*Emlékek és találkozások, XIV.*) 38
TAKÁCS ZSUZSA versei 46
UTASSY JÓZSEF verse 48
HALLAMA ERZSÉBET: Beszélgetés Kerpel-Fronius Ödönnel 49

*

- BERTÓK LÁSZLÓ verse 59
SPIRÓ GYÖRGY: Ivan Olbracht (*Kelet-európai
íróportrék, III.*) 61
KÁROLYI AMY: Az ismeretlen (*Katharine Butler-Hathaway*) 70
SZERVÁC JÓZSEF verse 75
ZELEI MIKLÓS versei 76
BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten 77
CHIKÁN BÁLINT: Médium (*Képzőművészeti kiállítás
Sepsiszentgyörgyön*) 83

1983

JANUÁR

BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle 88
TÓTH KÁROLY: Bárdosi Németh János: Magyar Múzsza 94
BEZZEG JÁNOS: Szkárosi Endre: Ismeretlen monológok 95

KÉPEK

KESERŰ ILONA rajzai 23, 32, 35, 45, 47, 58, 82, 93

Műmellékleten

1. ELEKES KÁROLY: Emlékraktár
2. IOAN BUNUS: Kettős térosztás

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet, Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

82-5515 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

TÍZ ÉVES A SOMOGY. Egy évtizede jelenik meg Kaposváron szerkesztett folyóirat-társunk, a Somogy. Az évforduló alkalmából irodalmi estet rendeztek december 13-án a megyei könyvtárban. Az est író és szerkesztő vendégei voltak: *Fodor András, Kanyar József, Laczkó András, Lajta Kálmán, Szita Ferenc, Takáts Gyula és Várkonyi Imre.*

Szeretettel köszöntjük jubiláló folyóirat-társunk szerkesztőit és munkatársait.

PÉCSI KITÜNTETÉSEK. Pro urbe Pécs díjat kapott *Illyés Gyula*, aki 1931 óta tart kapcsolatot a város irodalmi életével, s tíz drámáját mutatták be a pécsi színházban. – A Baranya megyei Tanács Janus Pannonius művészeti díját *Schrammel Imre* keramikus, *Vári Éva* színművész és *Vidákovics Antal*, a Baranya táncegyüttes vezetője kapta. A kitüntetéseket november 29-én, Pécs felszabadulásának évfordulóján adták át.

TUDOMÁNYOS EMLÉKÜLÉST rendeztek november 29-én Pécsen, a város felszabadulásának évfordulója alkalmából. A történelmi és helytörténeti előadások a második világháború, a felszabadulás és az azt követő évek témakörében végzett újabb kutatásokról adtak képet.

A HELYI KÖNYVKIADÁS negyedszázada Magyarországon 1957–1982. címmel könyvkiállítást rendeztek november 30-tól december 9-ig a pécsi Mozgalmi Házban. A megnyitón *Tóth Dezső* művelődési miniszterhelyettes mondott beszédet. – December 1–2-án országos tanácskozást tartottak ugyanott a helyi könyvkiadás kérdéseiről.

HARASZTHY LAJOS újságíró és költő születésének 100. évfordulója alkalmából emléktáblát avattak Siklósön decem-

ber 4-én. A sajtó napjához kapcsolódó ünnepségen *Mitzki Ervin*, a Dunántúli Napló főszerkesztője mondott emlékbeszédet.

A PÉCSI FIATAL MŰVÉSZEK KLUBJA november 30-án Szegeden, a Bartók Béla művelődési központban mutatkozott be. A képzőművészek és fotósok kiállítást rendeztek, a Pannonia rajzfilmstúdió és az Yxilon filmjeit vetítette, az írók, színművészek és balettművészek pedig műsorral szerepeltek.

AZ ÍRÓSZÖVETSÉG első kötetes költőket bemutató sorozatában december 14-én *Parti Nagy Lajos* és *Várady Szabolcs* estjét rendezték meg. A költőket *Dérczy Péter* és *Réz Pál* mutatta be. Közreműködött *Bálint András* és *Vallai Péter* színművész.

KIALLÍTÁSOK PÉCSETT. A Nevelési Központban november 28-tól december 12-ig *Tenk László* festményei és gobelinjei. – A Képcsarnok Ferenczy-termében december 2–16-ig *Csáki-Maronyák József* festményei. – Az Ifjúsági Ház galériájában december 13-tól január 4-ig *Szindinamika* címmel a pécsi egyetemi diákkör és az Ifjúsági Ház képzőművészeti műhelyének bemutatója.

E számunk illusztrációit **KESERŰ ILONA** folyóiratunk számára készítette. A festőművész 1933-ban született Pécsen, a budapesti művészeti gimnáziumba járt, majd a Képzőművészeti Főiskola freskó szakán végzett 1958-ban. Indulásától Martyn Ferenc volt a mestere. Budapesten él. Számos egyéni és csoportos kiállítása után ez év januárjában a Pécsi Galériában mutatja be festményeit és grafikáit.

CSORBA GYÖZŐ

Inkább a tél

*Ezt az őszt nem akarom észrevenni
hiába tüntet hiába kísérli meg
a szokásos vagy éppen nem szokásos
kellékeivel föl hívni figyelmem
(azzal például hogy a két kis kajszifa
viasszá sárgult leveleiben
csak áll áll mint két bánatos iker
ablakom előtt és vetközni nem akar)
Ezt az őszt nem akarom észrevenni
ahogy tavaly szándékom ellenére
nem vettem észre komolyabb bajok miatt
Az idén a koranyár volt az ősz:
arra esett az immár szinte éven-
ként ismétlődő botrány: a szűkebb vagy a
tágabb család növe fogyatozása
E csillagászati s naptári őszre
kihunytak hát őszi érzelmeim
s türelmetlen vagyok és támadó
ha úgy látom hogy mégis egyre őket
próbálják bennem fölriasztani
Elég volt az őszből végképp elég
Inkább a tél! A nem „innen-oda”
sok-esélyű játéka csak az „ott”
amelybe minden így-úgy befejezve
s amelynek kijelentő módjait
legfeljebb a tavasz új-rend-csináló
forradalma lesz képes pár esetben
(s esetleg) feltételes módba tenni*

Beszélnék

*Beszélnék ennyi s ennyi milliárd
évről hogy a kozmosz meg a világ . . .
Beszélnék ennyi s ennyi millió
évről hogy az élet meg hogy az ember . . .
S én az én néhány évecskémmel itt
(hisz alig kezdtem máris végezem)
úgy vagyok mint a . . . vagy hát erre nincs
is jó hasonlat . . .*

Lehetetlen

Kezdem fölfogni kiskölykös kalandnak –

*Most itt bujkálok embertestbe bújva
majd félig porrá válva vagy egészen
s részben egyéb mássá átalakulva
vers helyett állatot növényt csinállok
s a körforgásból soha nem esem ki:
ha egyszer meglettem már lehetetlen
akármiképp is semmivé lehetni*

Szó

*Egyetlen szó alap-alakban
körülotte sterilizált csönd
higitatlan sötét*

*Majd az a szó fölver magának . . .
majd az a szó lazít magának . . .*

*Egyetlen szó alap-alakban
s történet lesz jel leírás
s pleonazmus talán*

*ha jó a szó
s ha halló hallja meg*

Szürke Vince

A lába körül már örvénylett a víz. Nem akart félni, mégis borzongás szaladt végig a testén. A falujára igyekezett gondolni és a folyóra. Takács Ferenc képzeletben a Marcal partján ült és a vízbe lógatta a lábát. A víz már felmelegedett az aratás utáni kánikulában, s lustán örvénylett a lótoszvirágok nagy levelei alatt. A túlparton tehének legeltek, őrzőjük valahol hűsölt. A régi nyár emléke megnyugtatta, de ahogy a víz emelkedett és elérte a derekát, nem tudott többet a Marcalra gondolni. Tudta jól, hogy egy szűk betongödörben ül, ami hajszálla olyan, mint a harckocsi belseje, mellette Rétfalvi a parancsnok, mögötte a lövegirányító és a töltőkezelő, Colos és Balogh Sanyi. A levegőt oxigéntartályból kapja egy szűk csövön át, s a feje felett a medencében nyolc méter vastagon áll a víz.

Tízmásodpercenként megnyomott egy gombot. Ilyenkor kint felvillant a zöld lámpa, s ebből a medence szélén figyelő tiszt tudta, hogy lent rendszerben folyik a munka. Takácsnak ez a harmadik árasztásos gyakorlata volt, de a bezártságot és a mindent elborító vizet nem tudta megszokni. Amikor a harckocsizókhoz került, attól félt, hogy egyszer, ha rosszra fordulnak a dolgok, bent ég a tankban. „Vaskoporsó” – mondogatta az apja, és a kilőtt T 34-esek történetét, melyek a háború után hosszú ideig a Marcal-híd közelében álltak, újra és újra elmesélte. A katonák bentégtek a harckocsikban, némelyikből csak egy csizmafejbe bújtatott üszkös lábszár maradt. – Ha meglátott egy harckocsit, az első hónapban, mindig a csizmafej jutott eszébe, s az égett emberhús szaga, amit a nagybátyjai érzékletesebben tudtak felidézni, mint az apja. Amikor aztán kijutottak a terepre és simán ment a vezetés, megszokta a harckocsiját, akárcsak a civil életben a nagy böhöm teherautókat. De azt még az első hetekben sem sejtette, hogy páncélos létére víz alatt kell majd kuksolnia, mint egy bűvárnak. Félt a víz alatt. Gyorsan megértette, ahhoz hogy megsüljön a tank belsejében, mint egy grillcsirke, ki kell törni a háborúnak. A vízbefulladásához azonban elég egy hibás cső, oxigénpalack, vagy fegyvelmetlen, rosszul végrehajtott mozdulat.

Szabályos időközökben leadta a kint várakozó tisztnek a jelzést, s közben igyekezett megszabadulni a félelem szorongató érzésétől. Bőm Évára gondolt, megkísérelte felidézni a száját, nevetését. De a lány arca ezekben a percekben elmosódott. A víz már a válláig ért és úgy érezte, szorítja, alig kap levegőt. Számolásba kezdett, de csak húszig jutott el. Nem tudott másra gondolni, csak a vízre, ami hirtelen teljesen elborította. Már víz alatt ült, de a harckocsi imitált belseje még nem telt meg a csapóajtóig, s addig nem lehetett kinyitani. Ült a víz alatt és kínjában egy gyermekkori kiszámolást kezdett az agyán végigfuttatni: „Apacuka fundaluka, fundakává kamanduka, apcuk, fundaluk, fundakává kamanduk . . . Ki kell bírnom . . . Apcuk, fundaluk . . . Ha nehéz is, ennek a gyakorlatnak sikerülni kell . . . Fundakává, kamanduk . . . Mert ha nem, még képesek visszavonni a szabadságos papiromat . . . Apacuka, fundaluka . . . És akkor lemaradok a nővérem lakodalmáról . . . Fundakává kaman-duka . . .”

Végre megtelt a betongödör vízzel, és nekiláthattak a kerek vasfödél ki-nyitásának. Nehéz volt felemelni. Alig várta, hogy a betoncsapdából kiszaba-duljon és letéphesse arcáról a légzőberendezést. De nem szabadott kapkodni. Csak fegyelmezett, pontosan kiszámított mozdulatokkal, egyenként lehetett menekülni. Az ülésen állva kitapogatta a tetőnyílás peremét, aztán elrugasz-kodott. Utoljára a parancsnok hagyta el a harckocsi belsejét.

A nyolc méter mély víznek már a felső harmadában úszott, amikor vissza-pillantva látta, hogy a parancsnokkal valami baj van. Kicsúszott a medencébe, de Balogh Sanyi fogta a karját és húzta magával felfelé. A vaslétrához tempó-zott és elindult rajt. Elfogyott az ereje. Remegett a lába, s a markolása meg-lazult. Szerencsésen felérkezett, a többiek szorosán követték. Ekkor vette ész-re, hogy a medence szélén néhány őrnagy és alezredes társaságában egy csomó hülye civil áll. A korlátnak támaszkodtak és nézték a nyolc méter mély vizet, a gyakorlat végét, ahogy felsorakoztak, s levegőre szomjasan vártak a pa-rancsra. Attól félt, hogy Rétfalvi összeesik és nem tud jelenteni. Nem értette Rétfalvit. Mindig azt mondta, hogy ő nem fél, mi több, élvezi az egész hepajt. S most alig állt a lábán. Nagyon kikészült, de akaraterővel tartotta magát. Megvárta a vezényszót, s csak akkor tépte le az arcáról a légzőberendezést. Valamennyien kapkodó sietséggel szabadultak meg a készüléktől. – „Ezeket is jókor ette ide a rosseb . . . Legalább szóltak volna, hogy a végén bemutatóvá fajul a dolog” – gondolta Takács, s amennyire izmai, és idegrendszere lehetővé tették, feszesen, nyugalmat színelve állt a helyén. Rétfalvi kicsit akadozó lélegzettel, de hibátlanul jelentette a gyakorlat végrehajtását. Később az öltö-zőben hallották, hogy a medence szélén álldogáló bámész civilek, írók voltak.

*

Két átszállás után érkezett meg Budapestre, s a Nyugati pályaudvarról azonnal átment a Délibe. Reménykedett a csatlakozásban, de kiderült, hogy este hat után már nem megy vonat Celldömölk felé, így meg kellett várnia az éjfél utáni újságvonatot. Eléggé letörte ez a helyzet. Bement egy gyorsbüfébe és evett egy pirított májat, aztán sört ivott. Járkált egy darabig az utcán, de nem vonzótták különösebben sem az emberek, sem a kirakatok. Léleekben már otthon volt és reménykedett valamiben. A szituációt, amibe néhány óra múlva belekerül, végig sem merte gondolni. Mozit keresett a budai utcákon, s amikor végre talált egyet, nem értette, hogyan került újra a pályaudvar szomszédságába. Már ment a film, de a jegyszédőnő beengedte. Leült a sötét-ben, s azonnal érzékelte, hogy a nézőtérén elég kevesen vannak. Az utolsó előtti sorok egyikében, ahol helyet keresett magának, egyedül ült. A vásznon fiatal lányok énekeltek, aztán nagy tököket emeltek fel a földről és eiőre vit-ték. A tököket a falu vénje, vagy talán a párttitkára késével megjelölte. Egy tököt lefejeztek, aztán felszeletelték és kirakták a napra. Ezek után egy szerény faháznál, melynek a tetejét nagy falevelek fedték, tovább énekeltek és körbe kínálgattak valamit, amibe mindenki belecsippentett és bekapta. Néhány em-ber felállt és kiment a moziból. Takácsot érdekelte volna, hogy mit csipeget-nek. Talán másfél órája evett, de újra megéhezett. A lányok körbetáncoltak egy asztalt, melyen gyümölcsös tálak álltak és kancsók. Egy nagyon öreg ember öntött magának a kancsóból, nem lehetett tudni mit, aztán megitta és ő is körbetáncolta az asztalt. A lányok továbbra is ott voltak, de már csak ringatóztak. Néhány ember újra kiment a moziból. Takács is ásított. Szíve-sen nézett volna valamit, amiben városok vannak, éttermek, bárók, szép laká-sok, és szép nők. Autók fékeznek, esetleg üldöznek valakit . . . De ez adódott.

– Nézte az asztalon álló kancsókat, s azon tűnődött, hogy mi lehet bennük. A lányok még mindig a csipejüket ringatták, s az öregember úgy ugrált az asztal körül, mint egy bakkecske. Ekkor egy újabb öregember érkezett számár-, vagy ösvérháton. Nagyon izgatott volt, s a főembernek, akiről nem lehetett pontosan tudni, hogy kicsoda, jelentette, hogy beérett a zab, köles, vagy az árpa. Ezt a szövegből sem lehetett pontosan megérteni. Valami beérett. S ekkor sarlót, apró, gyereknek való kaszát ragadtak az öregek, a táncosok és elindultak a mezőre.

Takács Ferenc gyomrában ekkor jelentkezett a furcsa szorítás, amiről nem lehetett még tudni, hogy csak az éhséget jelzi, vagy már a telítettséget. Mindenesetre felállt és kiment a moziból. – „Basszátok meg az anyátokat!” – mondta hangosan, aztán körülnézett, hol ihatna valamit, ami kimossa a gyomrából a művészi élményt. Bekanyarodott a Nagyenyed utcába és hamarosan talált egy borozót. Lement a lépcsőkön, és a pénztárnál befizetett két deci villányi vörösborra. Gyorsan megkapta, s a fal melletti pulthoz húzódva belekortyolt. Amikor felnézett, egy harmincas nő mosolygott rá.

– Van pénzed, Tibi? – kérdezte.

– Feri – mondta Takács.

– Itt lakom egész közel. Ha utazol, neked is megéri, a vonatodat is eléred. Egész közel van a kéglim.

– Kösz . . .

– Nem csíped a szökéket? Láttam, van pénzed . . .

– De, csak el vagyok tiltva. Orvosilag . . .

– Trippered van?

– Nem. Asztmás vagyok, nem szabad lihegnem.

– Na nézz oda! A végén kiderül, hogy egy rohadt strici vagy.

– Csak sofőr, de egy fél konyakra szívesen meghívlak.

– Kösz, most nem érek rá piálni. Egyetlen fuvarom volt egész este. Elnéztelek Tibi.

– Feri.

– Nem érdekes. A konyakot majd egyszer megiszom, ha nem leszel eltiltva – mondta és odább lépett.

Takács megitta a bort. A villányiból szívesen lenyelt volna még két decit, de úgy érezte, jobb ha távozik. Átkelt az aluljárón, végigment a Déli pályaudvar üzletsorán egész a parkoló végéig, aztán visszasétált. A becsukott virágbolt előtt megállította egy szatyros férfi:

– Lenni barát? – kérdezte.

– Barát – mondta Takács, és érdeklődve nézett a barna öltönyös emberre.

A férfi egy pici televíziót húzott elő a szatyrából, majd visszadugta és mosolygott:

– Originál prima televízió. Pici forint . . . Ajándék mamuska . . .

– Köszönöm, nincs pénzem – mondta Takács.

– Málenkij, pici forint . . . Originál televízió . . .

– Szkolko forint?

– Dve tüzicsi – mondta a férfi, de az ujjain is mutatta a kétezrest, aztán külön a nullákat.

Takács körülnézett, s amikor semmi gyanúsat nem észlelt, a szatyor fölé hajolt. Ekkor az idegen férfi is körülnézett, aztán újra kiemelte a televíziót a szatyorból. Nézegették. Takácsnak tetszett. Arra gondolt, hogy nászajándék is lehetne belőle. Az elmúlt őszön, amikor a hadsereg teherautóival a mező-

gazdaság segítségére siettek, ötezet szedett össze mellékesen. Háromezret akart adni a nővérenek, a maradék kétezet költögette.

– Talán megveszem – mondta az idegen férfinak és keresgélni kezdett a zsebjeiben. A pénzt nem egy zsebben tartotta, hanem szétrakva az összesben, még a szatyorban, sapkabélésben is. Két zsebből összekaparta a kétezet és átnyújtotta. Átvette a televíziót, aztán kezefogtak. A szatyrába süllyesztette, s mire felnézett, az idegen férfi már eltűnt.

Még mindig volt egy órája a vonat indulásáig. Körbesétálta a várótermet, nézegette a pénztárat, aztán leült egy kanapéra. Csaknem elaludt, amikor melléje ült egy fehér nadrágos, jó mellű lány. Ásitott, aztán megszólalt:

– Te, nem vagy álmos?

– De – mondta Takács.

– Ha rühelled ezt a helyet, tudok egy jobbat a számodra. Én is veled leszek. Ötszáz . . .

Takács ásitott.

– Sokalod? – kérdezte a fehér nadrágos lány.

– Nem, több is lehetne . . .

– De előre kell – mondta a lány.

– Világos – mondta Takács –, másként én bele sem kezdenék.

– Szóval öt . . . ?

– Kevés, inkább nyolcszáz – mondta Takács.

– Mi nyolcszáz?

– Hát a dolog, a lé . . .

– Nyolcszázat akarsz fizetni?

– Én? Hát te kínáltad fel a dohányt.

– Mondtam, hogy ötszáz.

– Szép lány vagy, de ötszázért nem vállalom. Nyolcszáz.

– Nem értem . . . Mi nyolcszáz? Én fizessek nyolcszázat? – kérdezte a fehér nadrágos lány.

– Csak ha akarsz, nyuszi – mondta Takács és a lányra mosolygott.

– Te hímrinygó, szétrúgatom a tökeidet! – mondta a lány sziszegve, aztán felállt és a retiküljével Takács arcába vágott. Takács csodálkozva nézett a lány után, de aztán, amikor a karcolásból kiserkent vért megérezte az ujjai végén, úgy gondolta, jobb lesz megkeresni a celldömölki vonatot. Sietve kiment a peronra és végigjárta a vágányokat. Sötét ablakkal, de már bent állt a celldömölki szerelvény. A postakocsi mellől visszanezett a kivilágított váróteremre. Éppen négy rövid zekés fiú lépett be az ajtókon. Körbejárták a kanapét ahol ült, aztán szétszéledve szinte razziat tartottak. – „Szép világ” – gondolta Takács, aztán felszállt a vonat közepe táján az egyik kocsiba.

Hajnalban, amikor a táskájában cigaretta után kotorászott, levelek akadtak a kezébe. Rágyújtott, aztán széthajtogatta őket. Először a nővére levelét olvasta el, majd az anyját.

Kedves Öcsi!

Biztosan csodálkozol, hogy géppel írok, de a barátnőm az Ica megkért, hogy üljek be helyette a KISZ-irodába, amíg elmegy megcsináltatni a haját. Csak a telefonokat kell felszednem, így kihasználom az alkalmat és írok neked. Bent vagyok az utolsó év nagy küzdelmében, már a szakdolgozatomat is írom. De nagyon izgi minden.

A legfontosabb, hogy kaphatsz-e szabadságot május harmadik szombat-

jára, mert akkor lesz az esküvőm. Biztosan adnak, ha megmondod, hogy a nővéred esküszik. Kicsit ciki az egész, anyuéknak nem is tetszik a dolog. Pedig ismerik már az Attilát, bemutattam nekik tavaly nyáron. De anyu abban reménykedett, hogy valahol a közelben kapok majd állást Devecserben, Celldömölkön, vagy még közelebb, és minden szombaton hazamegyek, esetleg hazulról járok el dolgozni. De a sors mindent megváltoztatott.

Attilának felkínálták most a szigetvári járásban egy nagyon jónak látszó agronómusi állást. Ha nő, szolgálati lakást kap, ha nem, akkor csak egy szobát valakivel közösen. Kiderült, hogy az én tanári állásomat is el tudják intézni. Már be is adtam a pályázatomat. Ezért ez a nagy hirtelenség. Mire vége lesz a tanévnek, nekünk már házasságban kell élni, így megoldódik minden.

Nem tudom írták-e neked otthonról, hogy Bőm Évi, már két hónapja otthon van a gyerekével. Otthagyta a férjét és a háromszobás ajkai lakást. Túl sokat keresett a Lutz Pista és nem bírt magával. Elkezdett nőzni. Évit meghívtam a lakodalomba, fiatalabb nálam, de otthon ő volt a legjobb barátom. Csak azért írom meg, hogy ne érjen meglepetés.

Kedves Öcsi, kérj szabadságot, szeretettel várlak haza.

Csókol:

Irén.

Összehajtogatta a levelet és kibámult a hajnali derengésbe. Nem látott semmit. Az ablak piszkos volt, a táj még csak foltokban sejlett fel a homály szigetei között. Bőm Évára gondolt. A régi Bőm Évára, akinek még nem volt gyereke. Most látta az arcát, nevetését, vállára omló szőke haját.

Lassan szétnyitotta az anyja levelét. Szép hosszúkás betűkkel írt, tollal és tintával, ahogy gyerekkorában megszokta.

Kedves jó fiam!

Abban a reményben írok, hogy jól megy a sorod a laktanyában, ha nem is élhatsz olyan szabadon, mint a civil életben. Nem panaszkodsz egyik leveldben sem, ezért gondolom, hogy a koszt még mindig elégséges. Most nem küldök csomagot, majd viszel magaddal. Mi, hála a jó Istennek a gondok ellenére elég szépen megvagyunk. Apádat ha változóban van az idő, előveszi a reuma, de én egészséges vagyok. Apád a gépműhelyben teszi magát tönkre. Az idei télen is két hétig szünetelt a fűtés, de azért dolgoztak. Ha fűtenek, akkor sincs több 8–10 foknál. Most már ott tartanak, hogy az alkatrészeket is maguk csinálják némelyik traktorhoz, kombájnhoz, mert annyira nem lehet kapni. A nagy koca leellett, hat szép malacunk van. Egyiknek a füle fekete lett.

Tudatom veled, hogy Irén esküvője május 16 – lesz, előbb az állami, utána az egyházi. A plébános úrral már mindent elrendeztünk. Ez a hirtelenkedés apádnak nem tetszik. Az Attila ügyes, jóképű fiú, de a családjáról semmit sem tudunk. Kifélék, mifélék, azt csak sejteni lehet. Hatan vannak testvérek!

Az Irént jó szívvel tanítottuk, de szegény apád is mindig abban volt, hogy itt lesz majd valahol a közelünkben. Hazajár. De most elmegy az isten háta mögé tanítani egy ígért lakás miatt. Volt itt neki helye, elért a házban.

Az Irén a Bőm Évát is meghívta a lagziba. Most itthon van a gyerekével, mert az ura kidobta. Odaveszett a szép ajkai lakás. Nem örülünk, hogy Irén meghívta, mert amilyen érzelmes ember vagy, még képes leszel megbocsátani

neki. Ne feledd, téged kevesellt, mivelhogy ők fűszeresek. Amíg oda voltál Veszprémben a tanfolyamon, férjhez ment Lutz Pistához, mert annak akkor már autója volt. Nem a Lutz Pista ellen szólok, ügyes kezű villanyszerelő, nagy pénzeket keres. Ő is jobbat érdemelt volna Böm Évánál.

Kedves jó fiam, a lakodalomba szeretettel várunk, de legyél óvatos és ne rúgjál be.

Szeretettel csókol: Édesanyád.

Csüggedten nézett maga elé. Böm Évát még mindig szerette, de Lutz Pistával és a gyerekekkel nem tudott mit kezdeni. Dönteni szeretett volna, hogy így, vagy úgy. De nem tudott határozni, csak üldögélt a piszkos hajnali vonatban és szomorúan szívta a cigarettáját. A szép régi Böm Évát szerette, s attól félt, hogy az új, megváltozott Böm Évába beleképzeled majd a régit. Kíváncsi is volt, milyen lehet most Böm Éva? Azóta sem látta, hogy férjhez ment Lutz Pistához, csak a győzelmi jelentések jutottak el hozzá. Háromszobás lakás, a Wartburgot kicserélték egy Zsiguli kombira, színházban jártak Budapesten, s végül, hogy meglett a gyerek és pontosan olyan mint az anyja. Milyen lehet most Böm Éva? Megcsúnyult, vagy még szebb, mint régen? Körömgigéig szívta a csikket aztán elnyomta a földön.

Tüskeváron átszállt egy autóbuszra, s reggel hét óra után nagy keservesen hazaérkezett. A ház tele volt emberekkel, asszonyok sürgölődtek az udvaron, tornáccon és a konyhában is. Az apja és a szomszéd éppen a bútorokat hordozta ki a nagyszobából. Csak székek maradtak a fal mellett.

– Itt lesz a tánc és az udvaron – mondta az apja, aztán karon ragadta és hátravonszolta a műhelybe. A műhely egy szűk kamra volt a ház végében, de befért egy vastag fából ácsolt asztal, satuval az egyik végén, villanykösztörűvel a másikon. A polcokon szerszámok sorakoztak. Az apja kinyitott egy kis rozsdás ajtajú szekrényt, amiben valamikor finomabb holmikat őrizhettek, s a fűrók és villáskulcsok közül kiemelt egy üveget és két poharat.

– Szilva, hatvan fokos... Katona vagy, neked már szabad.

Megtöltötte az apró poharakat, aztán koccintásra emelte a sajátját. Takács fáradtan, álmosan, de meghatottan állt az apjával szemben. Koccintottak, félig lehúzták.

– Na, milyen? – kérdezte az apja.

– Isteni, megmenti az életemet – mondta, s a maradékot is lahajtotta.

– Én főztem, kétszer van lepárolva. Finomított.

– Azért ilyen jó – bólintott Takács, és érezte, hogy az éjszakai hányattatások után a pálinka tényleg rendbe teszi. Megpezsdült a gyomrában a sav, arcába, szemébe visszatért az erő.

– A nővéred elkapkodja az életét, de megcsináljuk neki rendesen.

– Így is kell apám, ő tudja mit akar. Hol van most?

– A konyhában anyáddal rendezkedik.

Takács visszament az apjával a házba, aztán mindenkit sorra ölelt, az anyját, Irént, a keresztmamákat, sógornőket. Irénnek átadta a televíziót, aztán a konyha sarkában állva telette magát frissen sült csirkecombokkal. Fáradt volt, de csak Irén hátsó kis szobájában talált menedéket. Leheveredett a díványra és elaludt.

Arra ébredt, hogy valami csiklandozza az arcát. Kinyitotta a szemét. Szöke hajsátort látott maga felett és egy szép lányarcot. A látomás leereszkedett hozzá és szájon csókolta.

– Jó estét Franci – mondta.

Böm Éva volt. Takács kinyújtotta a kezét, szinte átnyúlt az időn, eseményeken, átkarolta a lányt és magához szorította. Szájuk újra összetapadt. A lány aztán hirtelen kibontakozott az öleléséből és mosolyogva megszólalt:

– Az előbb az csak egy baráti puszi volt, hogy felébresszelek. Képes lennél átaludni Irén lakodalmát.

Takács mély álomból ébredve csodálkozva nézte a dívány szélén üldögélő Böm Évát. Még szebb volt, mint régen, csak nőiesebb, teltebb. Mellei hivatkozóan domborodtak, szája húsában fiatalsága feszült.

– Mit csinálsz te itt? – kérdezte Takács.

– Anyukádnak és Irénnek segítek a konyhában. Irén mondta, hogy a szobájában alszol. Éppen készült, hogy felkeltsen, mert elmúlt már dél. Aztán én jöttem helyette.

Takács kinyújtotta a kezét és megsimogatta a lány mellét. Böm Éva egy pillanatig hagyta, aztán a kezére ütött, és mosolyogva megszólalt:

– Hogy élsz ott a katonák között?

– Primául – mosolygott Takács –, csak egy kicsit ellustulok.

– Hogy-hogy?

– Örökké csak heverészünk . . .

– Korán keltek, vagy nem?

– Hát . . . Elég korán . . . Kilenckor bejön a napos tiszt és megkérdi, ki mit kér reggelire. Összeírja, aztán az ügyeletes tiszték virágmintás tálcákon behozzák. Fél tiz felé kijövünk az ágyból. Mire az ember megmosakszik, megborotválkozik, már tizenegy óra van. Addigra megjön a posta és az újságok. Délig olvasgatunk, de akinek van kedve az kimegy az udvarra sétálni . . .

– Jaj Franci, te semmit sem változtál. Igaz, hogy tankban is ültél?

– Többször is.

– Csak ültél bent, vagy löttél is vele?

– Én vezetem.

– Nahát . . . És milyen a belseje?

– Mint egy autónak, csak tágasabb, hogy a ládák is beférjenek.

– Milyen ládák?

– A sörös ládák. Bent nagy a meleg és sört adnak védőitalnak.

– Az ülések kényelmesek?

– Leginkább a bordó ülés.

– Bordók az ülések?

– Csak a parancsnoké. Az bordó bársonnyal van bevonva. A vezető ülése kék, a lövegirányítóé sárga, a töltőgetőé pedig szürke.

– El szabad ezeket mondanod?

– Nem szabad, de te úgysem beszélsz róla senkinek.

– Barátot találtál ott? – kérdezte Böm Éva, s közben simogatta a fiú kezét.

– Többet is.

– De olyan igazit, akivel minden titkodat megszthatod?

– Olyan csak egy van, a Szürke Vince.

– Ott ismerkedtetek meg a kaszárnyában?

– Nem, kint a mezőn . . . Éppen egy háromnapos gyakorlat vége felé jártunk. A Börzsöny aljában egy ritkás cseres közelében üldögéltem a földön, és eszegettem a konzervemet. Lehullott egy kis morzsa. Valami moccant a lábamnál. Odanézttem, hát egy szürke kis mezei egér nézett rám vissza. Szép hosszú bajsza volt, és billegette. Szeretett volna egy kenyérmorzst bekapni,

de nem mert közelebb jönni. Törtem a kenyérből és az orra elé tettem. Óvatosan belerágott, aztán elugrott. Én úgy csináltam, mintha ott sem lenne, ettem tovább. Visszajött és újra belerágott a kenyérbe. Így falatozgattunk a mezőn. A végén aztán elkaptam az egyik fülét és bevittem magammal a harcckocsiba. Most ott lakik az egyik üres ládában.

– Na, ezt már nem hiszem el – nevetett Böm Éva.

– Pedig igaz. Szürke Vince ott lakik a harcckocsiban és nagyon bátor katoná lett belőle.

– És mit eszik ott?

– Viszünk neki kenyérmorzsát, sajtot, a lóistállóból zabot lopunk neki.

– Lovak is vannak a páncélosoknál?

– Hát persze, ha nem indul be egy tank, lovakat fognak eléje és berántják.

– Te, csúnya hazudós – mondta Böm Éva, aztán Takács fölé hajolt és lehetőfinoman megcsókolta a száját.

– Elváltok? – kérdezte Takács.

– Úgy látszott, de mégsem.

– Mi volt a baj?

– A baj az első nap elkezdődött. Nem voltam szüz és ezen Lutz csodálkozott.

Takács Böm Éva száját nézte, de a szavakat, melyek kihullottak belőle, már nem értette. Időben messze járt. Tüskeváron lekésték az utolsó autóbust. Fogták egymás kezét, s lassú léptekkel sétáltak át a mezőn. Néha megálltak csokolózni. Amikor bealkonyult, az útmenti fák s bokrok árnyai fenyegetőnek tűntek. A lány ekkor egészen hozzásimult. A folyó közelében, egy réten ültek le pihenni. Sötétedés után is tikkasztó volt a meleg. Ültek és nézték a fekete semmit. Moccsanatlan volt a táj, csak a távoli faluban ugattak a kutyák. Egymásba kapaszkodtak, hogy felállva folytassák útjukat, de ölelkezés lett belőle. Böm Évának a fáradságtól, vagy az izgalomtól forró volt a teste. Levetköztek és úgy ölelkeztek tovább. Utána meztelenül, ruhájukat a hónuk alá csapva lesétáltak a folyóhoz és megfürödtek. Böm Évát többet nem engedték el egyedül Ajkára, a zongoratanulást is abbahagyta. Titokban találkoztak a kertek alatt, elhagyott pajtáiban, néha a fűszerüzlet raktárában is. Egy pillanatra eszébe jutottak a liszteszsákok, s a kék nadrágja, melynek a térdét nem lehetett többé kiporolni.

– Azt mondta, hogy kiveri belőlem az igazságot. Tudni akarta, hogy kivel – mondta Böm Éva.

– Megmondtad neki?

– Nem. Ehhez semmi köze.

– Szegénykém, másként is alakulhatott volna az élet . . .

– Aztán terhes lettem és többet rám sem nézett, elkezdett nőzni. Amikor anyuékat látogattam, odahordta a nőket a lakásunkba.

– Szereted?

– Most békülni akar. Írt egy levelet. Délután érkezik, eljön velem a lagziba, aztán vasárnap délután visszavisz minket Ajkára. Azt írja, hogy vett nekem egy csodás aranyláncot medáliával. Csak az arany öt deka.

– Ha ilyen súlyos, vágni fogja a nyakadat.

– Dehogy, te csacsi. Az arany szépen mutat a bőrön. Felkérsz majd táncolni?

– Persze, alig várom az estét.

– Na akkor kelj fel és borotválkozz, öltözz. Én is hazamegyek átöltözni.

Rendben akarok lenni, mire a Pista befut. Puszi – mondta nevetve, aztán felállt és kiment a szobából.

Takács nagy nehezen megborotválkozott, megmosdott és átöltözött. Tele volt a ház emberekkel, állandóan rányitottak. Galambszínű öltönyében a sok fekete és barna ruhás vendég között úgy nézett ki, mint egy teniszjátékos, aki véletlenül idetévedt. Attila rokonsága is megérkezett már, mind az öt testvér, asszonyok, bácsik. Kiderült, hogy Attila a legfiatalabb, s csak őt taníttatták egyedül. Attila az utolsó pillanatban érkezett meg, már éppen indulni kellett a tanácsházára.

Az emberek megtöltötték a házat, dél óta a szobák s a tornác minden sarkában evett és ivott valaki. A kínálgatás már délelőtt elkezdődött, az öreg Takács, és két régi bajtársa jártak körbe a szilvóriumos üvegekkel, s töltögettek az újonnan érkezett rokonoknak. Délig elfogyott öt liter szilvapálinka. A komolyabb falatozás az egyházi esküvő után kezdődött. Az egyik nagy szobában, a tornácra, de még az udvaron a lugas alatt is asztalokat terítettek meg. Akinek nem jutott hely, leült a lépcsőre, vagy várakozott a megürülő székekre. Az asszonyok először húslevest hordtak körbe, aztán a rántott csirke, csirkepörkölt, töltött hús, majd a kacs- és malacsültek következtek. A jó somlai bor már mindenütt az asztalokon állt, s az örömapa és segítőtársai egy csapravert hordóból állandóan pótolták a hiányt. A rántott csirkét és a töltött húsokat az asszonyok nagy kék vejdlingokban az udvaron is körülhordozták, így az is falatozhatott, aki még nem jutott asztal közelébe. Végül a kalács, az aprósütemények és a mézédés torták következtek, amitől még az edzettebb gyomrú gyerekek is kidobták a taccsot.

A zenekar közben már játszott. A nagyobbik szoba sarkába vették be magukat szerszámaikkal, de a tornácra is kivezettek egy hangszórót. Nem lehet tudni ki ajánlotta ezt az ajkai zenekart az öregeknek, de szerencsétlenebb bandát aligha lehet elképzelni. Öten voltak, dob, gitár, tangóharmonika, szaxofon és hegedű. Nem lehetett őket beatzenekarnak tekinteni, de a szalon, a népi vagy a jazz kategóriába sem illettek bele. Mindent játszottak kotta nélkül, és mindent más ütemben, ritmusban, mint ahogyan az megíródott. Hangosak voltak, s a harmonikás sajnálatosan énekelt is.

A hangulat már vacsora előtt túlbuggyant a falakon és az udvaron is. Jutott belőle a szomszédoknak, s az utca túloldalán álló házak lakóinak is. De ezen az estén az emberek nem siettek a lefekvéssel, meleg májusi alkony ereszkedett a falura. A közeli szomszédok segédkeztek a lagziban, s közben persze ettek, ittak, s később énekeltek is bőven, s akik nem voltak hivatalosak, azok a kapuban, vagy az utca túloldalán álltak és beszélgettek.

Takács a főasztalnál ült a nővére közelében és kedvetlenül eszegette a ropogós malacsültet. Nagyokat nyelt rá a somlói óborból s néha magán érezte az anyja figyelmeztető tekintetét. Így is egyre gyakrabban nyúlt a pohár után. A vacsoráról hiányzott Bőm Éva. A templomban még ott volt, de már sírásra hajló arccal, aztán eltűnt. Amikor felbomlott a vacsoraasztal és megkezdődött a tánc, Irén is megkérdezte: „Hol van a Bőm Évi?” De Takács sem tudta. Arra gondolt, hogy Lutz nem engedte el.

Takács megtáncoltatott egy-két rokonlányt, aztán az Attila familiájából egy szeplős kis vakarcot. A lányka hátrafesztette a fejét, előre a hasát és nagyon rátarti, hetyke képet vágott. Már éppen le akarta ültetni, amikor megszólt:

- Tik hány hódások vótatok?
- Volt egy kevés – mondta mosolyogva a fiú.

- Nekünk negyvenhét hódunk vót.
- A kuglófot is szeretted? - kérdezte Takács.
- Aztat nem ettem.
- Egyél egyszer - mondta a fiú és mosolyogva a helyére kísérté.

Este kilenckor kisírt szemekkel megjelent Böm Éva. Egyedül érkezett. Irén a pártfogásába vette, vigasztalta, megetette egy kis töltött hússal, aztán két pohár somlóit is belediktált. Csakhamar táncra kerekedett a helyi rokon fiúkkal, aztán egy-két Attila-atyafi karján is megfordult. Takács várt. Csak akkor kérte fel, amikor látta, hogy a lány segélyt kérően feléje tekintet. A rossz zenére is a régi összeszokottságukkal táncoltak.

- Mi történt? - kérdezte Takács.
- Idáig vártam Lutzot, de hiába. Most már átjöttem, mert nem akarom az Irént megbántani.
- Biztosan közbejött neki valami.
- Ami szokott. Hentereg még egy jót valamelyik nőjével, mielőtt minket hazavisz.
- A kocsis is bedögölhetett. Tízíg biztosan megérkezik.
- Gondolod?
- Megírta, hogy jön, nem?
- De, megírta - mondta Böm Éva reménykedve, s Takács válla felett az ajtó felé tekintgetett.

Takács úgy érezte, bárhogy történtek is a dolgok, Böm Éva szereti a férjét, legalábbis ragaszkodik hozzá. Szégyellte magát, hogy belekeveredett az ügyükbe, de a szíve is sajgott, mert a lányt még mindig szerette. Elhatározta, hogy lemond róla, túlteszi magát az egészen. De amint ezt elhatározta, ösztönösen belekapaszkodott a lányba és tánc közben magához szoritotta. Már éppen bele akart csókolni a nyakába, amikor Attila rokonságából egy bajszos atyafi lekérte.

Elkullogott a táncolók közül. Irén asztalánál ivott egy pohár somlait, aztán kiment az udvarra. Nagy volt a ramazuri, a fiatalabbak ugráltak a zenére, a lábuk alatt felkeveredett a por. A lugas alatt egy ismeretlen pár csókolózott, a tornác végén egy bajszos ember könyékig nyúlkaált az egyik vendég menyecske szoknyája alá. A pincelejáró környékét, s a pajta falát már körülpi-sálták, némelyik végéből kiszorult ember oda is szart. Igazi lakodalmi hangulat uralkodott el a korábban csendes Takács ház udvarán. A fiatal katona ekkor elhatározta, ha valaha megnősül, nem tart lakodalmat. Nem lesz sem ajkai zenekar, sem részeg rokonság. Csak a szülők és a két tanú. Ebéd és vége. Aztán arra gondolt, hogy ez is sok. Kár belekeverni a szülőket. Meg kell nekik írni fél év múlva, hogy házasságot kötött. Ha a szülők előre tudják, nem lehet megúszni az ökörsütést. Mérgeesen nézegetett körbe az udvaron. Mindenkinék jókedve volt, csak neki nem. Szinte vágyott vissza a laktanyába.

Kisétált a kapu elé, beszélgetett a szomszédokkal. Amikor befutott a bányászárat, örömmel kezelte le Sümegi Lacival, régi barátjával, aki a bauxitnál karbantartó lakatos volt. Behívta egy pohár borra, amit Sümegi az öltözéke miatt nem akart elfogadni, de végül szívesen ment. A konyha sarkában álldogálva megettek két csirkecombot, és megittak rá néhány pohár bort. Sümegi már nős volt, az első gyermeke is megszületett. Sietett haza. Takács szíve felmelegedett a rövid beszélgetéstől, s jobb kedvvel ment vissza a táncolók közé.

Böm Éva várta. Szabálytalanul ment már a tánc, berúgtak az emberek. A zene bömbölt, a harmonikás is bömbölt, obszcén nótákat harsogott a nász-nép közé. Felkérte Évát, körbelépdelték a szobát.

- Tíz már rég elmúlt és nem jött meg ez a piszok – mondta Böm Éva.
- Még jöhet.
- Te is itthagysz ezekkel a részegekkel . . .
- Gyere, igyunk mi is egy kortyot – mondta Takács. Irén asztalához mentek, leültek. Irén még táncolt, csak a mama ült az asztalnál.
- Egy kis süteményt, adhatok lányom? Linzer . . .
- Köszönöm Takács néni – mondta Éva és megevett két linzert.

A fiúnak olyan érzése támadt, hogy az anyja megenyhült Böm Éva iránt, vagy megsajnálta. Ittak egy pohárral, a mamával is koccintottak, aztán visszamentek táncolni.

- Elrontottam az életemet – mondta Éva, és Takácshoz simult.
- Mindenki elrontja – mondta a fiú, s látta, hogy Éva még mindig az ajtót figyelni fél szemmel.

Táncoltak, nézték egymást. Böm Éva szemében lassan oldódott a keserűség. Dac kezdett gyülekezni a szeme bogarában. Egyszer csak a fiú füléhez hajolt és suttogva megszólalt:

- Bosszuljuk meg a Lutzot. Menjünk be Irén szobájába.
- Megjöhöt közben a férjed . . .
- Már nem jön meg.
- Szólj azért Irénnek, hogy hazamész megnézni a gyereket, aztán sietsz vissza. Én előre megyek Irén szobájába.

Takács átküzdötte magát az izzadó, mulatozó emberek sokaságán, s amikor eljutott Irén szobájáig, megkönnyebbült. Belépett, kitapogatta a kapcsolót és felgyújtotta a villanyt. Ahogy a fény végigömlött a szobán, megrökönyödött. A szobában két részeg atyafi aludt kalapostól, ruhástól. Egyik a díványon, másik a szőnyegen. – Böm Éva finom léptei már a folyosón kopogtak. Az ajtóban ő is meghökkent:

- Mi van itt?
- Két részeg.
- Kik ezek?
- Még nem láttam őket.

Éva hozzábújt, megcsókolta.

- Oltsuk el a villanyt? – kérdezte a fiú.
- Inkább menjünk ki a szérűskertbe, vagy a mezőre . . .

Egymás kezét fogva kiosontak a házból, aztán a léckapun át az udvarból is. Nagy volt a kert, s a végében, közel a patakhoz egy fólíasátor állt. Tapogatózva bementek a fólíasátorba, átölelték egymást és hosszan csókolóztak. Már csaknem ledőltek a földre, amikor a fiú lába elakadt valami gazban. Leguggolt és meggyújtott egy szál gyufát. A melegház tele volt zöldségekkel. Újhagyma, retek és saláta zöldellt az ágyásokban, kétoldalt paradicsom piroslott. A kihűnyő fényben Takács egy ládákra dobott kabátot és kötényt is megpillantott. Ezeket leterítette a salátaágyás és a paradicsomsorok közé. Amikor felegyenesedett a sötétben, semmit sem látott Böm Évából csak érezte a kisugárzását. Már izzott, mint egy kályha. Átölelték egymást, csókolóztak, aztán Évi kilépett a bugyijából. Takács benyúlt a szoknyája alá, s az erotikus boldogságon kívül egy olyan érzés is hatalmába kerítette, hogy valahonnan nagyon távolról hazaérkezett. Böm Éva le akart dőlni a földre, de a fiú alig hallhatóan megszólalt:

- Elpiszkolódhat itt.

Izgatottan kihámozta a lányt a szoknyájából, s maga is nekivetkőzött.

Azonnal érezte, hogy Évinek régen lehetett része ölekezésben. Izzott, felolvadt, megvadult, égnek emelte a lábát, s végül csaknem elszállt a föliasáttal együtt. Amikor megnyugodtak, halkán megszólalt a lány.

– Paradicsomos lett a fenekem.

– Salátán fekszünk, nem?

A lány megtapogatta maga alatt a földet és újra megszólalt:

– Ez paradicsom.

– Úgy látszik odább csúsztunk. Primőr... Primőr... Bemenjünk?

– Még ne – mondta Böm Éva és csókolgatni kezdte régi szerelme száját, orrát, arcát, beleharapott a fülébe, s egyszer csak azt vették észre, hogy újra vágatnak a szerelem vad paripáin ülve.

Amikor Böm Éva belépett a szobába a táncolók közé, Irén azonnal oda-sietett hozzá.

– Megjött a férjed, nagyon mérges volt, hogy nélküle eljöttél a lakodalomba. Mondtam neki, hogy hazaugrottál, most otthon keres. Legjobb, ha táncolsz, mondjuk az Attilával.

Irén odaintette újdonsült férjét és a karjaiba nyomta Böm Évát.

– Táncolj velem. Mindjárt itt lesz a férje, meg akarja ölni.

Attila egész este nem ivott többet fél liter bornál, így eléggé meghökkent és nem értette, hogy miért éppen neki kell felfogni egy ismeretlen férj gyilkos dühét. De aztán látta, hogy Éva szép nő, és nem érezte kellemetlennek a feladatát.

Közben Takács is megérkezett. Alig lépett be a szobába, az apja elkapta a csuklóját és a sarokba húzta. Suttogott:

– Megjött a Lutz Pista. Részeg. Autóval rohangászik le-föl a faluban. Szép dolog a lovagiasság, de ha egy mód van rá, ne verekedj. Ezek bicskások. Az apja és a nagypapja is megszúrt valakit, igaz, búcsúkor. De ha mégis úgy adódik, inkább te szúrj.

– Édesapám... Más időket élünk már...

– Nem, nem. Csak figyeld a kezét. Ha a zsebéhez nyúl, jön a kés.

– Nem lesz itt semmi. S nekem amúgy sincs közöm az egészhez.

– Nincs? – csodálkozott az apja. – Hát akkor igyunk egy kis somlait.

Ittak. Még le sem tették a poharat, beviharzott az ajtón Lutz Pista. Körül-nézett és fenyegetően odalépdelt Attilához és Böm Évihez. Elkapta az asszony karját és megállította a táncban.

– Mit csinálsz itt, te bűdös kurva?! – ordított Lutz.

A zenekar hirtelen elnémult.

Böm Éva kirántotta a karját Lutz markából és megszólalt:

– Mondd még egyszer!

– Amíg én dolgozom, hol járkálsz te nyavalyás ribanc? – ordított Lutz.

Böm Éva kicsit hátralépett és lendületből úgy pofon vágta a férjét, hogy az nekiesett a szaxofonosnak. Lutz Pista feltápáskodott és megvadult. Elkapta Böm Évi haját, lerántotta a földre és belerúgott. Attila ekkor ellökte az asszonytól Lutz Pistát és fenyegetően ökölbe szorította a kezét. Lutz már részeg volt, de nem egészen. Takács látta, ahogy a kezét lassan a zsebébe csúsztatja és hirtelen kirántja a kést, Attila ellen indul. Ellépett az apja mellől, s oldalról, nem éppen fer módon, leütötte Lutz Pistát. Végigzuhant a földön, a kés kiesett a kezéből. Takács felvette, becsukta, zsebretette.

– Menj haza és zárkózz be – mondta Böm Évának. – Attila elkísér...
– aztán a szemével intett a barátainak, és Attila rokonainak is. Azok lehajol-

tak, elkapták Lutzot és kivitték az autójába. A zenekar tust húzott, folytatódott a mulatás. Az egyik alföldi ember odament Takácshoz és hosszan mondogatta, hogy ilyen szép magyaros lakodalomban még soha nem járt.

Lutz egyszercsak magához tért az autójában és elkezdett le-föl rohangászni a faluban. Elment a vasúton túl az erdőig, aztán vissza. Bőgette a motort. Lassan felverte az egész falut. A helyi rendőr kiállt az út szélére a tárcsájával és integetett neki, de Lutz csaknem elütötte. A rendőr mérgében végigpanaszkodta a falut, s egyszercsak eljutott a lakodalmas házig. Behívták mindjárt, s az éjfél előtti töltött káposztából ő kapta az első tányérral. Az utolsó kanalaknál tartott, amikor nagy csattanás hallatszott az utcáról. Mindenki kiszalad. Kiderült, hogy Lutz Pista nekirohant egy akácfának. A fa derékba tört, az autó eleje és a motor tönkrement, de Lutz Pistának semmi baja sem lett. Kiszállt, és ordítani kezdett, hogy pert indít a tanács ellen, mert az út közepére ültették az akácfákat. Irén is kiment, és karonfogta Lutz Pistát:

– Pista, most készült el a töltött káposzta, gyere, egyél velünk.

Lutz Pista megcsókolta Irént, és engedelmesen elindult vele a házba. A tornácra azonban megtorpant.

– Te nem tudod, hol van a feleségem?

– Otthon van, Pista, a kislányával, a szüleinél.

– De itt láttam az előbb.

– A legjobb barátnőm volt. Meghívtam és eljött egy órácskára. Ezen nem szabad fentakadni, te egy modern műszaki ember vagy.

– Igaz, én modern ember vagyok.

Leültek, ettek. A helyi rendőr is nekilátott egy újabb tányérnak. Közben azért mérgesítette Lutz Pista viselkedése, és odaszólt neki:

– Mit szólnál, ha elvinném a jogosítványodat?

– Lajos, nyald ki a seggemet – mondta a részeg Lutz.

– Na na. Na na, én . . .

Irén odahajolt a rendőrhöz.

– Hagyd Lajos, örüljünk, hogy összetört az autója, és most éppen eszik.

A töltött káposztának nagy volt a sikere, a zenészek is ettek. Rájuk is fért, mert már be voltak rúgva. Újra megtöltötték az üvegeket és kancsókat, s bőven öntöttek mindenkinek. Főleg arra vigyáztak, hogy Attila rokonságának a poharában mindig legyen bor. Koccintgattak, ittak, némelyik atyafi a konyhába is kilépett egy kupa pálinkára, aztán folytatódott a mulatozás. A hegedűs már külön muzsikált a kisebbik szobában. Az ütősök, fújósok viszont nekivadultak. A verekedés után Takács elég sokat ivott. Nehezen tudta elviselni, hogy a lány, akit ő szeret, és az is szereti őt, asszonyként egy másik férfival él. Ivott, ivott és merengett.

A menyasszonytáncra összeszedte magát, felkérte Irént és a harmadik ezrest, ami a televízióból maradt, bedobta a tálcába. Amikor odament, tele volt már egy véka ötszázásokkal.

A lakodalomról az utolsó emléke meglehetősen elmosódott. Lutz Pista az asztalra borulva aludt, két öregember csürdöngölőst járt a szoba közepén, aztán a harmonikás felugrott a szaxofonos nyakába és körbelovagolva ordított és zenélt.

*

Nyár vége volt, éjjel kettőkor verték fel. Colos a pofájába üvöltözött, hogy riadó van. Kiugrott az ágyból, magára kapkodta a ruhát és lerohant. Negyven perc múlva már a harckocsiban ült és indítózott. Mozgásba lendül-

tek. A kapuban kapták a parancsot, hogy a vasútra menjenek, bevagonírozní. Felgördült a rampán. Pedig a platós kocsiót félt. Éjszaka még soha nem állt fel vagonra. A srácok fent álltak már és mutatták az irányt. Kíékelték a harckocsiót, aztán berendezkedtek a várakozásra. Sokszor délig, vagy másnapig vártak a szerelvényen, mire kiderült, hogy csak gyakorlatról van szó, és le-mászhatnak tankostól. Most azonban, amikor az utolsó ék a helyére került, elindult a teherszerelvény. A tiszték rém fontoskodó képet vágtek, már-már úgy látszott, mintha kitörhetne valamiféle háború.

A Duna közelében vagoníroztak ki, s még mielőtt magukhoz térhettek volna a sok hajcíhó után, megkapták a támadási parancsot. A tiszt nem lát-szott vidámnak, mert az ellenség, akit ki kellett vetniök állásaiból, a Duna-holtág túloldalán fészkelte be magát egy füzesben. Elméletileg. Ez annyit je-lentett, hogy át kellett csobogniuk valahogy a Dunán. Dél előtt tíz óra volt, s egy darabka sajton kívül még nem ettek semmit. Nekihajtottak a Dunának, parancs szerint lövöldöztek, a töltőkezelő minden lövés után bementa az összeget is, amibe a lövés került: „Háromezer . . . Háromezer . . .”

Takács a part előtt öt méterrel becsukta a kis ablakot és óvatos gázadás-sal beleereszkedett a Dunába. Elmerültek. Nyugtalankodott, de ez volt a la-kodalom óta az első nap, amikor Böm Éva még nem jutott eszébe. Nem is félt. Mindegy volt neki az élet. Amikor mélyebbre ért, s a harckocsi süppedni kezdett az iszapban, több gázt adott, és szépen haladtak előre. Már úgy lát-szott, hogy simán átmásznak a túlsó partra, amikor akadozni kezdett a motor. Kevesellte a levegőt, vagy vizet kapott? Nem lehetett megállapítani, mi tör-tént vele. Kicsit visszavette a gázt, aztán belenyomott, majd gázfröccsöket adott a motornak. Elvonszolódtek a meder közepén túlra, de végül leállt a motor. Ültek a víz alatt, s az első pillanatokban senki sem tudta, hogy mit kell, vagy mit lehetne csinálni. A parancsnok aztán elrendelte a harckocsi el-árasztását. Jól ment minden, sokkal jobban, mint a gyakorlatokon. Takács félelmet sem érzett. Füttyült az egészre. Észre sem vette, hogy megtelt a belső tér. A parancsnok lökte meg, hogy álljon már fel. Az ajtó persze most is ne-hezen nyílt. Elrugaszkodott, s ahogy felfelé emelkedett a víz mélyéről, érezte, hogy egyre több a fény. A víz felszínén úszott néhány métert, aztán megállt a vízben és várta, hogy mindenki előbukkanjon. Amikor a parancsnokot is megpillantotta, kitempözött a partra. Melléje ültek a többiek is. Beszélgetni csak ordítva lehetett, mert az átkelést tűzfüggönnyel fedezték. Dörögtek az ágyúk és mozgott alattuk a föld.

– Hála Isten, megúsztuk – mondta Rétfalvi.

Ekkor Takácsnak eszébe jutott Szürke Vince, az egér. Sapkáját fejére tette és beugrott a Dunába. A robbanások között sprintelve úszott a harckoc-sihoz. Pár méterrel odább, egy vízből kinőtt berekfa ágán remegve, megpil-lantotta Szürke Vincét. Odatempözött, levette a sapkáját, és mint egy csóna-kot, felkínálta az egérkének. Szürke Vince azonnal beleugrott.

Takács a parton gatyára vetkőzve ült. Körülötte száradtak katonaruhái. Szürke Vince már megszáritotta a bundáját, s a kincstári holmik tetején ül-dögélve nyalogatta a mancsát.

– Egyszer egy lány megkérdezte, hogy a laktanyában találtam-e igazi barátot. Azt mondtam csak egyet, a Szürke Vincét – mondta Takács.

Az egér felnézett, de az egészből nem értett semmit. Takács Ferencnek ekkor már újra eszébe jutott Böm Éva, a lány haja, arca, s a boldogság, amit lénye jelenthet valakinek. Nézte az egeret, s úgy érezte, kicsúszik a kezéből a világ. Csak egy egér marad az egészből: Szürke Vince.

KIMOZDULT GYÖKEREK

– Bertha Bulcsu: *Fehér rozsda* –

„Úgy látszik, ezek a koordinátái: Világegyetem az egyik végén, higrágyakezelés a másikon” – így látja és láttatja a szerző önmagát a kötet záródarabjában, a szellemes-fanyar *Öninterjú*-ban. Maguk a novellák ennél kevesebbet ígérnek és többet adnak. A „világegyetem” tér-idő dimenziói érzékileg kitapintható méretekre zsugorodnak, a mindennapok nyers valósága pedig a művészi megformálás révén szembesül önnön korlátaival. Amikor tehát a jelen novelláskötet egészének ill. egyes darabjainak „koordinátáit” vizsgáljuk, akkor egyszersmind Berta Bulcsu legújabb kisepikájának művészi lehetőségeit kutatjuk, anélkül, hogy tagadnánk: szerző és mű „koordinátái” rejtett egybeeséseket is mutatnak.

A *Fehér rozsda* novelláinak „tere” együttesen szinte az egész Magyarországot átfogja. A miliő-sor extenzitása ily módon már-már a realista nagyepika külső kereteit biztosítja. A gyakran változó helyszín azzal, hogy a novellahősök szociológiailag pontos és jellegzetes környezetét alkotja, nélkülözhetetlen háttérként szolgál a típusalkotáshoz. Az extenzitásnak ez a formája – mégha független is az alkotói szándéktól – a jelenkor magyar valóságának mozaikszerűségében is hiteles ábrázolására képes. A miliő ugyanis Berthánál sohasem „kulissza”, hanem az egyes novellák tényleges szereplője, sőt olykor a szereplők egyenrangú társa. A *Fent a hegyen*-ben pl. a földrajzilag is megnevezett és atmoszférájában tökéletesen felidézett színhely (Somló-hegy) két tipikus, magyar értelmiségi életforma szembesítésének jelképes terévé minősül. Itt, a magányosan kiemelkedő és a téli éjszakában a síkvidéktől teljesen elzárt hegyen, kéri számon Vida István egykori iskolatársától soha meg nem valósított nagy tervét. A hegyen-rekedtség ugyanakkor Hetesy sorsát is szimbolizálja: a kispolgári életformából fakadó szellemi elkorcsosulást. A *Tanya a szigeten* ingázó munkás-hőse a tanyával együtt múltját – áttételesebb jelentésében pedig magát a *múltat* – gyűjtja fel. Tiltakozó gesztusában a személyes kudarcon túl az átmenetiség otthontalanság-élménye tragikus sorsszerűségé mélyül.

A szerző valóságfeltáró kíváncsisága a novella-tudósításokban a vasmű felvillantott miliőjétől a falvakon és kisvárosokon át a fővárosi tudományos intézet intérierképéig vezeti az olvasót. Ugyanakkor a novelláskötet totalitásigénye korántsem külsődleges, mivel itt nem valamiféle mechanikus számbavételről van szó. Bertha realizmusának kvalitását jelzi, hogy többnyire sikerül olyan típusokat megragadnia, akiknek az életformája ill. környezete behelyettesíthető. Amikor pl. Bernáthot jellemzi („Az intézetben és az akadémiai üléseken... elsajátított bizonyos manírt. Komoly arccal tudott marhaságokat mondani, váratlan helyzetekben blöffölni, s ha kellett fél órán át hivatkozni a szakirodalomra...”), ezzel lényegében az áltudomány segítségével azonnali sikerre törő karrierista értelmiségiek *egészének* gátlástalan szélhámosságát summázza (*A szoknya*). A *bákirály* szereplőinek találkozásában sem pusztán a telkeket áruló, egyre vagyonosabb műszerész és a kifizetésű tanár egzisztenciális lehetőségei kerülnek összevetésre, mivel a vagyonelosztási különbségek egyre mélyülő – mert társadalmi méretekben érvényesülő – problémáját tartalmazza.

A realista módszer intenzív elmélyítésének további lehetőségeivel él az író akkor, amikor a lászólag teljesen egyedül helyzetekben is sikerül általános sorsproblémákat megfogalmaznia. A *Rex Judaeorum* idős apácája – csak kisarkítottabb, szélsőségesebb situációban – az öregség elviselhetetlen magányát, az élethez való görcsös ragaszkodást példázza.

A realista látásmód következetes megvalósításából adódik Bertha Bulcsu talán legnagyobb írói erénye: a problémalálás merészsége. A kötet novellái szinte kivétel nélkül történelmi jelenünk legégetőbb, megoldatlanságuk miatt legkínzóbb ellentmondásaira kérdeznak rá. Az író számára – úgy tűnik –, nincsenek „kényes kérdések”, elhallgatni ajánlatos tabuk. Ehhez pedig nem elegendő a morális elkötelezettség, ehhez bátorság is kell. A *Senki kutyája* pl. Ötvös Kálmán sorsában a magyar értelmiség tipikus szakutcáját kéri számon. Ötvös mérnök, akinek a pályafutását előbb a személyi kultusz dogmatikus szüklátókörsége, a tehetséget demagóg eszközökkel is gátló dilettantizmusa töri ketté, majd pedig a kontraszelekción évek újabb direktívája, ami azt várja el, amit eddig elutasított, ti. a tudományos munkásságot. „Az egész elrontott élet ott sajgott, nyilallott a bordái alatt. A doktori disszertációja, amit húsz év alatt képtelen volt megírni. Ahányszor csak belekezdett, mindig félbehagyták vele, mert mindig akadt valamilyen fontos népgazdasági feladat, amit ráosztottak... „Az elmélet, Ötvös elvtárs, később is ráér, nekünk most a termelésben kell bizonyítaniunk.” – Az utóbbi években pedig: „Mérnökeink egy része nem tart lépést a tudomány fejlődésével...” Bertha sem a diagnózisban sem az ítéletben nem ismeri a stilizálást: „A jó, tehetséges mérnöknek a kontraszelekción szürke évtizedeiben sinen lenne a helye. De mindenki hajt a jó pillanatokért. Mennek szint választani Csepelre. Beadják az útlevelekérelmet, beadják lelküket a Patyolathoz, és kimosatják...”

A világ legboldogabb embere és a *Tanya a szigeten* tömörségében is hiteles motívumválsággal járja egymásra az egyéni boldogság kudarcát és a hatalom szülte bünt. Tomor Peti öngyilkosságát a „káderfeleségek” összefogása készíti elő, Hamza József feleségét pedig a szigeten vadászgaó elnök orozza el titokban. A motiváció áttételei világosan mutatják: Bertha nem az ötvenes évek atmoszféráját idézi, hanem annak jelenleg húzódo árnyait. 56 jórészt elsöpörte azt a káderréteget, amely intézményes formában visszaélhetett hatalmával, de ez a történelmi cezúra sem tudta teljességgel megszüntetni „százéves késésünk” egyik jellegzetes maradványát, a „dzsentroid” stílust.

Az író figyelmét az utóbbi évek „társadalmi csapdái” sem kerülik el. A konzolidáció évtizedeinek legújabb fejezete is kitermelte a maga ijesztő típusát, az elvtelen ügyeskedőt, a „kis képességű, erőszakos ember” uralmát, ami miatt „az élet elszűrkül... , mert kiveszik a stílus.” (*Rex Judaeorum*) A társadalmi értéknorma negatív irányú változásait, ezek veszélyeit egyetlen drámai szituációba sűríti a *Fehér rozsdá* című novellája, amely a kötetnek kompozíciós szempontból is egyik legsikerültebb darabja. Az ismert „magyar képlet” szerint itt is két életforma, egymást kizáró értéknorma kerül szembeállításra, mely ezúttal valódi konfliktussá nő. Botyán József gimnáziumi tanár harmincnégy évesen még mindig albérletben él családjával. Hogy építkezni tudjanak, festékszóró munkát vállal esténként egy autószerelő műhelyben. A festék annyira beivódott bőrébe, hogy diákjai is észrevették. Innen a csúfnév: „Rozsdás”. „De valamilyen furcsa rozsdá nagy erejét, fekete haját is kikezdte... félig már fehér volt.” A novella másik főszereplője Glück, Botyán egyik tanítványa, aki „tizenhét évesen is kikezdehetetlen volt. Apja üzemmérnök, a vállalati pártbizottság tagja. anyja maszek kereskedő, jól menő butiktulajdonos a belvárosban... „A papa viszi a pártvonalat, a marxista egyetemen is tanít, a mama besöpri a dohányt.” Glück „korunk hőse”, történelmi jelenünk szerencselovagja. Gátlástalansága cinikus dörzsöltséggel párosul. Bertha könyörtelen logikával mutatja be ennek a torzult fiatal személyiségnek társadalmi ill. szociológiai gyökereit, s azt is, miért tehetetlen az iskola a nevelésben. A társadalmi környezet hamis értéknormái szükségszerűen gátolják vagy éppen züllesztik, bényják az iskolai nevelőmunkát is.

Az egzisztenciális gondokkal küszködő értelmiség energiái jórészt felörlődnek, presztízset pedig – a „létért folyó harc” egyenlőtlen küzdelmében és a sok esetben áldemokratikus irányelvek, következtében – már rég elveszítette. Az író finoman árnyal, amikor e kiszolgáltatott helyzetben dolgozó tanárok lehetséges magatartásformáit felvillantja. A cselekvésképtelenségbe beletörődő, újságjába mindig beletemetkező tesztnevelő struccpolitikájától Botyán kirobbanó tiltakozó gesztusáig vezet az út.

Berthának nincsenek hamis illúziói: a konfliktust csak rögzíti, de nem zárja le. Ezt nem is teheti, mivel a történelmi jövő „dramaturgiai szabályai” számára is ismeretlenek. Hogy a társadalom végül is melyik értéknormát érvényesíti, nyitott kérdés. Alighanem innen a szkepszis Kovács, a testnevelő magatartásának megítélésében. Elterjedt róla az iskolában, hogy nyilas volt. Az abszurd rágalom ellen (Kovács 1944-ben hároméves volt!) a tanár még csak nem is tiltakozott. „Bölcs volt, vagy talán hülye? Ki tudja?” – így az elbeszélői kommentár.

Bertha novelláiban az értékszembesítés a valóságos arányok megőrzésével történik. Ez pedig önmagában kizárja a sorsminősítések végletes formáit. Egyrészt azért, mivel a „kis életek” drámái még akkor sem szerveződnek sorskonfliktussá, ha társadalmi méretű jelenségekről van szó. A társadalmi élet értéktorzulásai általában nem akut jelenségként, hanem folyamatként jelentkeznek, ez pedig individuális szinten az alkalmazkodás eltérő formáit hozza létre. Másrészt pedig, mert Berthának még a perifériára szorult hősei sem „grállovagok”, valamely magasabbrendű ethoszt tisztán képviselő egyéniségek, hanem élni akaró, mert az életet szerető hús-vér jellemek. Az egyes novellák hangvétel-váltása pontosan jelzi az ellenmondásoknak ezt az összetettségét. Amikor pl. Ötvös Kálmán az öngyilkosság gondolatával játszik, a groteszk-ironikus kommentár aligha a szükségszerű csőd tényét tagadja, hanem a megjelölt sorshelyzet tiszta tragikumát vonja kétségbe. (*Senki kutyája*) Ott azonban, ahol ez mégis leginkább megvan, az egységes modalitáson túl a zártabb kompozíció is a sorsminőség egyértelműségét hangsúlyozza. A *Tanya a szigeten* Tömörkény és Móricz novella-hagyományát folytatja: drámaiságában és balladaszerűségében. A retardáló eljárás miatt ugyan kevésbé tömör, de a csattanóra kifutó cselekmény a *Fehér rozsdá*-ban is a konfliktus tragikumát erősíti. Sőt még a Bertha Bulcsura jellemzőbb novella-típus, mint amilyen *A világ legboldogabb embere*, lazább szerkezetével sem szükségszerűen tompítja a felidézett tragédiát, mivel a már-már körülményesen lassú indítás megteremtí az a lírai-nosztalgikus szituációt, amely Tomor Peti és Eszter tragikus végű szerelmi történetét mintegy stílusos keretbe foglalja. Az elbeszélő emlékező gesztusa így a részvét gesztusává szélesedik.

Nem mindig sikerül azonban Berthának megvalósítania anyag és forma ilyen szintű harmóniáját. Az író néhol „túlmagyaráz” vagy feleslegesen „rajátszik” történetére. A *báلكirály* már említett konfrontációjában szerkezeti szempontból kétségtelen, hogy hatásos és szerencsés befejezés a csattanó, ti. amikor kiderül, hogy Kollár ugyan minden lehetőt elért anyagilag az életben, mégis boldogtalan, mert nem lehet gyerekek, csakhoggy ezzel egyben hamis szillogizmus csúszott az értékszembesítésbe. Mert míg igaz az alaptétel a „hivatálnok” és „maszek” egyenlőtlen egzisztenciális lehetőségeiről, teljesen esetleges – és véletlenszerűsége miatt álvigaszt sugalló – a lezárás: a tanárnak lesz kit hintáztatnia a hétvégi telken!

Vagy: a művészi megvalósítás hasonló paradoxonát tapasztalhatjuk a *Bajtársi találkozó*-ban. Itt ugyan az értékrend logikája hibátlan, sőt valóságalapja is megvan, mégis ennek tételszerű megfogalmazása, túlságosan célratörő dialógus mesterkéltnek tűnik. Az egész megoldás paradoxona pedig abban áll, hogy ezt a – nemcsak a novella valóságában, hanem annak művészi „rendezésében” is – kevésbé sikerült pinceszert kiváló epizódok, zsánerképek előzik meg. Csakhoggy a novella egész cselekménye itt is erre a csattanóra kifuttatott.

Bertha új elbeszéléseinek értékelésekor nem mellőzhetjük a művek eddig még nem érintett rétegét, a legintimebb kötődések szféráját sem. A kötet darabjainak többször is visszatérő hőse Bernáth Gyula, akinek nosztalgikus útjai a szerző korábbi műveiből ismert világba vezetnek. (Előre kell bocsájtanunk, hogy nem író és hős hasonlóságát firtatjuk, hanem *közös vonzalmaikat!*) Ez a szűkebb világ, ahová Bernáth makacsul visszavágyódik, egyszersmind a szerző „szerelmi rekvizitumait” sejteti. Egyik ezek közül a pannon táj, ezen belül is a Balaton északi partja és vidéke, egy szóval: a szülőföld.

A kötődés kettős jellegű. Egyrészt annak a tudatosult tájélménynek a kifejezője, amely a természetet az urbanizáció korában önértéknek, a harmonikus emberi lét nélkülözhetetlen közegének vallja. Ebben a legtágabb értelemben a vonzás-vonzódás

elemi erejű, annál is inkább, mivel a szerző gyermekkorába visszanyúló, közvetlenül átélt valóságélményt idézi. Ezt erősíti fel a természet és az ember bensőséges viszonyát leginkább megőrző életforma igenlése és értékeinek felmutatása. Háttérben pedig az a keserű tapasztalat áll, hogy a szükségszerűen végbemenő társadalmi átalakulás ebből a szempontból is sokak számára az átmenetiség, a fájó otthontalanság állapotát teremtette meg.

Másrészt van ebben az eredendően természetes és mély nosztalgiában valami a „különbéke” rezignáltságából is. „Nem tartozott már senkihez, csak hozzá tartoztak emberek, feleség, gyermekek, azok unokatestvérei, barátai. De úgy érezte, nem bírja a terhet, gyökerei kimozdulnak a földből... Inni próbált, hogy eltompuljanak az érzései, de ez nem vált be... Ekkor kapott rá a szellemi, tárgyi rekvizitumok kerregelésére. Visszatért a régi falusi házba” – olvassuk Bernáthról az *Egy köcsög aludt-tej* c. novellában. Az otthontalanság tudatához paradigmaticusan társul a novellahősök másik meghátrózó élménye, az életből való kimaradás, a kívülrekedtség érzése. Miként a meghitt tájhoz, ugyanolyan erővel kapcsolódnak Bertha hősei az ifjúság, a szerelem ígézetéhez. A „*kimozdult gyökerek*” állapota tehát alapszituáció, mely a visszavonhatatlanul eltűnt vagy egyre távolodó értékek világát idézi fel – szinte mindig nosztalgikus-lírai felhanggal. Innen a tipikus és frappáns novellakezdet: a hősök térben vagy időben (emlékeikben) úrra kelnek, hogy erőt merítsenek vagy vigaszt keressenek a „stilustalanná” vált jelenhez a múlt értékei között.

A jelenség jól ismert az irodalomban – számtalan nagy alkotás köszönhette már megszületését ennek az örök „anakronizmusnak”. Bertha prózáját is dicséri, hogy hitelet tud szerezni a maga eszközeivel ennek az életérzésnek. Mert tegyük hozzá rögtön: realizmusa általában megmenti az értékarányok torzításától és a hamis nosztalgiától. Bertha „menekülő” hősei is a *jelenben* élnek: tele tudóval szívják a levegőt, sohasem sóhajtognak. Szinte zavarbaejtően egymásbajátszott hangulatok kísérik az „útrakelőket”. Az elégikus pillanatokat olykor csaknem átmenet nélkül követi a vérbő humor, vagy éppen a reflexió szarkazmusa. Az *üvegtalon túl* talán a legjobb példa erre.

Az embereket figyelő, hangulatokra leső és azokon merengő attitűd – mely egyébként az *Öninterjú* szerint Bertha Bulcsunak is „természetes állapota” –, teremti meg az egész novella atmoszféráját, kompozíciós síkon pedig a „story” keretét. Az impresszionizmus finom hangulatárnyalatok valóság és látomás tűnékenységében könnyed kezdő és záró képsorait kapcsolják össze. De az elégikusan hangolt atmoszféra csak látszólag, a felszínen különül el a „story” világtól. A novella érték-szintjén a kompozíció külső egységei pontos megfelelést mutatnak. Hiszen a tulajdonképpeni cselekmény nem más, mint apa és fia szépségében igaz, de a valóságban illuzórikus ábrándjainak találkozása.

A külső történés epizódjelenetei ezt a belső cselekmény- ill. értéksíkot ellenpontosozzák. A pletykát hozó rokon néni zsánerfigurája éppoly eleven realitás, mint Németh úr „gebines” elképzelése. Mindkettlen ragyogó humorral ábrázolt típusok. Mariska néni szenzációra éhes fontoskodása, naivitása, nyers szókimondása és Németh úr zavara a tanár ábrándos öletét hallgatva egyaránt groteszk szituációt teremt, melynek komikumát még fokozza az elbeszélői kommentár szellemes ironiája. Elégia és humor – bár értékszembesítők –, itt mégis egymásba harmonikusan áthajló minőségek.

A Krúdy-reminiscenciák lírai fogantatása, a dialógusok kacagtató humora és a reflexió gunyoros éle azon túl, hogy az egyes novellahősök találó jellemzésére és minősítésére képesek, egyszersmind költőileg mintegy „megemelik” e valóságreszleteket. A „stilustalan”, sűrű világba a szellem értékeit varázsolják. Mert a nosztalgia és az idill értéklehetőségeit Bertha azzal tudja megőrizni, hogy uraikodik feletük. A szentimentális átélést kizárja az elbeszélői gesztusban szinte mindig érvényre jutó külső nézőpont ironiája. Bernáth Gyula falusi idill utáni vágyát, ábrándozását pl. azonnal ellensúlyozza az emlékezetbe idézett realitás: „... gyermekkorából emlékezett még, hogy reggelente a tikokat meg szokták monyászni. Ez elkedvetlenítette. Elhatározta, hogy falura költözik, de nem tart tikokat”. (*Rex Judaeorum*)

Másutt viszont a humorban rejlő könnyed távolságtartás a lemondás elégikus

gesztusát készíti elő. *A világ legboldogabb embere* c. novellában Bernáth Gyula a kívülálló irigységével szemléli a partról két fiatal versenyző szerelmi idilljét. „Arcmimikáival, szemmel, visszafogott, apró mozdulatokkal dolgoztak. Éppen kiöröben volt a szerelmi vihar. Bernáth Gyula megvizsgálta a fiút, aztán a lányra pillantott, s úgy nagyjából már el tudta képzelni azt a Csopak alatti nádat, ahová a legközelebbi edzés végén, véletlenül belerohannak hajóikkal. De egyszer csak úgy látszott, hogy nem várhat már hetekig a dolog, napokat sem. Hatméteres távolságból nekiláttak, hogy elnyeljék egymást, és vitorlák nélkül felemelkedjenek a borongós balatonfüredi égbolt alá.” A hős felismerése, „hogy kizáródot ebből az életből”, ugyanakkor a visszavonhatatlanság fájdalomát sugározza.

E különös gazdagság feltétlenül élményt kelt, de néhol mégis adósa marad a művészi tökélynek, és sajátos kettősségre utal. Bertha izig-vérig empirikus írót, s ez prózájának a legtöbbet adja: pergő dialógust, a megfigyelés élességét, a humor gazdag skáláját, élő, metaforikus nyelvet és valóságos jellemeket. Ugyanakkor azonban a részletek gazdagsága olykor csak a maga heterogenitásában él, vagy éppen megkomponálatlan marad, mint pl. a kötet első novellájában (*Aki fiatal, az boldog*). Másrészt több novella sebezhető pontja, hogy amikor az elbeszélő „nagy igazságoka” kíván megfogalmazni, nem egyszer közhelyekbe téved. „Minden ember titok, saját magunkat sem ismerjük.” (*Az üvegtalon túl*.)

Úgy tűnik tehát, hogy Bertha prózaművészetében az érzéki-szemléletes és az intellektuális mozzanat egymást néhol inkább gyengítő, semmint erősítő tényezővé válik. Az író még mintha itt is kedvenc hőse sorsában osztozna: az átmenetiség nyugtalanító terhét kell viselnie.

A *Fehér rozsdá* „koordinátái”, ha nem is mindig azonos szinten megvalósuló, de mindenképpen élő és hatni tudó novellák művészi értékeit jelzik. Annak a realista kisepikai hagyománynak a folytatását és megújítását mutatják, amely a valóság ellentmondásait is értéknek vallja: mert a szembenézés művészi esélyét értékteremtő erőhöz – a humánium gazdagságának ígéretéhez – kapcsolja. Így a kifejezésformák keresése Bertha Bulcsu jelen kötetében sem válik öncélúvá, mivel az egymásból merőben eltérő kisepikai műfajok, ill. műfajváltozatok egyazon hitelt érdemlő szemlélet tükrözői. A klasszikusan zárt novellakompozíciók objektivitásától (*Tanya a sziaeten. Akácerdő*) a „lirizáltan” nyitottabb elbeszéléseken át (*Vízipálma. Boldog boldogtalanság* stb.) egészen a személyes vallomásra vezető prózaművek is (*Műhely, Öninterjú*) ugyanannak a valóságnak és valóságlátásnak a párlatai.

Ennél is fontosabb azonban, hogy az elbeszélő személytelensége, majd az ezt a személytelenséget szerepre cserélő elbeszélői magatartás, végül pedig e szerepekből is nyíltan kilépő ars poeticák megformálásukban is egymásra utalnak. A tárgyilagosság rejtőzködő epikus gesztusa nem szünteti meg a morális elkötelezettség személyes hitelét, az önvallomások szubjektivitását pedig tárgyiasítja a távolságartó főlény. A személytelenség „tisztá” objektivitása és a személyes részvétel kizárólagossága itt tehát egyaránt fikció. Hogy művészi értelemben is azzá válhatott, – ez a kötetnek feltétlenül rangot biztosít.

Pécsi karácsony

*Hogy megy a szél, hogy viszi a havat
Pécs örökégő lámpái alatt!
Boldog, ki elszállt, nedves a beton,
egy nő benéz a nedves ablakon.*

*Boldog, ki elszállt. Hova száll a hó,
a fölkorbácsolt és elhalkuló?
Bulcsunak még itt kéne lennie,
csak le kell ugrani a restibe.*

*Ervin bajusszal röpül át a téren
a végeérhetetlen hóesésben,
Dénes veszekszik – görbül a hideg,
itt kéne lenni még mindenkinek.*

*Jövök, jövök! – azt mondja Szakonyi,
a nevetését idehallani,
miközben lámpák alá hull a hó,
a fölkorbácsolt, az elhalkuló.*

*A hófalak, a hó alatt
örökké hulló hó marad,
nem fölénk – alánk hull a hó,
hullahopp alá hullahó.*

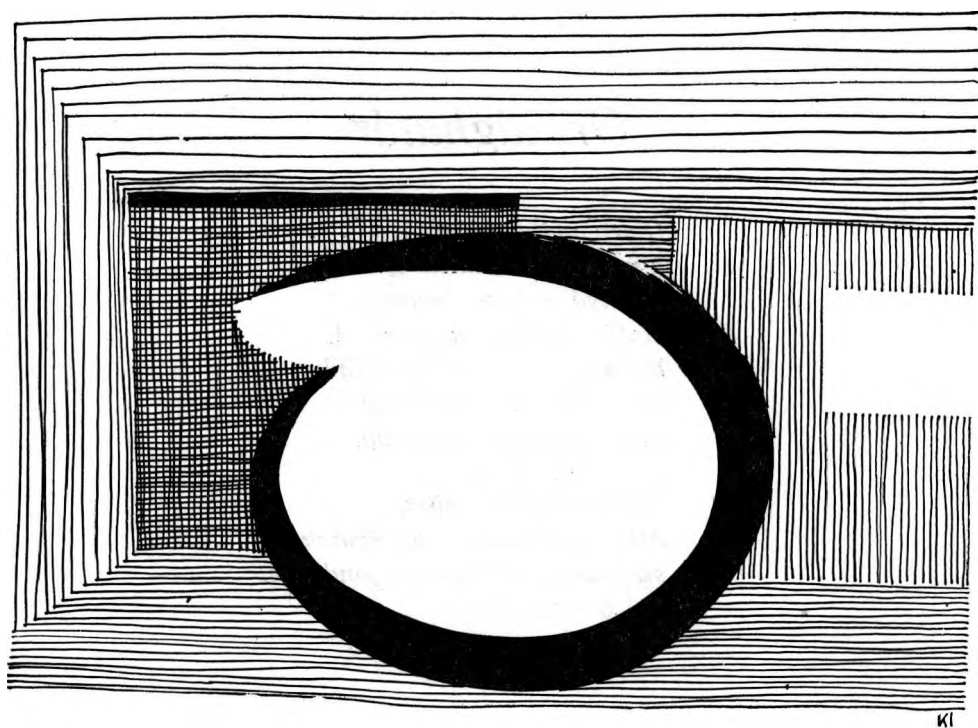
*Pécs! Pécs városa! Irodalmi székhely!
mit beborít a hó nagy közönyével,
ilyenkor lehet egymást megszeretni,
és atomhóban egymást elteledni.*

*Bandukolunk az ismeretlen tájon,
kirakatokban kuksol a karácsony,
felnöttek lettünk, hősök, honfiak,
kinek Trabant jutott, kinek Fiat.*

*Veronika benéz az ablakon,
az üvegen mint kendőn, ott a nyom:
nem Jézusé, csak valamelyik nőé,
karácsonyolunk – egyre eltünőbbé.*

*A hulló hó nyitott szemembe csap,
csak kapkodom meztelen arcomat,
öt napja nézem, át a fehér rácson,
csorog le az arcomon a karácsony:*

*Elkelne most a nemzetközi béke,
a hóba lépek, mint valami pépbe,
magukban maradnak a mondatok,
meg kell örülni – ennyit mondhatok.*

KI

Végállomás

*A vonat valahol megáll,
az emberek elszélednek.
Pályákra borúl a homály
s a vidék cimbalma szeleknek.*

*Az üresség a parancs.
S az üresség szögletében
tüzes fekete narancs
dühöngve nyilallik az égen.*

Országhatár

*Disznópatkóerdő
a magasban, szürke csillogás
gyertyái s ódon kánonai.
Határ-falvakat hagyunk el,
barátságos vámházba érünk,
benn féltucat hivatalnok
megnyugtatón mosolyog,
de fölénnyel is:
csupa bizalmi ember.
Míg vasvillával őrzik árúinkat,
szerelmes hajlékomra gondolok,
hol gorombábbak,
mint a szopós bömbölése.*

Tatárfutás

(Részlet)*

Most, hogy e népes család elment, már nem félek leírni, hogy a két első versenynap eseményei, a verőfényes időjárással párosulva, valóra váltották Baltazár Sándor reményeit. Ha még ez a hattagú család is, elfásulva a sok mozinézéstől, pusztán a *kitörés* jóvoltából ily fogékonnyá vált a napkelte mindennapos szenzációja iránt, akkor bizalommal nézhetünk a jövőbe. Pedig a verseny harmadik napján egy kis csalódás érte a résztvevőket. Dehát ez nem is lehet másképp. Hisz még egy futballmeccsen vagy bikaviadalon is vannak percek, amikor ellanyhul a küzdelem, és ellankad az izgalom a tribünökön, – miért ne lennének hát hullámvölgyei a Tatárfutásnak is?

Kiváltképp Monokon! Monoknak van ugyan vasúti állomása és postahivatala, mégsem a világ közepe. Mindössze három nevezetessége van: a jónevű monoki csokoládégyár, a még híresebb Monoki Művésztelep, és a híresnek ugyan nem híres, sőt inkább szigoráról hírhedt Monoki Büntető Fegyház. Csodát tehát ne várjunk Monoktól, bár e három nevezetesség – legalábbis a papírforma szerint – elég mozgalmas napot ígért a versenyzőknek. Erről Lantos főrendező az alábbi nyilatkozatot tette:

Az Elnökség álláspontja az, hogy a résztvevők, megszabadulva a mindennapok unalmas cellafalai közül, most már belekóstolhatnak az élet kimeríthetetlen gazdagságába, amire Monok igen jó adottságokkal rendelkezik. Mindannyiunknak vannak álmaink, melyeket hangosan ki se mondunk, oly reménytelen a megvalósulásuk. Ki ne kívánkoznék egy csokoládégyárba, ahol annyi tejszokoládét, pralinét és konyakos meggyet ehetik, amennyi belefér? S ki ne vágyakoznék megismerkedni a Művésztelep lakóival, híres írókkal, festőkkel, és a világot jelentő deszkák művészeivel? S emellett van bennünk valamiféle hidegglélős kíváncsiság, hogy elbeszélgessünk rablókkal, gyilkosokkal, és benyithassunk egy börtöncellába, melynek csöndje már ki tudja hány rabnak hány lépte koppanását nyelte el. Azt hiszem, hogy még maga is, író úr, aki már sok jót-rosszat megélt, örömét lelné egy ilyen változatos versenynapon... Az Elnökség mindezt alaposan megfontolva, utasítást adott a loholónak, hogy szervezze meg a fogadtatást, dolgozza ki a napirendet, s minden befolyását latbavetve szerezzen engedélyt a Monoki Fegyház megtekintésére, ahová eddig csak raboknak volt belépésük... Mit szól a műsorhoz, író úr?

Annyi bizonyos, hogy jól van kitalálva. Ez a három különlegesség, egy napon, egymásután, érdekes lehet.

Ami ránk is fér, író úr. Elég egy eseménytelen, szürke nap, s mindjárt

* A Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelenő életmű sorozat következő kötete lesz az „Életrajzom töredékekben”, amely Örkény István négy befejezetlen regényét tartalmazza, köztük a Tatárfutást is. Az itt olvasható részlet a félbehagyott regény 3. fejezetének első fele. Az 1. fejezet is itt jelent meg a Jelenkorban, 1976-ban.

akad egy pár ember, aki megunja a Tatárfutást, föladja a versenyt, és hazamegy.

Megunni a Tatárfutást? Ez hihetetlennek hangzik, főrendező úr.

Egy külső szemlélőnek talán igen. De nekünk, akik már jónéhány versenyt végigcsináltunk, mást mondanak a tapasztalataink. . . . No de mindez már a loholóra tartozik, aki épp úgy ismeri ezt a veszélyt, mint én.

Még hogy veszély? Nem túlzás ez, főrendező úr?

Bár tévednék! Isten önnel, író úr.

Magamban megmosolyogtam az aggályoskodót, akinek eltávozása után, kora délelőttől késő délutánig egy árva lélek se lépte át szobám küszöbét, jelleül, hogy a verseny izgalmái a résztvevők minden percét lekötötték . . . Már meg is feledkeztem Lantos főrendező balsejtelméről, s e sorok írója volt a legjobban meglepve, amikor kézhez kapta azt a jegyzőkönyvet, melyben e nap estéjén Lantos főrendező a versenyzők létszámának újabb csökkenéséről számolt be.

JEGYZŐKÖNYV

Fölvétetett a 443. Tatárfutás 3. versenynapján, este 8 órakor, a Vén Bagoly különtermében működő versenyirodán. Jelen vannak az Elnökség tagjai, a beidéztet tanúk, és a loholó.

Elnök: Megnyitja az ülést. Fölkéri Lantos főrendezőt, hogy szépítés nélkül ismertesse a helyzetet.

Főrendező: Arra inti a megjelenteket, hogy tartózkodjanak a sötéten látástól, anélkül, hogy rózsaszínre festenek az eseményeket. Tény, hogy szépszámú résztvevő föladta a versenyt, másfelől viszont számosan nem adták föl. Az idő szép, az ellátás kitünő, minden jel arra vall, hogy a 443. verseny minden idők legjobb Tatárfutása lesz.

Elnök: Kéri a pontos számadatokat.

Lantos: Az összes nevezők száma 1850 főre rügott, de ezekből a startnál már csak 1200 jelentkezett. A távolmaradók azonban amúgyse sportemberek, hanem feltűnni vágyó városi előkelőségek, kékharisnyák, sznobok, akik csak a listán akartak szerepelni, továbbá öregek és betegek, akik csak fölvágásból jelentkeztek, távolmaradásuk tehát tiszta haszon.

Elnök: Ha minden távolmaradás tiszta haszon, akkor legjobb volna meg se rendezni a Tatárfutást.

Főrendező: Ezt ő nem így értette. Sőt, mélyen fájlalja, hogy Lapesén nyolcvan, a suhaji főtéren pedig százhat család vált ki a mezőnyből, főleg az erős lövöldözés miatt. Ezt ő még normális méretű lemorzsolódásnak tartja.

Elnök: Arról kell beszélni, ami abnormális. Monokon hányan adták föl a versenyt?

Főrendező: A vacsorajegyek alapján 78 család.

Elnök: Ez is normális?

Főrendező: Nem normális, de nem is katasztrófális.

Elnök: Ő nem ilyen optimista. Ki a felelős a lemorzsolódásért?

Bandi, a loholó: Szót kér.

Elnök: Ne a loholó beszéljen. Halljuk előbb a monokiakat.

Balog igazgató: Nem rajta múltott. A vezetése alatt álló csokoládégyár készítményei kiváló minőségűek, de maga az üzem kiöregedett, elhanyagolt, sivár, mert manapság nem invesztálnak egy hatvan éve fennálló, vidéki csokoládé-

gyárba. Minthogy azonban a loholó úr arra kérte, hogy tegye kellemessé a vendégek ott tartózkodását, kiürítette és kimeszeltette a drazsirozó-részleget, hogy legyen hol beszélgetni a vendégekkel. Ráadásul és minden ellenszolgáltatás nélkül másfél mázsa Pilóta-kekszet, konyakos meggyet és habcsókot bocsátott a versenyzők rendelkezésére. És hogy valami szórakozásuk is legyen, fölléptette a kapust, akinek idomított kutyája már sok sikert aratott.

Elnök: Mit tud a kutya?

Igazgató: Megugatja, akinél lopott csokoládé van. Egy kiszolgált, roskatag gyártól ez is szép teljesítmény.

Elnök: Köszöni az igazgató bőkezű vendégszeretetét, mely bizonyára jólesett a versenyzőknek is . . . De akkor hol romlott el a hangulat? Talán a Művésztelepen?

Király K. József telepvezető: Művésztelep? Hol van az már! Ő inkább úgy hívná: művésztemető . . . Ez a gyönyörű létesítmény egykor nemzeti adakozásból épült, de ki áldoz manapság művészi célokra? Négy éve nem működik a vízvezeték, kipusztult a rózsakert, gaz verte föl a tenispályákat, s az egykori kétágyas szobákban ma emeletes priccseken hatan alszanak . . . És kik alszanak? A nagy költők, festők, a világhírű hegedűművészek és színpadi sztárok helyén bukott drámairók, dilettáns zeneszerzők és állástalan statiszták, akik örülnek, ha tető van a fejük fölött . . . Van ugyan egy híres író Monokon, de az sem a Művésztelepen él, hanem a fegyházban raboskodik. Ő tehát, amikor a loholó úr itt járt, előre megmondta, hogy ebben a málladozó házban, s ezekkel a rossz ripacsokkal nem sok szórakozást tud nyújtani a tatárfutóknak.

Elnök: Leszögezi, hogy ez sajnálatos, mert sokan vannak, akik most láttak volna először élő művészeket.

Telepvezető: Ezt ő is tudja. Nagy szorultságban a fegyház igazgatójához fordult, és kölcsönkérte azt a bizonyos író, akit hazaárulásért halálra ítélték, de minthogy ártatlannak bizonyult, kegyelmi úton életfogytiglani fegyházat kapott. Őt léptette föl a háziszínpadon, mert az illető nagyon hatásosan tudja elmondani az élettörténetét. És úgy vette észre, hogy az előadásnak sikere volt.

Elnök: Ezt ő el is hiszi.

Telepvezető: Továbbá, hogy a lehangoló látványt kissé fölélénkítse, kimeszeltette a társalgót, és néhány tál süteményt kért kölcsön a csokoládégyártól. Többet, az ő sanyarú helyzetében, őszinte sajnálatára, nem tudott nyújtani.

Elnök: Többet, az adott helyzetben, a telepvezető nem is nyújthatott volna. Ilyenformán bizonyára a fegyház komorsága hangolta le a versenyzőket.

Mór százados, börtönparancsnok: A monoki fegyház a legmodernebb büntetőintézet az országban. Fölöttes hatósága, a Központi Börtönigazgatóság, épp azért engedélyezte a látogatást, hogy eloszlassa a börtönökhöz fűződő sötét hiedelmeket. A cellák otthonosak, rádióval, és hideg-melegvízzel vannak felszerelve, a vallatósobák barátságosak, az a tágas helyiség pedig, ahol máskülönben zacskókat ragasztanak a rabok, fölér egy angol klub társalgójával. Ő ezt, a loholó kérésére, frissen kimeszeltette, és néhány kényelmes fotellel még lakályosabbá tette. Nem hiszi, hogy az ő fegyháza untatta vagy lehangolta volna a látogatókat.

Elnök: Ő se hiszi. Börtönhöz képest szinte derűs és barátságos a kép.

Börtönparancsnok: Való igaz. Ő már attól félt, hogy túl derűs lesz a versenyzők benyomása, ha a jól táplált, kiegyensúlyozott, vicceket mesélő elitéltekkel összevegyülnek . . . Éppen ezért kölcsönkért a csokoládégyárból egy meggy-

magozót, akit a húszéves magozó-munka egyhangúsága súlyos búskomorságba kergetett. Szerinte erre a sötét színfoltra azért volt szükség, hogy a fegyháznak némi fegyhez-színezete legyen.

Elnök: Egyetért a parancsnokkal. Összefoglalja az elhangzottakat. Megállapítja, hogy a vendéglátók a híres monoki vendégszeretettel fogadták, és minden jóval elhalmozták a versenyzőket, a lemorzsolódásért nem ők hibáztathatók.

Bandi: Ehhez szeretne valamit hozzáfűzni.

Elnök: Most ne a loholó beszéljen, hanem a tatárfutók.

Yves Le Roy oroszánvadász (Franciaország): A Tatárfutást egy párizsi utazási irodában ajánlották neki a tervezett ugandai szafari helyett. Azt mondták, hogy itt sokkal nagyobb nélkülözésekben, életveszélyesebb helyzetekben lesz része, mint Afrikában. Ebből nem lett semmi. Mostanáig türelmesen unatkozott, de Monokon betelt a pohár. Ha nem kap izgalmakat a pénzéért, hazamegy.

Elnök: Ő sem a Kilimandzsárót, sem elefántcsordákat nem tud idevarázsolni. De fölteszi a kérdést: mit vár az élettől, akit már egy börtön sem érdekel?

Le Roy: Őt a börtön igenis érdekelte. De egy napon három börtön őneki egy kicsikét sok.

Elnök: Tévedés forog fenn. Csak egy börtön szerepelt a műsoron.

Le Roy: Nem három? Annál rosszabb. Ő nem bírja az egyformaságot, és föladja a versenyt.

Bandi: Szót kér.

Elnök: Előbb a tisztelt Hallada-nővérek beszéljenek.

Hallada-nővérek: Ők épp azt sokallották, amivel az oroszánvadász úr nem érte be: a borzalmakat.

Elnök: Például.

Hallada-nővérek: Például szivtelenség érzékeny lelkű művészeket gyárban robotoltatni. Arról a híres íróról, akivel húsz éve meggyet magoztatnak, valósággal leritt a kétségbeesés.

Elnök: A hölgyek tévednek. A meggymagozó nem író, hanem csokoládégyári munkás, az író viszont hazaárulásért elítélt fegyenc.

Hallada-nővérek: És a börtön? Ahol így megkínóznak egy rendőr-kutyát, hogy bánhatnak ott a rabokkal?

Elnök: Ez is félreértés. A kutya nem a börtönben, hanem a csokoládégyárban szerepelt.

Bandi: Ismét szót kér.

Elnök: Majd a művésznő után. Az elnökséget porig sújtaná, ha egy ilyen világhíresség is lemorzsolódnék.

Ira Tatárka: Eszébe sincs lemorzsolódnia. Ő még csak néhány napot töltött az óhazában, ahová régóta vissza vágyott, s a hosszú távollét után sok mindent nem ért, nem tud tájékozódni, mert állandóan ellentétes benyomások érik... Néha azt se tudja, hol van, mit lát, örüljön-e vagy búslakodjék, mint például a monoki Művésztelepen.

Elnök: Elismeri, hogy az intézmény alapos tatarozásra szorul.

Ira Tatárka: Mit számít az! Amerikában még ilyen sincs! Ott, aki nem gondol a holnapra, öreg napjaira koldusbotra jut, nincs hely, ahol meghúzódhatnék, etetnék-itatnák, gondját viselnék... Le a kalappal egy ilyen intézmény előtt! De azzal a gyönyörű monológgal még most se tudja, hányadán legyen.

Elnök: Miféle monológgal?

Ira Tatárka: Ő még most is a hatása alatt áll. Egy ártatlan ember, akit előbb halálra, aztán életfogytiglani fegyházra ítélték, és aki mindezt szenvedélytelenül, rezzenéstelenül, mint a világ legtermészetesebb dolgát adja elő... Egész Amerikában nincs ilyen színdarab, ilyen szerep, ilyen színész!

Elnök: Nem érti a dolgot. Tudtával a telep lakói közül egyetlen színész se szavalt.

Ira Tatárka: Hát ez az éppen, amibe belezavarodott... Miután végigzokogta a monológot, szeretett volna megismerkedni kiváló kollegájával. Kérdésködni kezdett, de homlokegyenest ellenkező fölvilágosításokat kapott. Hogy az illető nem is színész, hanem hazaáruló. Illetve, hogy csak ártatlanul bebörtönzött hazaáruló. Pontosabban, se nem színész, se nem elítélt, hanem csokoládégyári munkás, mások szerint olyan csokoládégyári munkás, aki színész szeretett volna lenni, de hazaárulásért halálra ítélték, minthogy azonban ártatlannak bizonyult, visszakerült a csokoládégyárba kapusnak, ahol kutyaidomítással foglalkozik... És ő látott is egy kutyát, mely megugatta az összes távozó munkásokat, de attól se lett okosabb, sőt, még jobban összezavarodott minden. Milyen hely Monok? Ki itt a kapus, ki a színész, ki a hazaáruló? És mit látott ő voltaképpen? Három börtönt, vagy három művésztelepet, vagy három csokoládégyárat?

Elnök: Közli a művésznővel, hogy egy csokoládégyárat, egy művésztelepet és egy börtönt látott.

Ira Tatárka: Köszöni a felvilágosítást, mert ő erre sose jött volna rá.

A loholó: Kérdezi, hogy ő mikor jut szóhoz.

Elnök: Most.

A loholó: Még mielőtt rákennék e felelősséget, kijelenti, hogy kizárólag az elnökségtől kapott utasításokat hajtotta végre.

Elnök: De hogyan! Ő neki három különleges látnivalót kellett volna hatásosan bemutatnia, s ehelyett összekuszálta a dolgokat.

A loholó: Erről nem ő tehet. Sőt! Óvatosságból, nehogy összetévezzék a műsorszámokat, még idejében táblákat festett, és kiíratta a gyárkapura, hogy *Csokoládégyár*, a művésztelepre, hogy *Művésztelep*, csak a fegyházra nem tett külön jelzést, mert amúgy is rá volt írva, hogy *Monoki Büntető Fegyintézet*, és ráadásul fegyveres őr állt a kapu előtt... Csak a vak nem látta, hogy mi micsoda.

Elnök: Nem elég kiírni valamit, ha maguk a dolgok nem elég különbözők. Manapság az emberek úgyse hiszik el a föliratokat.

Bandi: Normális ember nem téveszt össze egy fegyházat és egy művésztelepet! Vagy ha mégis, akkor a versenyzőben a hiba.

Elnök: Nem egészen. Senkise tudja pontosan, milyen is valójában egy csokoládégyár, mert az emberi értelem csak viszonyítani képes. Minthogy emberek vagyunk, akik hasonlítunk egymásra, a dolgok és intézmények, amiket létrehozunk, szintén hasonlítanak. A loholónak épp az lett volna a föladata, hogy kiélezze a különbségeket, de ő ehelyett mindent kimeszeltetett!

A loholó: Az is baj? Meg lett mondva, hogy rend és tisztaság legyen.

Elnök: De másféle rend és tisztaság mindenütt! A Tatárfutás arra való, hogy a versenyzők kitorjenek a hétköznapi egyformaságából, és fölfedezzék a világ sokféleségét, a dolgok változatait, és a változatok árnyalatait. Minél börtönebb egy börtön, annál jobb. Minél csokoládégyárabb egy csokoládégyár, annál érdekesebb. De mit tett a loholó? Összemeszelte és elkente a különbségeket!

A loholó: Ezt visszautasítja. Ő nem kezdő loholó. Húsz évvel ezelőtt, sokkal nehezebb körülmények közt is megállta a helyét.

Elnök: Húsz év alatt nagyot változott a világ. Minden mindenhez hasonlatosabbá vált, nemcsak a börtönök és művésztelepek, hanem az emberek látásmódja és viselkedése is. Monokon például, ahol a lét három, egymástól elütő formája izgalmas élményeket ígért, szegény tatárfutók azt se tudták, mit látnak. Lézengetek, unatkoztak, aztán föladták a versenyt és hazamentek... Ha ez még egyszer előfordul, akkor, legnagyobb sajnálatára, kénytelen lesz leváltani a loholót.

A loholó: Ezt ő nem élné túl.

Elnök: Akkor emberelje meg magát. Ha háromszázan hazamentek is, még megmaradt jó pár száz tatárfutó! Eszeljen ki nekik valami meglepetést.

A loholó: Az volt megmondva, hogy a kozocsi Reuma-kórházban pihenőt kapnak a tatárfutók.

Elnök: Egy jó kis meglepetés után még jobban esik a pihenés.

A loholó: Fél, hogy a kettőt bajos lesz összeegyeztetni.

Elnök: Ha nem tudja megoldani a feladatot, adja át a helyét egy rátermettebb és élelmesebb loholónak.

A loholó: Reméli, hogy a feladatot meg tudja oldani. Kérdezi, milyen természetű legyen a meglepetés.

Elnök: A legfontosabb, hogy levezesse a feszültséget, de azért ne izjassa fel túlságosan a versenyzőket.

A loholó: Meglesz.

Elnök: A meglepetés mulatságos legyen, de azért egy kis ijedtség nem árt.

A loholó: Tessék rábízni.

Elnök: Vigyázni kell, hogy a kórházi betegeket ne érje túl erős megrázkódtatás.

A loholó: Vigyázni fog.

Elnök: És ami a legfontosabb: óvni kell a kozocsiak érzékenységét. Emberemlékezet óta mindig Kozocsán kezdődtek a bajok.

A loholó: Vállalja a felelősséget.

Elnök: Reméli, hogy a loholó ura lesz szavának, ez esetben a versenyzőknek egy mulatságos, izgalmas, de kellemes meglepetésben lesz részük. Kéri tehát a jelenlevő tatárfutókat, másítsák meg elhatározásukat, és folytassák a versenyt.

Ira Tatárka: Szívesen. Ő csak szeretne tisztán látni.

Le Roy: Még egy kicsit vár, de ha megint unatkozni fog, hazamegy.

Hallada-nővérek: Ők is várnak. Csak föl ne izgassák őket még egyszer.

Elnök: Köszöni a bizalmat. Ígéri, hogy mindenki meg lesz elégedve. Az ülést bezárja. Kellemes tatárfutást kíván."

Eddig a jegyzőkönyv. Most átveszem a szót, mert teljes mértékben megértem a mai és jövőbeli olvasó furcsalkodását. Valóban, ő, aki tárgyilagos szemlélője az eseményeknek, joggal kérdezi, hogy többszáz épelméjű, egészséges ember miképpen téveszthetett össze egy börtönt egy csokoládégyárral, egy gyárat a Művészteleppel, és viszont. Egyszerű a magyarázat. Az olvasó, mint kívülálló és pártatlan szemlélő, aligha tudja elképzelni, hogy egy napok óta menekülő embertömeg hangulata feszült, közérzete lázas, látása ködös, benyomásai elmosódtak, valahogy úgy, ahogy mi éjszakai álmainkban valószínűleg vesszük a legképtelenebb káprázatokat.

Ilyen tájékoztató zavarok persze csak az erre hajlamos versenyzőket fenyegetik, de a régi évkönyvekben gyakran olvashatók erre vonatkozó célzások: „Mintha nem is én lettem volna az, aki...” „Azt se tudtam: ébren vagyok-e vagy álmodom?” „Miért ettem meg egy eleven naposcsibét? És éppen én, aki még a vatta érintésétől, nemhogy lenyelésétől irtózom?” Vagy: „És amikor körülnéztem, mit látok? Azt, hogy nem a belvári erdei faiskolában vagyok, hanem hazámtól távol, a svájci St. Gallen közpórházának idegosztályán, ahol kézzel-lábbal magyarázom az orvosoknak (minthogy nem tudok németül), hogy mi az a Tatárfutás.”

Baltazár Sándor kitűnő művében („Miért nincsenk többé kereszteshabóruk?") részletesen elemzi ennek az idegzavarnak történelmi tüneteit, amiket ő „a kitöréssel együttjáró hályogos látásnak” nevez. Mondanunk sem kell, hogy amikor a 443. Tatárfutás tervét elkészítette, számításba vette e veszélyt. Olvassuk csak el figyelmesen a Műsorfüzetet!

„Szeretettel üdvözöljük sporttársainkat a 4. versenynapon. Kozocsát, mint tudjuk, hatalmas erdőségek veszik körül. Habár hivatalosan csak holnap érkezünk a városba, valójában már Kozocsa földjét taposunk. Legyünk hát óvatosak! Ne felejtjük el, hogy miközben csobogó patakok partján, kanyargós erdei ösvényeken ballagunk, a verőfényes tisztások körül ott sötétlik, és elnyeléssel fenyeget a sötét rengeteg. Tartsunk szorosan össze, lépünk mindig az előttünk haladó lába nyomába, ne álljunk félre virágot szedni, hanem bízzuk magunkat az elnökség által kijelölt útvonalra, mely egyébként a mai napra két szép, és emlékezetes eseményt tartogat nekünk. Egy nem fárasztó erdei séta után meglátogatjuk a belvári cigány-tanyát, majd innen, egy órával később, útunkat a Saxlehner-grófok világhírű vadaskertjén keresztül folytatjuk a még híresebb vadászkastélyig, ahol ötfogásos vadászlakomát szolgálnak föl nekünk. Ebéd után a kastélyt, illetve a vadállományt tekintjük meg, a luxus-kategóriában futók három facán, illetve egy vaddisznó, vagy pedig egy hároméves szarvasbika kilövésére jogosultak.

Minthogy a Saxlehner-család kihalása óta a kastély a kozocspai hatóságok kezelésében működik, s még a vadász-libériás inasok is városi alkalmazottak, tartózkodjunk minden Kozocsa-ellenes megjegyzéstől, mert ők azt azonnal jelenteni kötelesek. Jó étvágyat kívánunk, és még egyszer figyelmeztetjük sporttársainkat az események sorrendjére. Azok az agyagkunyhók, amiket először látunk, a cigánytanya viskói, ama francia reneszánsz kastély pedig, ahol vadászlakomázni fogunk, az egykori Saxlehner grófok vadászkastélya. Ezt a ketőt ne tévesszük össze.”

Bocsánat... Megismer még a mester? Én vagyok a motoros küldönc.

Tudom, barátom. És ipari tanuló Bandi műhelyében.

Az ő megbízásából zavarom a mestert.

Inkább ő zavarna már egyszer, ahelyett, hogy mindig magát szalasztaná.

Épp indulóban volt, amikor közbejött egy fegyelmi tárgyalás... Mintha a loholó tehetne róla, hogy néhány telhetetlen fráter megunja a Tatárfutást! A tárgyalás után egyenesen átjöhett volna.

Csakhogy nem tudta rászanni magát az idejövételre, mert attól félt, hogy a mester a monoki jegyzőkönyv alapján ítéli meg őt. Most viszont minden percét igénybe veszi a műsorváltás, amivel ki fogja köszörülni a csorbát, és emelt fővel léphet a mester színe elé.

De én őt nem vádoltam semmivel.

Ő vádolja saját magát! Azt mondja, hogy egy tapasztalt loholónak szá-

molnia kellett volna az idők változásaival. Húsz évvel ezelőtt senki se tévesztett volna össze egy börtönt egy csokoládégyárral, de azóta elfásultak, és már csak éles különbségeket észlelnek az emberek.

Ami ellen sajnós, nem lehet védekezni.

Bandi azt reméli, hogy lehet . . . Őszerinte egy tetves cigánytanya és egy grófi kastély abszolúte összetéveszthetetlenek.

Bár így volna! Én szívből kívánom neki.

Ő pedig arra kéri a mestert, hogy a mai nap eseményeit ne összefoglalóan értékelje, hanem jegyezze föl időbeli sorrendben, úgy, ahogy beérkeznek, az összes értesüléseket.

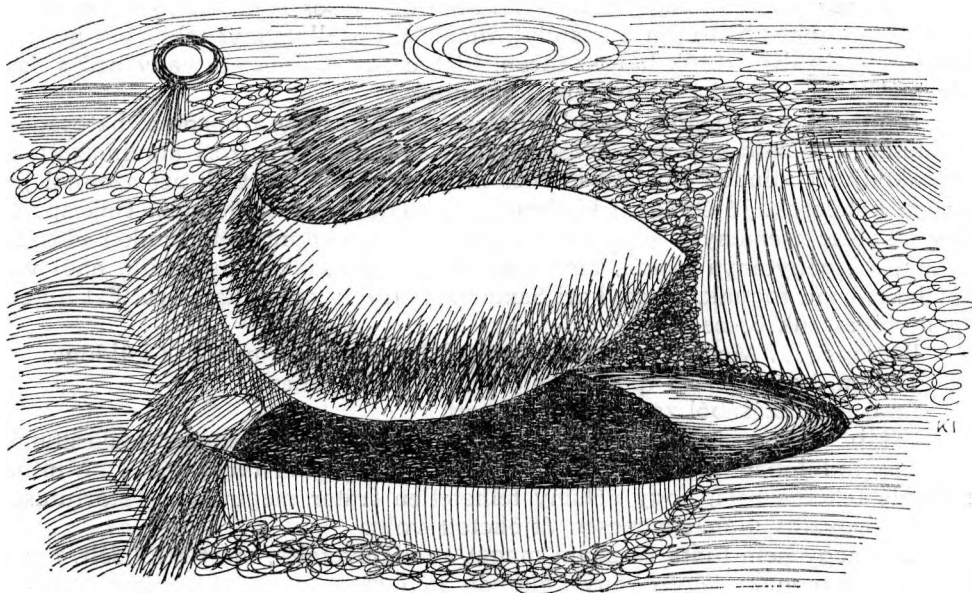
Miért jó ez neki?

Mert most is lesznek zúgolódók, sértődöttek, de a többség élvezni fogja a mai napot, mely talán mérőöldkő lesz a Tatárfutások történetében.

Remélem. És mikorra várhatom őt?

Most fő a feje, hogy estére összehozzon egy váratlanul izgalmas meglepetést, mely mégis kellemes és megnyugtató hatással lesz mindenkire . . . Mihelyt túlestünk rajta, Bandi megjelenik a mesternél.

Legfőbb ideje, fiam. Isten vele.

CSELEKVŐ ÍRÓ

– Párbeszéd a groteszkről. Beszélgetések Örkény Istvánnal –

Az író élete és a mű élete sohasem ugyanaz: ezt tanúsítja Örkény István fordulatokban gazdag írói sorsának és szüntelenül gazdagodó, emelkedő életművének szemrevétele is. A túlságosan korán eltávozott író szelleme, nemcsak írásainak szellemisége, az ő valóságos szellemalakja is, egy ideig, az ő esetében még hosszú ideig, közöttünk marad: beleszól a művek értelmezésébe, beleszól irodalmi vagy politikai vitáinkba, titkos jelenlétével ad nyomatékot újra megjelenő műveinek. Örkény István végső távozását nehéz igazán tudomásul venni, s itt hadd fordítsam egy pillanatra egyes szám első személyre a szót: augusztusban Szigligeten töltöttem egy hetet, s megálltam annak a szobának az ajtaja előtt, ahol valamikor több egymást követő nyáron is Örkény és felesége lakott. Mi a mellette fekvő szobában helyezkedtünk el, s gyakran hallottam a falon túlról az írógép kopogását: a munkába, a cselekvésbe vetett bizalomnak ezt a morze-jelét. Számomra ez a lassan múltakba vesző jel idézi fel leginkább Örkény István alakját: jele a dolgát végző és elvégző embernek, aki a napsugaras nyárban éppúgy dolgozott, mint szürke fellegek alatt, a vakációban éppúgy, mint mikor zengett körülte a történelem.

De Örkény István nemcsak az üres papírt munkálta meg, nemcsak műveit alakította a makacs igényességgel, amely nem tűr meg egyetlen fölösleges vagy pontatlan szót sem a szövegben, önmagát is alakította szüntelen, sajátmagán is dolgozótt. Képes volt gazdagodni és átalakulni érett korában is, midőn szinte minden más író csupán az addig birtokba vett anyaggal és módszerrel gazdálkodik. Az írói átalakulásnak, a művészi kiteljesülésnek erről az igen ritka tüneményéről (amelynek párját a magyar irodalomban talán csak Déry Tibor esetében találok) éppen most kell beszélni, midőn posthumusz kiadványként (az író feleségének, Radnóti Zsuzsának alapos munkája nyomán) megjelent az Örkény Istvánnal folytatott beszélgetések gyűjteményes kötete.

Miben állt ez a szüntelen önalakítás, ez a szüntelen gazdagodás? Emlékszem, annak idején enyhe kis mosoly fogadta Lukács Györgynek azt a megállapítását, amely szerint a hatvan esztendőös Déry Tibor „fejlődőképesnek” nevezhető. Ha igazán megfontoljuk, ez a „fejlődőképesesség” szabta meg Örkény István alkotó egyéniségét is: korai ironikus példázatai után dokumentum-értékű realista portrévázlatokat alkotott (a *Tengertánc* elbeszélései után a *Lágerek népe* riportelbeszéléseit), álrealista nagyregény után groteszk karcolatokkal kápráztatta el olvasóit (a *Házastársak* után az *Ezüstpisztráng* apró novelláival), de még hátra volt a „nagy ugrás”, az alkotó személyiség radikális átalakulása, amelynek következtében Örkény olyan merőben új műfajokkal vagy írói eljárásokkal ajándékozta meg az új magyar irodalmat, mint az ironikus regény (*Macskajáték*), a kritikus szellemű politikai parabolá (*Niagara, Nagykováház*), a groteszk vígjáték (*Tóték*) és az „egypercesek” francia tolmácsa oly találoán „mini-mitosz”-nak nevezett. S hogy el ne felejtsem, ebbe a sorba tartozik az interjú műfaja is: számtalan semmitmondó vagy fellengzős beszélgetést hallhattunk rádióban–televízióban az elmúlt évtizedben, aztán meghallgathattuk Örkény televíziós interjút, amelyet 1974-ben Vitray Tamásnak adott – ez a beszélgetés az őszinteség és a lényegről-szólás új normáit állította fel. Örkény ugyanis arról beszélt, ami valóban érdekli és foglalkoztatja a hallgatót: egy nemzedék ismétlődően súlyos történelmi tapasztalatairól, az ország közelmúltjának szándékosan

elfeledett vagy félremagyarázott konfliktusairól. A „párbeszéd” műfaját ezek szerint nyugodtan odasorolhatjuk Örkény István szellemi „újításai” közé.

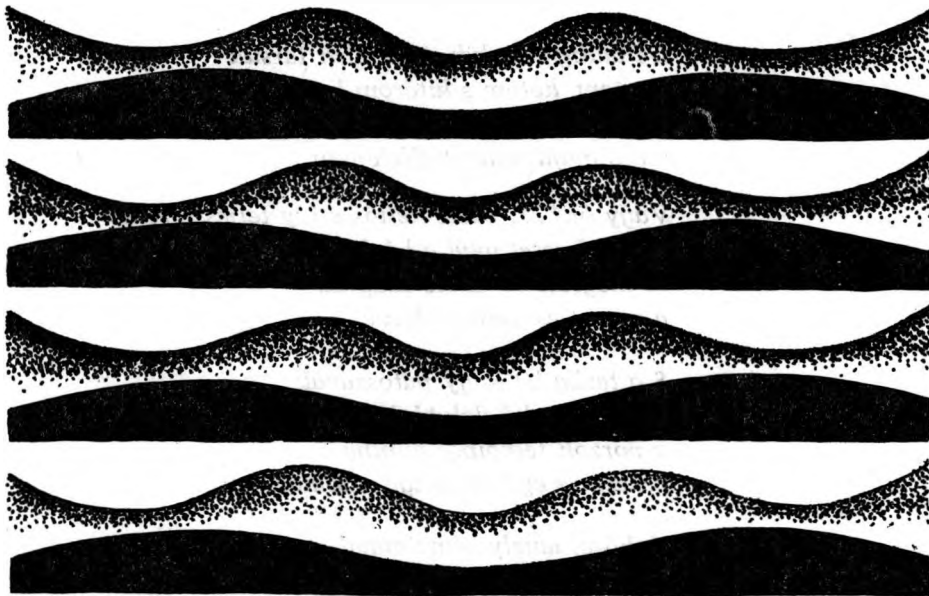
Ezeknek a beszélgetéseknek a során szóba kerül az író ifjúsága, családja, pályakezdése, amelyet a Szép Szót szerkesztő József Attila egyengetett, szóba kerülnek a háborús évek gyötrelmes tapasztalatai, a felszabadulás után kibontakozó irodalmi élet, az övenes évek történelmi bizakodása, majd családásai, a Rajk-per kétélyek közé sodró élménye, 1956 őszének országos mozgalmait, majd a hatvanas évek újólagos irodalmi fellendülése, amely végre Örkény István számára is meghozta az alkotó nyugalmat, a külső és belső biztonságot. Ahogy ezeknek a beszélgetéseknek az időközei mind közelebb jutnak a hatvanas-hetvenes évekhez – Örkény István nagy alkotói korszakához – úgy veszi át a szerepet tematikai tekintetben a közélettől, a politikától az irodalom. Az írói műhely belső kérdései kerülnek előtérbe: az alkotásban megnyilatkozó szemléletmód és írói technika, a poétikai és stílári kezdeményezések rejtett motívumhálóza, a művészi teljesítmény életrajzi és lélektani háttere. Ezeknek a műhelybeszélgetéseknek a tengelyében szinte mindig a groteszk és az abszurd fogalma áll: nem véletlenül, minthogy Örkény kritikusi szerint ezekkel a fogalmakkal lehet igazán megjelölni a *Tóték*, a *Macszkajáték*, az *Egyperces novellák* poétikai karakterét.

Örkény nem kívánt általános elméletet kidolgozni a groteszkről: groteszk regényeket, elbeszéléseket és szindarabokat írt, másra hagyta a magyarázatot. Az állandóan ismétlődő riporterri faggatózásra azonban időnként neki is magyarázatba kellett bocsátkoznia, s kétségtelen, hogy ezek a magyarázatok mindig a jelenség lényegére mutatnak rá, ezeket a magyarázatokat az Örkény munkásságával foglalkozó kritikai irodalom sem kerülheti meg. A groteszket nem valamiféle mesterséges találmánynak tekintette, ellenkezőleg igen szoros kapcsolatot tételezett fel a huszadik századi valóság és a huszadik századi groteszk irodalom között. „Sokan kérdegettek – mondja egy 1975-ben keletkezett nyilatkozatában –, miképpen született az én állítólagos találmányom. Sokféleképpen próbáltam már felelni. Például azzal, hogy ez egyfajta látásmód, amely lassan kifejlődött bennem. De ezt csak azért mondtam, hogy neve legyen a gyerekeknek. Az igazság az, hogy – legalábbis az én véleményem szerint – ilyen az a világ, amelyben élünk. Lehet, hogy amit írok, annak nincs általános érvénye, mert talán csak a mi mai magyar világunk ilyen. De amit fonáknak, groteszknak vagy humorosnak vélnek írásaimban, azt, higgye el: én egy mosoly nélkül írom le, mert véres valóságnak látom, tehát olyannak ábrázolom.”

A groteszk irodalom fogalmának ez a társadalmi és történelmi rögzítése egyúttal Örkény munkásságának „tipológiai” elhelyezkedését, mondhatnám, irodalomtörténeti pozícióját is megvilágítja. Az abszurd irodalom nyugat-európai változatának bölcséleti szkepszisét és agnoszticizmusát elutasítva ő mindig az értelmes élet és a humánus célokat szolgáló cselekvés mellett tett hitet. „Beckettet nagyon sokra becsülöm, Peter Weiss Marat-Sade-ját nagyszerű drámának tartom, de a világban létező abszurditást nem egészen úgy látom, ahogy Beckett vagy az abszurd irodalom művelői Nyugaton. Pusztán testi-lelki felépítettségemből és idegrendszeremből következnek, hogy az élet abszurd jelenségeiből nem azt a következtetést vonom le, hogy az élet abszurd, reménytelen és kibírhatatlan. Meglehetősen sok abszurd, reménytelen és kibírhatatlan helyzetben voltam már, és talán azért, mert nem a teória felől közeledem ehhez a kérdéshez, mindig megtalálom azt a parányi fénysugarat, amiért tovább érdemes élni.” Ez az írói hitvallás a sokak által „kelet-európai abszurd” irodalomnak nevezett körben jelöli ki Örkény István helyét, ebben a körben a lengyel Mrożek, a cseh Hável, a román Sorescu a társai. Egyik – 1976-ban keletkezett – nyilatkozatában ő maga is ezekre az írókra hivatkozik.

A „kelet-európai abszurd”, ahogy Örkény is értelmezi, nem az emberi létet látja eredendően hiábavalónak és értelmetlennek, csupán a kelet-európai társadalmak bizonyos történelmileg kialakult reflexeit, olyan társadalmi méretekben érvényesülő reflexeket, magatartásformákat, amelyek a politikai irányítás működésében és a társadalmi együttélés gyakorlatában egyaránt megtalálhatóak. A groteszk

irodalom célja éppen ezért az, hogy rámutasson ezeknek a hibás magatartásformáknak az ésszerűtlenségére, ha kell, abszurdítására, leleplezze a hibás társadalmi-politikai reflexeket, és segítsen racionalizálni a társadalmi intézmények működését. Az irodalmat ez a köznapi tennivaló avatja társadalmi méreteiben hasznos cselekvéssé, az író cselekvő emberré, akinek közérdekű feladata, munkája van. „Egyszer már leírtam – folytatódik az imént idézett nyilatkozat –, hogy a mi emberi életünk egyetlen reménye, egyetlen kiútja a cselekvés. Hiszek a cselekvő emberben, általában hiszek a cselekvés életmentő voltában, noha jól tudom, hogy egyéni életünk tragédiába torkollik, hiszen biológiailag erre vagyunk ítélve. A hiábavaló cselekvésben is hiszek, mert szubjektíve még ez is ad nekünk valamit; és itt azonos nevezőn vagyok az abszurd írókkal. Camus írja a Sziszüphosz-mítoszában, hogy van egy perc, amikor Sziszüphoszt boldognak kell elképzelnünk.” Cselekvő író volt Örkény István maga is: groteszk elbeszéléseivel, szindarabjaival és „egyperceseivel” tenni és hatni akart. A cselekvésnek ez az írói morálja is munkásságának, irodalmi hagyatékának időszerűségére: Örkény István szellemi jelenlétére és hatékonyságára utal. (Magvető)

És megformázza élő magját

*Sok ág és kő között magam is egy,
akár az ostorménfa csokra . . .
Kezembe hull, vállamra dől a hegy.
Élünk együtt zöld barlangokba.*

*Mész-táblák síkjai alól a kristály
akárha fénylő nap ragyogna.
Kigyóival a sok-sok hasadék
új titkokkal köszönt naponta.*

*Én élek így, vagy ők így élnek bennem?
De befogad látványon túl maga
a kézzel fogható s nyers sejtjei,
tudom, elvisznek majd haza.*

*De addig is velük, mint éber társuk
bontom, kötöm s kitárom kertem
azoknak is, akik a túlról jönnek,
amíg majd mindet elfelejtem.*

*Vagy ők! . . . Mert kettős s így teljes e rend.
Bibével ecset nyúl a képbe
és megformázza élő magját,
a verset és percet idézve.*

*S a tarka lét nagy pátozával
a fecsketarkú délutánba
a porzók felhőiből mintha
pincémre egy flamingó szállna.*

*A köre, amely álmaimmal
osztozva rég beszélő társam.
Siettem . . . Füzetembe volt hire.
Elolvastam, de nem találtam . . .*

Zord kegyelem

*Ki vált meg innen? . . . Hegyen szorultál! . . .
Nincs más veled, csupán a látvány.
Kezednél ceruzád és két pohár
között az emlék, mint tünt szívárvány.*

*Emlékszel? . . . Itt a fák alatt aludt.
A gyurgyókák dala ringatta álmát.
– Hogy halljuk ezt? . . . – elhagytuk a falut
s kivágták rég magányunk fáját.*

*A várak sem azok, melyek veled
együtt ragyogtak itt a teraszon.
Suhan – melyet nem ember épített –
az a hajó új távlatú taven.*

*Talán majd ők, e más dimenziók
hivőinek gyors szárnya kiragad
és kockám rácsain aki benéz,
majd azt sem látja, ami itt maradt.*

*De zördül az ikon . . . Szent György kilép
és simogatja vad sárkányaink.
Aztán versem után repül s felénk
zord kegyelem vasalt dárdája int.*

És megnyilatkozik

*Amit bejártam s láttam, sorba mind
mutatja másik tájait.
Nem azt, amit a szó jelöl s a láb,
de tisztább, messzi oldalát*

*és megnyilatkozik így mind, amit
az időn át csak sejtve hallani,
vagy egy-egy arcról vésett kőbe,
s behajtom tüzetem előtte.*

Bakony

Emlékek és találkozások

XIV.

Keresztút: ha egyenest hajtok tovább, Bébre érek, ha jobbra, akkor Csótra, balra esik Ugod. Pontosan derékszögű a keresztezés, nyilegyenesek a találkozó utak, ritka az ilyen a Bakonyban. Ugodnak fordulok, hamarosan a vasúti síneket vágom át, közvetlen az állomás mellett. Hajdan, mikor ezen az állomáson rostokoltunk meg-megrázkódva a löködött kocsik koccanásától, a falu még jócskán messze esett, csak egy uradalmi épület a közelben, a savanyú forrás és valahol itt volt még régebben a fürdő, sirathatják már csak a vizét.

A falu most már kiér az állomásig, nem is a legújabb házakkal. A két háború között a falvak mind megindultak az állomás felé. Mind abba az irányba, hacsak nem állta útjukat valaki uraság tilos földje. Ekkor már kevésbé az országút, a vasút vitt a piacra. A vásárookra csak az országút, de heti piacra a vasút. Jártak még a meszes, faszenes, a talicskaárus kocsik, de a kelmék, csizmák, szoknyák kötények, edények vasúton terítődtek szét a falvakba, az állomástól távolabb esőkbe is vasúton és gyalogszerrel. A lovak megfogyatkoztak az észak-bakonyi falvakban, ökrök, tehenek lettek az igavonók, mert a szarvasmarha jobban hasznosítható volt, a vasúti hálózat fölöslegessé tette a hosszú fuvart, az állomásig eldöcögtek a tehenek is a szekérrel, amellet tejet is adtak. Igaz, nem mérték annak tonnákban az évi hozamát, de néhány köcsög megtelt este, reggel fontos eledelül a családnak. A tejihaszon meghozta piacról, csarnokból a mindennapi filléreket. A ló értéke egyre csökkent a használatban, de a feljavított ökör ára summát jelentett a húspiacon. A közeli Béb községből nem egyszer került olyan ökörpár az ugodi állomáson várakozó vagonokba, amely megnyomta a huszonöt mázsát.

Az első világháborúban vált szokássá, hogy kiballagtak az emberek az állomásra akkor is, ha nem jelentette nekik senki az érkezését. Bottal közlekedő öregek főképpen, kiszaladtak asszonyok, ha futotta idejükből és vasárnap érkeztek oda koszorúban a lányok. Ha nem is hozta a vonat a várva-vártat, valaki arról mindig leszállt, aki híreket hozott; volt úgy, csak a városból, de úgy is, hogy váratlan érkezett a veszedelem messzeségéből, esetleg fél karral, mankóval és akkor volt kit körülvenni. „Tudsz-e valamit a mienkről?” Vasúton érkezett a postát tartalmazó zsák. Volt úgy, hogy az állomáson volt a postaügynökség is, úgy is éppen, hogy a főnök felesége volt a postamester. U. P., utolsó posta. Ezt a két betűt sok levélre, kártyára írták annak idején és voltak, akik gyalogoltak órányit a nagy háború idején, hogy annyival is elébb oszthassanak nekik levelet.

A vasárnapi kirándulás szokás maradt a háború után is, a hadifoglyok hazatérte után, a szomorú bizonyosság után is, hogy hiába minden várako-

zás . . . Ha kitekintett a vasárnapi utas a vonatablakon, megtudhatta milyenek a lányok a faluban, szőkék vagy barnák. Azt is ebből, hogy svábok-e, magyarok-e.

A vasárnapi lányok útján indult a falu az állomás felé. Előbb csak szerény tűzfalas házakkal, esetleg a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet, az ismeretes FAKSZ kölcsönével, majd megjelentek L alakú épületek, végül a rangosnak tartott kockás, sátortetősök. Lemérhetem ezt a folyamatot Ugodon is. Sokszor megfordultam hajdan Ugodon, de hogyan is kezdjem most újra felfedezését?

A könyvtárosnál, mert hol is kezdhetném olyan otthonosan. Egy személy, legalább egy, ma már minden településen akad az országban, akihez régi ismerősként mehetek, ha sohasem is láttam: a könyvtáros, akkor is, ha tisztviselő, akkor is, ha tiszteletdíjas, akkor is, ha csak önkéntes vállalkozó. A könyvtáros a falvakban rendszerint asszonyszemély, ha ott született, ha beszármazott, mindenképp sokat tud a helység lakóiról, ha férje van, bőségesen ismeri annak is a munkaterületét, egyébként is meghittebb, ha egy asszony segítségével kezdem az új terület feltárását.

Nem is kell kérdezősködnöm, ahogy haladok lassúdan a főutcán, felfedezem a művelődési házat. Jól számítottam, ennek az emeletét foglalja el a könyvtár, csakhogy éppen zárva. Körüljáróm az épületet és az udvar végén megtalálom a gondnoki irodát. A csöppnyi szobában három nő ül, a legfiatalabbnak mondom, hogy a művelődési ház igazgatóját keresem. Ő az – felel helyette a másik kettő. – Meglepődöm, mert ránézvést csak kislány. Mindhármuk hanghordozása a szülőfalumé. Helyben vagyok, csak hosszabb társalkodás után említem, hogy voltaképp a könyvtárost kerestem.

– Óh, a Nellié éppen egy nap szabadságot vett, mert kukoricát szednek.

Ilyenkor, ősszel sokan kukoricát szednek, háztáji földön, zártkertben, használatba adott tartalékföldön, esetleg messze, az erdők alatt, ha meghagyták a szarvasok, vaddisznók. Nelliék éppen kint a szőlőhegyen, ahol az öreg tőkék már megroskadtak, az újratelepítés költsége még nincs együtt. Folyik a kukoricaszedés a téesz nagy tábláján, vagyis inkább gyűjtés, kórészás a kombájnok után. Ezt tapasztaltam útjártomban, hogy mint a gombázók keresgélnek a nagy gépek megjárta földeken. Van, aki begyűjt kocsiderékre valót. Egy cigány eladásra kínálta zsákszám egy összetákolt hajónyi nagy Csajka autóról. Nem rója ezt fel nekik senki. Melyik nagyüzem tudná kézzel töretni a tengernyi tengerit. A gép pedig csak gép, annak van selejtje. Jobb, ha valaki disznója hizik rajta, mintha ott rothad.

Zsuzsika igazgató egyik munkatársa a tanácstítkár felesége, a másik meg közbeszólásai szerint sokat tud a termelőszövetkezetről. Kézenfekvő hát és amúgy is természetes, hogy tájékozódásomat a téesznel s a tanácsházán kezdem. Kalauzom pedig a kultúros Zsuzsika. Jó kezekben vagyok, telefon jobbra-balra s máris indulunk, elébb a termelőszövetkezet központjába, az állomás felé éppen abba az épületbe, melyet régebbi utazásaimból ismerek. Az elnök ugyan távol van, de ott a helyettese. Neve jól hangzik és könnyen megjegyezhetem: Kecskeméti Benő. Érdekes, hogy a Kecskeméti név szétszórta megtalálható a nyugati Bakonyban, a Balatoni Felvidéken is, manapság éppúgy, mint régi jegyzékekben. Nemesek és jobbágyok viselték itt a nagy alföldi város nevét.

Nem valami díszes székháza van az ugodi szövetkezetnek, pedig négy községre terjed az egyesülés óta. Adásztevel, Nagytevel, Homokbödöge, Ugod. Nem baj, sőt jobb, ha felvirágzás hozza magával a rangos központot. Szerény

irodában beszélgetünk vagy egy órát. Igyekszem feltenni szabványos kérdéseket, de elterelődik társalgásunk általános mezőgazdasági gondok felé. Mit érdemes termelni ezen a tájon, a kincseit nem könnyen osztó földön, különböző minőségű területeken, négy falu határában, melyeknek lakói sem egyformák, sem múltukban, sem jelenükben, sem igyekezetükben. Hamarosan ott állunk az alapkérdés előtt. Jó volt-e, minden bizonnyal hasznos volt-e az egyesülés? A felelet erre ma még nem egyértelmű. A feladat, amellyel meg kell birkózni, túlon túl nagy. És, ha már nincs más választás, a megoldás az embereken múlik, mindenek fölött az emberen. Éberségen, mely szem előtt tartja a hazai „elvárásokat”, de ekkora üzem, ha jövőjét akarja megalapozni, sandítson maga is a világpiac felé. Jósolni tudjon a saját jobblétéért. Egyszóval komoly közgazdasági ismeret is szükségeltetik ekkora feladathoz. Ész kell itt már helyben és nemcsak utasítás várás. Ma már melléküzemágak nélkül sem teljes az élet ekkora szövetkezetekben. Hiszen van is itt, többek között szivattyú üzem. Országos érdeklődésre tarthat számot az autókba való üléshez való varroda. Tájjellegű volt az üzemi méretű mészegetés, de a tájfelleg sem garancia önmagában, mert az az üzem megszűnt. Égetnek meszet hagyományos módon, sikerrel maszekok.

A táji adottságok, a hagyomány is, az állattenyésztés felé mutatnak. Ám hosszabb távon sikeres csak a csirkefenvelés ez ideig. Az intenzív tenyésztésre való szarvasmarha fajtákkal rendkívül költséges a kísérletezés, sok helyen ütött az vissza a számvetésnél. A szilaj szarvasmarha többet ígér, ha számításba vesszük e szövetkezet erdők közé, hegyoldalba nyúló területeit. Ugod úttörő is ebben makacsul, akkor is, ha sok kritika éri törekvéseit. Ez az, amit látni szeretnék, az a négyszáz darab állat, az a gulya, amelyet két ember legeltet a régről ismert tájon, fákkal szegett patakmedrek között, erdőfoszlányok közt, fák alatt és széles tisztásokon, melyek nem adják vissza a növénytermelésre fordított összegeket, de mostohaságukban is felkínálják, amit bírnak. Nem kell ismételnem kérésemet, máris rázódunk egy román gyártmányú terepjárón. Ketten csak, mert ez az előírás a terepjáróra Zsuzsikának úgyis akad dolga a saját kultúrháza táján.

Ugod utcái takarosak. A főutcán már tervszerű rendezés, parkosítás jelei mutatkoznak. Úgy látszik e tekintetben is ad magára a tanács. Régen a falvak tisztasága egyedül a háztulajdonosok gondja volt. Ki-ki seperjen a portája előtt. Emlékszem is a szombat esti porfelhőkre, a nyeles nyírágseprűk suhogására. Az árkon belül alakul az összefüggő virágsor. Ez az árok valaha elfoglalta az út jó részét. Valószínűleg éppen az utca közepén zúdult le a várárok vize is, ha túl sok volt belőle. És zúdult bizonyára azóta is nem egyszer az árvíz. Gyermekkoromból jól emlékszem még az észak-bakonyi falvak apró patakjainak megáradására, vagy csak üres medrek voltak azok már nyáron át, nem is patakok. Ám időnkint, felhőszakadás után, vagy hirtelen olvadásban meglódult a víz ezekben a medrekben, akkor aztán cipelt magával kerítést, kertajtót, ólat malacostul. Ilyen áradatról már rég nem hallottam, megszelídültek a bakonyi vizek.

A vízzel töltött várárokról Rómer Flóris is tudott egy és egynegyed évszázaddal ezelőtt kelt jegyzetei szerint. A vonóhídról is, mely átívelte. Viszontagságosan érkezett akkor Ugodra. Bakonybélből indult, kicsit könnyelműen toronyiránt egy útitársával a tudós Bakony-járó. Hegyen-völgyön, útvesztőkön átkóborolták az éjszakát. Találkoztak éjfél tájban egy szekeresrel, kiabáltak is rá torkuk szakadtából, csakhogy az úgy vélte, valamely betyár ban-

dájából valók. Lovai közé csapott, úgy menekült ijedtében, jó, hogy el nem szaladtak alóla a kerekek. A hajnal előtti órákban érkeztek Ugodra. Nem akarván ilyenkor zavarni a kanonok urat, Vadaskertben kerestek maguknak szállást, ám ott is csak hosszas magyarázkodásra fogadták be őket, mert puskáknak nézték a tudós esernyőjét. Ki kellett azt nyitni bizonyosságul akkor is, ha nem esett az eső.

Arrafelé botorkálhattak Rómerék is, amerre mi dőcögünk felfelé a dülőúton, útvesztő módon szétváló, majd megint összefutó csapásokon, száraz bucsán, nyirkos, cuppogós mederben. Elhaladunk egy hajdan volt tanya romja mellett. Ottfelejtett almafák és szilva. Pogácsa alma az egyik, a másik csörgő, vagy csöcsalma. Sárgulva, pirosodva is fenn maradtak a gyümölcsök, pedig nem permetezett itt senki. Találhatnék ott esetleg bőralmát, cigány almát, üvegalmát, és ismeretes az ilyen hűvösebb területeken egy almafajta, melynek gyümölcse lehullott, fagykár nélkül kitelt az avarban, csak fel kellett gereblyézni kora tavasszal, de húsvétkor sem volt későn. Hátha még terem abban az elhagyott kertben nyáron pirosbélű körte, szegfűkörte, torzsátlan körte, szentiványi alma. Nem érte azokat a gyümölcsöket permetlé, semmiféle mérreg, hullott elébb a férgese, fogyott a hitványa, maradtak utoljára a legszebbek.

Galagonya, sinylődő cserfák, a gyertyánok itt nem gyertyaegyenések, a morzsalékos talajon, ahogy felhúzzunk az utolsó kapaszkodón. Lefelé menet csak keréknyomok, válogatandó, melyik a leghasználatóbb éppen. Elérjük végül a ridegszállást. A pásztorok házikója nem rideg, ákácfa lábakon áll a meredeken ereszkedő oldalban, ritkás erdőcske árnyékában. Víz nem moshatja, nem is rothasztja padlózatát. Nem csúcsos pásztoroknyó. Kis lakás, szoba-konyha, tűzhelyek, kényelmes fekvőhelyek. Két személyre méretezett. Mert ketten látják el a négyszáz darab marhát, ketten-ketten felváltva, összesen négyen a négyszázat. Kényelmes deszkalépcső vezet az ajtóhoz. Ha farkasok volnának, biztonságos volna ez akkor is. Elefántnak kellene alája bújni, hogy ledönthesse lábáról a pásztorházat.

Kicsit odébb nyugat felől, enyhén a rétre dülő oldalon vannak az aklok. Szabad ég alatt hálnak az állatok. Kis fődött helyiség van csak egy sarokban, arra az esetre, ha mesterséges megtermékenyítés szükségeltetik valamilyen okból. Mert mindennapi készenlétre ott lebzsel három bika. Lesz dolguk mostanában, itt a szezonjuk, igyekeztek az állattenyésztők úgy szervezni, hogy ne szóródjék szét nagyon az üzekedés ideje. Ezek a legalkalmasabb hetek, és nyáron születnek a borjak. Ezt a megtermékenyítési módot tartják kicsit lazának, amint hallottam környékbeli szakemberektől. Ám azt meg egy svájci rádióadásban hallottam, hogy valahol kísérletképpen évtizedek óta gyorsítják a nemzedékváltást e mesterséges formában és máris mutatkozik, bár alig érzékelhetően az állatok ivarszerveinek elsatnyulása. Így történhet meg hosszú távon, hogy ha egyedeikben képtelenek is bosszút állni életörömeik megcsontításáért a szarvasmarhák, fajtájukban egyszer visszarúgnak. Ezt persze csak én mondhatom, rádió csinálta biológus, meg ne kockáztassa a szakember.

A gulyát nem látjuk sehol. A gulya szót egyébként nem használták ezen a tájon, csak messziről jött népdalokból ismerik és a leves megnevezéséből. A gulyást községi pásztorok neveztek, vagy közbirtokosságának főképp a nemesi falvak utódai. A pásztor ostorcsattogatására nyitották meg kora reggel a kapukat. Az ökör szarvából készült kürtöt a kanász fújta. Este pedig hazataláltak rendben, lassú ballagással a tehenek, harangozó tőggel, ha jó volt a legelő, ám futva, visítva érkeztek a disznók, döngették a kaput, vagy besora-

koztak a kisajton, ha véletlen nyitva találták, csattogott a körmük a folyosó kövezetén, vagy felvágta a gondos sároztást a háziasszony bosszúságára. Munkálkodott is a seprű a hátukon.

Atvágunk még egy-két dombhátat, égerfás medret, mire megpillantjuk a legelésző állatokat. Hatalmas tömeg, akkorát még nem láttam szövetkezeti legelőn. Tehenek, fiatal bikák, üszők, idei borjak. A fajtaazonosság nem alakult ki még. Lehetséges, hogy még az idevonatkozó tervek sem. De talán jobb is ilyen tömeggel az óvatos kísérlet, mint a tudós program. A fiatal bikákat majd kiválasztják, indulnak a hizlalóba, ez a legmostohább sors. Az üszöket tovább nevelik.

Gyalog közelítünk, szembe jön a két pásztor, négy kutyára bízva a gulyát. Messziről is látható, nem fajtisza pulik. Mókás korcs ebek, de tisztességgel végzik feladatukat. Fajtisza puli, de egyéb fajtisza eb is alig található a bakonyi falvakban, vannak viszont nagyon tetszetős, nagyon ügyes, sőt jól betanított pászorkutyák, rendkívül éber, jól tanítható korcs házörzők és gazdáik örömeire rendkívül kedves kísérők. Láttam rókalyukban munkálkodó, ki tudja, milyen fajtaktól származó kutyát, mely túltett a legjobban idomított tacskón. Milyen unalmas, milyen színtelen volna egy falu tele fajtisza kutyákkal, hogyan is tudhatnánk akkor, melyik kinek a kutyája. Hát még hogyan jegyezhetnénk meg nevüket, mely legtöbbször színére, formájára utal, pofájára, fülére-farkára. Pedig hasznos dolog, ha az ember nevén szólíthatja a falu, vagy legalábbis az utca kutyáit.

Az egyik pásztor tömzsi, fekete, a másik nyúlánk, kék szemű, az egyik adászteveli, a másik bődögei magyar. A falujuk természete szerint.

Elmenőben egy dombról visszatekintek még a mintegy ötven holdnyi területen szétszéledt gulyára, gyönyörű látvány. Nemrég láttam egy intenzív tartású tehenészetet, azoknak a jötejelőknek az anyja repülőgépen utazta át az óceánt. Széles előtérben gyülekeztek, hogy egy folyosón azután eljussanak a fejőgéphez. Igyekezett valamennyi, hogy mielőbb megszabaduljon drága terhétől. Kezdetben bizonyára volt is ott lökdösés, öklözés, de már rég kialakult közöttük a hierarchia, az erősebb legelől, aztán sorrendben a kevésbé bátrak, jámborabbak. Gépi erő, központi vezérlés, a tej vastag csöveken áradt az acéltartályokba s bizonyos előkészítés után egyenest a telepen kívül várakozó tankautókba. Szép volt ennek is a rendje, nem mondhatok mást, de volt benne valami kísérteties. Nem fogható ahhoz a szívderítő látványhoz, mely úgyszólván madártávlatból esett az erdők óriási négyszögű tisztásán legelésző tehenekre, ugrándozó borjakra, a már megtermett üszökre, melyek nem foghatták fel, milyen bolond ösztön űzi őket, hogy megmásszák társaik farát, jelezve a pásztornak hogy küszöbön a párosításuk ideje. Ne lógassák azok a bikák busa fejüket hiába.

Vezetőm – úgymond – egy meglepetést tartogat számomra, ha van időm még egy jókora kerülőre. Kerülünk is jó nagyot, elébb lefelé ugrándozik a terepjáró, mint a bakkecske, aztán felfelé húzunk megint. A teveli Bakonyér medrének bal partján járunk már. Berregő bakkecskénk felhág Pápa irányába egy dombra, ott legnagyobb meglepetésemre tágas, kéktükrű tó tárul elélem. Ki látott ilyet a Bakonyban? Szemfényvesztés talán? Nem, itt van kétségtelen. Nem isten adta, az igaz, eltorlaszolták erős betonépítménnyel a Bakonyér árvíz vájta széles medrét. Nagyon is emberi alkotmány és termelt végszükségből az elprédált Tapolca vizének pótlására. Pápa üzemei elhalnának ipari víz

nélkül, ahogy elhalt a kedves szép folyó, mely teremtette a várost és éltette ezer évig.

A lassan emelkedő, táguló tó keleti partjára fiatal fenyves dűl, nyugatra meg apró facsometék törekednek felfelé a roskadó barna őszi gazból. Távolabb lenyúló erdősarka, fák ligetesen, aztán betekinthesünk a tó vizét tápláló patak felső teknőjébe. Lassan táplálja csak, de ha feltöltődik az új tó, lesz vagy hetven hektár és ez már nem kicsiség. Vigaszt is nyújthat pótlásul a pápaiaknak a pompás tájon, ha kézbe veszi, megszépíti, okosan gondozza környezetét a termelőszövetkezet, hasznosítja a környező falvak és Pápa öröme.

Nagytevel irányába ereszkedünk le, elhaladunk egy völgynek megnyúlt alacsony dombhát mellett. Kis parcellák jelzik, hogy olyanféle háztáji földek fedik ezt a nyülványt. Nem is ideiglenesek, mert gyümölcsfákat látok ott, sőt szőlőültetvényt, másutt kukorica, krumpliföld. Látszatra szőlőhegy lehetett valaha is. Megkivánták tán ismét a falusiak is az ilyen zártkerti tulajdont, mely egy idő óta inkább az ipari dolgozók kedvtelése. Utunkon többször is feltűnik a nagyteveli tekintélyes templom. Tudom róla, hogy műkincsekben sem szegény az. Egy a kétszáz éves hatalmas bakonyi templomok közül. Hatalmasnak mondhatom, mert egy-egy ilyen templom gyakorta képezett akkora értéket, ha nem többet, mint a település jobbágyainak összes lakóháza. Szegényes hajlékok voltak azok a tizennyolcadik században. Ebből a korszakból alig is maradt parasztház, annál több a következő század második évtizedétől kezdve. Az elnyújtózott magyar középkor szellemében áldozatos templomépítetők: nyomorult füstös konyhájából ha kilép a hívő, tekintszen az égre, hol dicsőség, boldogság, paradicsomi öröm sőt gazdagság ígérkezik. Ezen üdvösség felé pedig első lépcső a szentegyház, melynek tündöklése már nem is mérhető mindennapi életének földi mértékeivel.

A döntő többségükben Sziléziából származó nagyteveli németek a legelső telepések között érkeztek a Bakonyba, de a templomépítés idején még hátra volt egy kicsit a boldogabb harmadik nemzedék kora, melyet legendájuk ígért. Dr. Schweighoffer Gyula, Nagytevel nemrég elhunyt tudós papja kitűnő, szorgos kutatásra alapozott dolgozatot írt német származású híveinek sorsközösségét vállaló meleg hangon azok eredetéről és megtelepülésükről. Idézi a döntő többségükben Sziléziából származó németajkúak bölcsen hangzó szentenciáját: „Der erste arbeitete sich Tot, der zweite leidet noch Not, der dritte erst hat Brot.” Vagyis az első hódolva dolgozza magát, a második szenved még szükségét, igazában csak a harmadiknak van kenyere. Így küszködött voltképp a Bakony minden telepes községe, akár német volt, akár szláv, akár magyar. Ahhoz, hogy tágasabb, rangosabb, maradandóbb házat építsenek maguknak, csak a múlt század első negyedében jutottak. Régebből a templom, az urasági épületek mellett legfeljebb a paplak maradt. Gyermekkoromból emlékszem még néhány parasztházra, melyeket mai ismereteim szerint tizennyolcadik századnak mondanék. Mostani utamon nem találkoztam egyetlen ilyen-nel sem.

A két Tevel elnevezése kétségtelen magyar személynévből származik. Ilyen nevű Árpád-házi herceg ismeretes már ezer év távlatából. A falvak maguk is nagyon régen keletkezhetnek Árpád, Lél, Huba, Vérbulcsu törzseinek települési között, a törzsválasztó gyepűelvén, ha csak nem találatott akkor már ehelyen valamely szegényes szláv település.

Nagytevel birtoktörténete rendkívül érdekes és jellemző sok bakonyi falura. II. Géza király a bakonybéli Szent Móric apátságnak adományozza, ám az

ezerháromszáz évesekben már megjelennek ott birtokosként a zirci ciszterciták. Ez a hagyományai és rendszabálya szerint a mezőgazdaságban, kertészetben kiválóan tevékenykedő szerzet apránként magáénak tudhatja a helység minden telkét. Birtokolja is a maga haladott módszere szerint mindaddig, míg a papság; püspök, szerzetesrend, de nagyrészt a káptalan is menekülni kényszerül a török hadak megjelenésével.

Ezután következnek a földünket vérükkel öntöző családok tagjai. Megszerezték ezeket a falvakat önkényes foglalással, királyi adományból, vagy csak a kancellária kénytelen rábólintásával. Mert mit tehettek a nagy szorongatásban, szívhatták csak fogukat a kapitányok, bajvivők erőszakos cselekedetei felett.

A garázdálkodásairól hírhedt Móré László volt az első. Am ez a megátkozott is részt vett a mohácsi csatában s török fogolyként végezte Konstantinápolyban, hova közös rabláncon hurcolták gyermekeivel együtt. Következett aztán a későbbi másik konstantinápolyi fogoly, az egész ország által siratott Török Bálint. Harmadiknak a Podmaniczkyak léptek „Nagh-Tevvel” birtokába, minden bizonnyal ismeretes módszereik szerint, s úgy is gazdálkodtak vele, elébb János, majd Rafáel, bűnük bocsáttassék hősi tetteikért. Végül Thúry György, Palota legendás kapitánya, halála után is sokáig a Thúry család, mely nem egy nagyszerű hőst áldozott a vérontások századaiban. Hol volt jobbágyuk csekély számban a Thúryaknak Tevelen, hol alig volt, hol egy sem volt, majd megint került az életet keresők közül. Mígnem a veszedelem csökken-tével feltámadt a nemeslelkű rendek aggodalma, hogy mily türehetlen mulasztás „méltatlan” kezekben hagyni a nagymúltú és nagytekintélyű rend zirci uradalmát. Meg is nyílt a szíve II. Mátyás királynak s odaajándékozta Zircet egy győri kanonoknak, légyen az legalább papi kézben, mert úgy illik az ősi hagyományok szerint. A jó világi papok kezéből megszerezte később anyakolostorként az osztrák lilienfeldi ciszter apátság, majd eladta a nálánál gazdagabb sziléziai Reichenaunak. Már az első zirci apát hozzálátott nagy lendülettel, pénzzel, perrel, praktikával hogy visszaszerezze az apátság régi falvait. Éppen Nagytevel esetében némi erőszakhoz is folyamodott, mert túl hosszúra nyúlt a vitája Thúry Katalinnal. A fáma szerint ennek lett maga is az áldozata. Úgy híresztelték, badacsonyi utazásán, Gyulakeszi alatt nem portyázó törökök ölték meg, hanem bosszú érte.

A reichenai barátok kolostoruk körül gyűjthették össze a nagyteveli telepeseket, tán még rokonok is voltak közöttük. Akiket gyűjtöttek, megállták helyüket. Úgy tetszik, az itteninél haladottabb mezőgazdasági módszerrel dolgoztak. Schweighoffer szerint tőlük sajátította el a környék a háromnyomásos növénytermelést. Iparosok lehettek közöttük számosan. A XVIII. század végén Nagytevelen tizenhárom takácsmester működött. Onnét tudható ez, hogy akkor már önálló céh alakítására kértek engedélyt.

A faluban legutóbb csak magyar szót hallottam. De híven eredetükhöz bevezették a német nyelvoktatást. Itt nem tapasztaltam, mint másutt, hogy egyesek ezt a gesztust valamiféle kiközösítésnek vennék, emlékezve a háború utáni kitelepítésre. De hallom, hogy szívesen iratják ilyen osztályokba gyermeküket a magyar szülők mondván, egy világnyelv elsajátítása sosem árt.

Nagytevel és Bődöge érintésével jutunk vissza Ugodra. Megköszönöm Kecskemétinek a kalauzólást, aztán a kultúros Zsuzsika elvezet a tanácsházára. Nem valami nagyszabású épület a hat község gondját viselő hivatalnak. Költözőben vannak éppen; visszaköltözőben akik egy kis átalakítás miatt

kiszorultak időlegesen a művelődési ház nélkülözhető sarkába. Nem sok az időm már, különösen a tanácselnöknek és titkárnak nem, akikkel beszélgetek, az elnöki szobában. Nem szeretném túllépni munkaidejük lejártát. Nagybbrészt itt is csak a községek múltjáról esik szó. A tanácselnök gyűjti, őrzzi gondosan a múltra vonatkozó adatokat, emlékeket, dolgozatokat. Leteszi elsőnek Rajczi esperes helytörténeti munkáját. Mintha már törvényszerű volna, hogy a papok kissé megnyúlt szabadidejükben tárják fel társadalmi munkában, a falu múltját. Igaz, ez a szabad idő egyre rövidül megint, ahogy megjelenik a lelkészek körében is a létszámhiány és egy ember vállára szakad néha három-négy gyülekezet gondja. A dolgozat, melyet azóta elolvastam, bőséges anyagot szolgáltat, hasznát veszem a munkám végzésében.

Kezembe kerül egy önéletrajz, önvallomás. Nevezhetem szenvedéstörténetnek. Egy bakonyi ember élete, akit, mint egy kiválasztottat a gyötrelmre, célba vett, el is talált ártatlan a század minden bűne, lelketlensége, hanyagsága, ridegsége. Innen is, onnan is érték a csapások. Anyaga egy regényrevaló. Csakhogy ki merné megírni azt a regényt, mert elhitethető-e? Ha pedig elhitei, rajta lesz a mélységes, galád pesszimizmus bélyege. Magára vállalja korunk helyett az embertelenség vádját. Ki hiszi el, hogy mindez valóban megtörtént. A gyalázat az író képzeletét érné.

Kár lenne felsorolnom mindazt, amiről szó esett meghitt beszélgetés során az ugodi tanácsházban, beépül szálankint készülő könyvembe.

Megkívánom a saját ágyamat erre az éjszakára. Irányt veszek Badacsonyra, Devecseren át, a legrövidebb úton. Pápáig útitársam Zsuzsika. Megkérdezem tőle a kocsiban, szereti-e, szívesen teszi-e ezt a népnevelő munkát. Tudom hogy nem ez az út a meggazdagodáshoz s úgy hírlík, a mai fiatalok túl serényen törnének afelé. Gyorsan és határozottan válaszol: nem volt és nincs is más vágya, mint hogy ezt csinálhassa sikerrel. Ezt a sikert kívánom szívemből a köz javára is. Átvágunk a városon és ott teszem le szülei új házában, ahol pápai diák koromban madársalátát gyűjtöttünk, mert jó az cukros ecettel a szerény vacsorához. A rántottához főképp; mezők-rétek illatát, ízét hozza az asztalra a reggeli harmat üdeségével.

(Folytatjuk)

Szerelem napja

*A hideg meredekre föl-kúszik az inda,
öleli a romló, boldogtalan falat,
arcát a merev tagokra szorítja,
ezer nyivó hangon könnyörög neki.
A bogarak, a gyíkok nem bírják hallani,
fogatják sűrű, gyötrő lábukat,
futkosnak akár a gondolat, mi lesz?
levéltől-levélig ránganak.
Nyugtalanáguktól sebes a szívem,
nem bírom a zörgetésük hallani.
Engedd, fal, a levelet megpihenni.
Érezem az édes, élő ajkakat.
Megnyugszanak a gyíkok és bogarak.*

Sötét és ragyogás

*Ha tudnám, itt vagy, ha tudnám,
itt vagy és följegyzed a történetemet,
kimennék én is teremtményeiddel
játszani a napra.
De hagytál egy cédulát itt,
amikor beléptem, láttam,
elementem innen, és aláírtad Isten.
Eszőlő esik, kinézek az ablakon utánad,
a fűszálak összepréselődnek nyomodban,
a sárból vér folyik. A sár letörli
örökké vérző homlokát, föláll, kinéz
az ablakon. Fénylenek
mint búcsúzózóul a szemek,
a sorsomba látó lámpák. De nem.
Kinek tetszeni ezentúl? A valóság
visszakaparja az üveggömbbe fényeit,
csak legbelül tart a ragyogás,
itt vaksötét van. Ebben a sötétben írok.*

Angyalok nyelve

„... hát még az a nyelv, amelyet Johann Georg Hamann képzelt el érzéki ideálja gyanánt...”
(Füst Milán)

Valaki szeret, valaki,
aki nem akarja megnevezni magát,
kérdősködik utánad, bizonytalan
válaszokat kap, láttak, de nem fehér
ruhában, nem férfi vagy, hanem nő,
nem öregasszony, öregember,
mellényzsebedben éles fotográfiák:
egy omló ház előtt a gyerekek,
a fára fölmenekült egy levél,
mint vérző állat ott reszket,
a kő szárnya alá kapja a fejét,
nem akarja, hogy lássák –
fölsimert minden arrahaladó, te vagy.
Valaki szeret, kitartón, izzó szeretettel
kérdősködik utánad, mutatják,
merre menjen.

UTASSY JÓZSEF

Aranyhomok, nélküled

Éj. Moszkva szálloda.

Tizedik emelet,

tizenhármas szoba.

Asztalnak, szekrénynek,

ágnak magyarázom:

mennyire hiányzol.

Ablakommal szemben

érted tüntet, reng, zeng

a Fekete tenger.

Hallanád, hogyan hull

hullámra itt hullám?!

Jönnél s rámborulnál.

A szél fát ölelget,

lomb alól kivillan

birsalma-hold-melled.

Téged idéz minden

szép szóval, szeliden.

Mért hagytalak így el!

Tizedik emelet,

tizenhármas szoba.

Éj. Moszkva szálloda.

Beszélgetés Kerpel — Fronius Ödönnel

Többen így emlékeznek a „régiek” közül: Kerpel-Fronius Ödön igazi kutató elme volt, ragyogó tanár, jó orvos, s mindenekfelett jóhumorú, szellemes ember. Mellette nem lehetett unatkozni, sem munka közben, sem társaságban.

Hetvenötödik születésnapja alkalmából a Magyar Pediáter szerkesztősége Mestyán Gyulát, a pécsi gyermekklinika működő utódját kérte fel a köszöntő megírására. Ebben olvasható a következő néhány mondat: „Most, amikor Professor Úr munkásságát áttekintettem, az »Ergebnisse der inneren Medizin«-ben megjelent első monográfiával való találkozás felelevenített egy 30 évvel korábbi találkozást a Pécsi Belklinika könyvtárában, amikor a só- és vízház-tartás témaköréből kóréletani előadásra készültem. Akkor nem, csak most realizáltam, hogy Professor Úr 30 éves volt, amikor e monográfia megjelent az igen tekintélyes és színvonalas sorozatban.” A köszöntő a „ritkán tapasztalható kibontakozási sebesség” kapcsán a tehetség és az alkalom egybeesésének fontosságáról szól: „Hangsúlyozni szeretném, hogy alkalmon a tágabb értelemben vett lehetőségeket értem, vagyis minden értékes életművet, életpéldát, tudományos vagy szellemi eredményt, melyek színvonalat, értelmet, láthatárt nyújtanak a fiatal érdeklődőnek. Vajon van-e elég ilyen alkalom fiataljaink számára? Vajon hiánybetegségben szenvedünk-e az »alkalmat teremtők« és »alkalmat kihasználók« tekintetében?”

A kérdés nyitott. Az viszont tény, hogy Kerpel-Fronius Ödön életpályáján ennek a „hiánybetegségnek” nem található nyoma.

*

Versecen született 1906-ban, apja ott volt városi főügyész. Anyai ágon egy többgenerációs orvos-családból, a Froniusokból származott. A középiskola elvégzése után, 1923-ban beiratkozott a budapesti orvoskarra. 1925-ben és 26-ban egy-egy félévet hallgatott a bécsi, illetve a müncheni egyetemen, a két félév között pedig két hónapot a párizsi egyetemen töltött mint „étudiant bénévole”. 1929-ben kapta meg diplomáját, de már medikusként díjtalan gyakorolhatott a budapesti élettani intézetben. 1930-ban került a budapesti gyermekklinikára. 1933–34-ben Rockefeller-ösztöndíjjal egy évet töltött a Harvard Egyetem gyermekklinikáján. 1944-ben behívták, de orvosként Budapesten teljesített szolgálatot. 1945-ben a csecsemő-élettan tárgyköréből magántanárrá habilitálták Budapesten. 1946-ban kinevezték a pécsi egyetem gyermekgyógyászati tanszékére egyetemi tanárnak. 1948-ban akadémiai levelező tag lett, 1951-ben Kossuth-díjat kapott, később más kitüntetések is. 1967-ben ment vissza Budapestre a II. sz. Gyermekklinika élére. 1970 óta az Akadémia rendes tagja.

Tagjukká választották a következő gyermekorvos-társaságok: az angol, a francia, a portugál, a lengyel, a svéd, az amerikai, a svájci, a bolgár, a finn, a német, az olasz, az osztrák és az NDK. A rostocki egyetem 1969-ben dísz-

doktorává avatta. 1958-ban a manchesteri, 62-ben a californiai, 74-ben a párizsi egyetem hívta meg vendégprofesszornak. Számos egyéb tudományos és társadalmi tisztsége mellett tagja az Országos Béketanács tudományos bizottságának, gyermekgyógyászati tanácsadója az Egészségügyi Világszervezetnek.

Egy lánya és egy fia van, utóbbi szintén orvos.

Három könyvet, másfélszáznál több tudományos dolgozatot írt, itthoni és külföldi előadásainak száma rekonstruálhatatlan. Kutatómunkájának főbb területeit a szakbiográfiák így foglalják össze: só- és vízháztartás, csecsemőkori toxikózis, csecsemőkori sorvadás, vesebetegségek, valamint újszülöttek élet- és kórtana. Gyermekgyógyászat című tankönyvét több helyütt használják, a Szovjetunióban most jelent meg második kiadása 150 ezer példányban.

*

A színhely a budapesti egyetem II. számú gyermekklinikájának Tüzoltó utcai öreg épülete. Az első emeleten van Kerpel-Fronius Ödön rezidenciája. Nyugdíjba vonulása után az intézet tudományos tanácsadója maradt, megtartotta szobáit, kapcsolatait, tekintélyét. Három helyiség, közülük az egyik titkárnői előszoba, a másik kettő könyvekkel, papírokkal, képekkel zsúfolt, ismerős dolgozószoba. Reggel kilenc óra, ilyenkor szokott beérkezni a professzor mindennap. Alig telepszünk le, fehérköpenyes asszony érkezik, kísézőként, mert aki jönni szokott, beteg, de majd ő fölhozza a postát, a kávé pedig azonnal itt lesz. Van még valami kívánsága a professzor úrnak?

– Látja, így gondoskodnak rólam. Az utódom még a titkárnőjét is küldi.

– Nem mindenütt van így.

– Azt én is tudom, hogy szerencsés helyzetben vagyok. Vannak féltékenységi dolgok, meg minden. De ez lenne a normális, nem? Az előd alattvalója lesz az utódnak, hiszen most ő az úr a házban, mint ahogy régen én voltam az úr. Megfordult a helyzet. De ez a dolgok normális menete. Hogy ez emberismeretre vallana? Lehet, de kölcsönös emberismeretre, hiszen előd és utód együtt hoznak létre ilyen vagy amolyan helyzetet. Amint látja, megtartottam a környezetemet, még a képtáramat is áthoztam, itt van a falon. Van kedve megnézni? Az az alsó öt a régi Pécs, az ott a régi dóm. A múlt század második feléből valók ezek a metszetek, már Pécsen is megvoltak, azt hiszem, ott vettem valami régiségkereskedőnél. Az ott Martyn Feri rajza. Balra fönt egy nagyon érdekes kép: amikor Párizsban elszemtelenedtek az utcalányok, ilyen székérre rakták őket, be a kórházba, aztán irány Kanada. Az a másik metszet a kétszáz év előtti Cambridge, de ma is éppen így néz ki. Aztán egy szép életforma: egy hölgy és egy úr kocsikáznak a tóparton. Nem rossz, mi? Fönt középen a régi bostoni városháza, kint vettem. Az az ovális kép szomorú emlék, 45-ben, mikor még az első klinikán voltam, számtalan gyerek halt éhen, mivel nem volt tej, nem volt enivaló. Ezt elmondtam Vilt Tibor barátomnak, ő csinálta aztán nekem ezt a reliefet, emlékeztetőül a szörnyű időkre: az elapadt mellű anya és haldokló csecsemője. Itt középen a Bouquiniste, az a párizsi Szajna-part, ahol eladják a régi gravüre-öket, a jobboldali képet egy kubai tanítványom küldte, ez itt egy utazásom emléke, Savonarola, az a fácánkakas meg... azt én löttem, elvittem egy festő barátomnak, a képet küldte vissza, azt üzenté, kétszer élvezte, egyszer lefestette, egyszer megette...

– Sok művész barátja van – ez valami titkos vonzalom jele?

– Nem vagyok titkos költő vagy efféle, ha erre gondol. Sok művész

barátom volt és van, egyszerűen élveztem a szellemüket. Nem jó mindig csak doktorokkal beszélgetni. Gyakran vacsoráztunk együtt. Ez a háború előtt megszokott dolog volt. Tulajdonképpen ma is megvan még, csak mostanában kicsit soványabbak az erszények és drágábbak a resztoranok . . .

– Ön egészen fiatalon aratott már tudományos sikereket. Hogyan kezdődött?

– A családom messzemenően orvosokból állt, anyám családja, a Froniusok, ez egy régi erdélyi szász név, latinositva. Már gimnazista koromban medikus akartam lenni, ez természetes volt. A nagyapámtól maradt egy százéves könyv, abban le voltak írva mindenféle kémiai kísérletek, én berendeztem otthon magamnak egy laboratóriumot, utánoztam a leírt kísérleteket sorban, amíg egyszer aztán, nagyon okosan ugye, vizet öntöttem kénsavba, az persze kifröcskölt és a vasárnapi ruhámat szépen megégette. Félelmemben elbujdostam, de aztán hazamentem és apám meglátta a foltokat. Egy pofon jobbról, egy pofon balról, a régi nevelési elvek szerint, ami egyébként nem ártott meg senkinek. Így lettem én a tudomány áldozata már tizennégy éves koromban . . . Az apám különben nagyon jó volt hozzám. Már akkor megvolt bennem a vonzalom például Itália iránt, a kezembe került egy könyv, Ferrara–Ravenna–Firenze, nagyon megtetszett, mesélgettem apámnak, mit olvastam, türellemmel hallgatta, majd amikor a hetediket befejeztem, adott pénzt és én elutazhattam Olaszországba. Igaz, hogy kitűnően tanultam, és ő ezt így honorálta.

– Az orvosi pályán belül hogyan talált rá éppen a gyermekgyógyászatra?

– Az a véletlenül múlt. Vagyis talán nem is csak a véletlenül. Én az élettani intézetben dolgoztam már medikus koromban, az élettani funkciókkal foglalkoztam. Az élettannak pedig nagyon érdekes fejezete az élettani funkciók kifejlődése, ez pedig az újszülött- és csecsemőkorra esik. Úgyhogy engem primeren nem annyira a gyerekek gyógyítása vonzott erre a pályára, mint inkább a tudományos probléma. Talán ugyanígy lehettem volna a vénék orvosa, foglalkozhattam volna az életfunkciók beszűkülésével, ami szintén nagyon érdekes kérdés, az ív ellenkező oldala.

– Kik voltak Önre hatással?

– Sokan. Elsőként Farkas professzor, ő azok közé tartozik, akik örök útiársai maradnak az embernek. Medikusként rajongtam az előadásaiért. Később, professzor koromban észrevettem, hogy az ő technikájával beszéllek . . . Ragyogó elme volt, érdekes módon tudományos portéka nem maradt utána, de akiket tanított, mind jó orvosok lettek. Aztán Korányi Sándor, akitől a klinikai kutató gondolkodásmódját, a kórélettani háttér fontosságát lehetett megtanulni. Münchenben nagy élmény volt Friedrich von Müller belgyógyász professzor, kitűnő klinikus, aztán Pirquet professzor Bécsben, az allergia egyik világhírű megalapozója. Szerencsém volt, hogy Heim professzor felvett a budapesti gyermekklinikára, majd ugyancsak nagy szerencsém, hogy még egészen fiatalon egy évet a Harvardon tölthettem, nem is akárki, hanem Gamble professzor mellett. Világszerte ismert kutató, amellet szerény, közvetlen ember volt. Ahogy első tudományos dolgozatomat fogadta, az az emlék egész életemre kihatott. Tapintatos, de kérlelhetetlen kritikáját, segítőkészségét példának tekintettem, amit később magam is követni próbáltam a fiatalokkal való bánásmódban.

– A kutató, a gyógyító vagy az oktató munkát szerette legjobban?

– Mind a hármat! Szerettem előadni, állítólag elég jó előadó is voltam,

a kutatást nagyon élveztem, és szívesen végeztem a gyógyítást is. Amit én kevésbé csináltam, az a pénzkeresés. Úgyhogy nincs is semmim. A tudományhoz idő kell, és én nem akartam az időt magánprakszissal, pénzkereséssel elvesztegetni. Igaz, ennek is megvan a maga honoráriuma, csak egészen más: meghívják az embert ide-oda, én így jártam be öt kontinenst, nem magyar pénzen, hanem a meghívók pénzén. Ha én itthon pénzkereséssel foglalkozom, akkor ez nem megy. A kutatás különben segíti a gyógyítómunkát is, a kórélettani alapok ismeretében, úgy érzem, jobb klinikus is lesz az ember. Ugyanakkor nem kell elvárni, hogy minden fiatal doktor foglalkozzék tudománnyal, elég ha a harmadrészük. Akikkel aztán törődni kell, témát kiadni, a dolgozataikat elolvasni, és így tovább, ez elég nagy munka. Egyáltalán: az oktatásban nem az előadások jelentik a fő fáradságot, hanem a fiatal doktorok tanítása, ami a vizitek alkalmával is rendszeresen folyik.

– Hogyan került Pécsre?

– Ahogy mondtam, én Heim professzornál kezdtem, aki azonban hamarosan meghalt. Akkor még egy gyermekklinika volt Budapesten, csak a háborút követően csinálták ebből az épületből, amiben most vagyunk – előtte úgynevezett fehér kereszt kórház volt – még egy gyermekklinikát. Két jelölt volt ugyanis, Gegesi Kiss és Petényi Géza, mindketten kitűnő emberek a maguk nemében. Akkor én Gegesinél voltam, az egyes klinikán, tehát a másikban. Akkor jött a pécsi lehetőség. Az ottani gyermekklinika professzora ugyanis Nyugatra menekült, mellesleg vitte a berendezés nagy részét is – úgy tudom egyébként Venezuelában halt meg ismeretlen körülmények között – és ott kellett valahogyan rendet teremteni. Negyvenéves voltam akkor... Szerencsére volt jó kapcsolatom a külföldi segélyakciókkal, sok mindent tudtam szerezni, úgy-ahogy fölszereltük akkor a klinikát, lelkes fiatalok csatlakoztak hozzám, és így nagyon hamar teljes lendülettel megindulhatott a munka. Az a pécsi egyetemnek nagyon pozitív időszaka volt, habár hamarosan már egyáltalán nem lehetett utazni. Emlékszem, 48-ban még lehetett, akkor voltam utoljára Angliában, a British Council hívott meg, és már 53, vagy talán 54 is volt, amikor Csehországba mentem, úgy fogadtak, mint egy királyt, mert náluk se igen járt akkoriban külföldi vendég. Ez a befelé fordulás hosszú távon nem jó. Akkor viszont érvényesült a mondás: ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel, és ami a külső lehetőségekben hiányzott, szellemiekkel tudtuk pótolni, sőt... Kialakult egy kis baráti kör, főleg egyetemi tanárokból, Lajos professzor, Rauss, Szentágothai, Lissák és részben Ernst Jenő... azért mondom, hogy részben, mert ő olyan diktatórikus hajlamú ember volt, de tény, hogy azért lehetett vele vitatkozni. Ez még a Rákosi időkben volt, rendszeresen összejöttünk vacsorázgatni és beszélgetni, és az ember megmondhatta a véleményét, mondom, még Ernst Jenőnek is... Egyszer megint azon vitatkoztunk, hogy nem jó ez a bezárkózás, mi kis kultúrközösség vagyunk és igenis szükség van arra, hogy kijussunk a világba. Vitatkoztunk Ernsttel, aki a hivatalos álláspontot képviselte, azt mondta, elég, ha Magyarországon belül egymáshoz küldözgetjük az embereinket. Erre Méhes professzor, nem tudom, ismerte-e, nagyon szellemes úr volt, azt mondja: megálljunk, Jenő, tudod nekem miért kellett külföldre mennem? hogy megtudjam, hogy a madám nem is mindig szülésznőt jelent... jó, nem? Akkor aztán mind nagyot nevetünk. És most sajnos megint nincs pénz külföldi utazásokra, tudja, hogy milyen nehéz helyzetben vagyunk, és különösen kínos, hogy az egész világ, beleértve a gazdag Amerikát is, mert régebben még meg tudtuk csinálni, én is

Pécsett a hatvanas években, hogy a munkatársakat meghívtam és a meghívók adták a pénzt, de most úgy látszik, nekik se nagyon van. Ez nagyon nagy baj, az utánpótlásnak szüksége volna a külföldi tudomány megismerésére. Reméljük, hogy a világhelyzet javulni fog, benne a miénk is, de ha most is több év kiesés következik, az nagyon fájdalmas lesz . . .

– Több mint húsz év után otthagya Pécsét és visszajött Budapestre. Miért?

– Hát nézze, szerettem Budapestet, mégiscsak itt tanultam, itt töltöttem a fiatalkoromat, aztán ennek a városnak mégiscsak nagy a vonzása. Bár most retrospektíve azt kell mondanom, nagyon szerencsés vagyok, hogy azt a húsz évet Pécsen tölthettem. A város kísértései kevésbé hatottak, azokban az években mégiscsak boldog életet éltünk és tudományosan nagyon termékeny éveket.

– Professzor úr, korai és gyors karrierjében a tehetségen kívül milyen szerepe volt a szerencsének?

– A szerencsének mindig nagy szerepe van. De én azért ezt konkretizálnám. Az én szerencsém abban volt, hogy tudtam nyelveket. Az az egy év amerikai tanulmányút, az szerencse volt, de enélkül nem következett volna be. A dolog ott kezdődött, hogy Versecen, ebben a német városban nőttem fel, és így eleve bilingvis voltam. Iskolába is úgy jártam, hogy négy gimnáziumot magyarul, három németül végeztem és szerbül érettségiztem. Aztán volt egy francia kisasszonyunk is, és úgy tízéves lehettem, amikor már tudtam franciául. Gimnazista koromban zongorát is kellett tanulnom, ez akkoriban így volt, illett franciául beszélni és zongorázni. Volt egy tanár, aki halál ideges lett az én működésemtől és mindig rávert a kezemre, mikor melléütöttem, ez kissé elszomorított . . . Mikor végképp elegem lett, mentem az apámhoz, hogy hadd ne tanuljak én zongorázni, szemmel láthatólag úgyszincs hozzá semmi tehetségem, de hogy ne higgye, hogy lógni akarok, engedjen inkább angolul tanulni. Nahát itt jön a szerencse: nem kaptam volna Rockefeller ösztöndíjat 26 évesen, ha nem tudok angolul, és nem tudtam volna angolul, ha annak idején nem vagyok olyan rossz zongorista . . .

– Összefoglalná tudományos eredményeit közérthetően, akár leegyszerűsítve is?

– Megpróbálhatom. Három nagy témaköröm van, azt lehet mondani. Az egyik a toxikózis. A súlyos bélhurutnál rengeteg só és víz megy veszendőbe, a vér besűrűsödik, a keringés meglassúbbodik, az egyes szervek nem kapnak elegendő oxigént, s végül súlyos kórkép jelentkezik, eszméletzavarral, furcsa légzéssel, esetleg görcsökkel. Ezt az állapotot, ennek keletkezését tanulmányoztam én, hogyan lesz egy virágzó csecsemőből két nap alatt ilyen életveszélyes állapotú beteg. A háború után még elég sok ilyen bélhurutunk volt. Ezt a témát nagyrészt Pécsen, Varga professzorral dolgoztam ki, aki akkor még a helyettesem volt. A másik téma a sorvadás. Láta a Vilt plakettjét. Az egy szörnyű élmény volt, elvesztettük a fölvelt csecsemők több mint a felét. A szó szoros értelmében éhen haltak, lefogytak, csontvázvázasztak szegények. Ez az a kórkép, ami most sajnos az úgynevezett fejlődő világot jellemzi . . . Százmillióra teszik az ilyen eseteket, érti ezt? Százmillióra. Az akkori pesti tapasztalatok alapján én elkezdtem ennek a kórképnek a kutatását. Most fejeztem be egyébként angolul egy könyvet, ez a hatyúdalom, az utolsó könyvem, az utóbbi években ezen dolgoztam, látja ott a feje fölött a polcon azt a több kiló papírt? Sok ezer adat, jegyzet; most majd, ha az utolsó simitá-

sokat elvégeztem, ezt a papírtömeget szépen kidobjuk . . . Ebben a könyvben benne lesz, amit a témában 1945 óta tapasztaltam. Amerre jártam Indiában, Afrikában, Ázsiában, Dél-Amerikában, mindenütt tanulmányoztam a kérdést. Lényegében a könyv összehasonlítás a nálunk látott súlyos kórképek és a fejlődő országok esetei között. A könyv címe *A sorvadás kóréletana*, vagyis megint csak visszatérünk a kóréletani kérdéshez: hogyan keletkeznek az egyes tünetek, mik az okai, milyen élettani változások mennek végbe az élő szervezetben, amelyek arra predesztinálják, hogy ilyen óriási arányú legyen a halálozás . . .

– És mi volt a harmadik tudományos területe?

– Az újszülött kóréletana. Az újszülött és a felnőtt szervezet lényeges különbsége, hogy az újszülött testében sokkal több sótartalmú folyadék van. Megállapítottam, hogy az újszülött veséjének szűkebb a koncentráló képessége, tehát ahhoz, hogy ugyanannyi anyagcsereterméket kiürítsen, mint a felnőtt, közel dupla annyi vízre van szüksége. A koraszülöttek acidosisa volt a másik terület, itt . . . hogyan is mondjam el röviden: a koraszülöttnak hajlama van arra, hogy savakat tartson vissza, ezáltal a vére savanyúbb lesz. Mármost ha nagyon erősen savanyú a vér, az egyike a halálokoknak. A savfelhalmozódást részben módosítja az ún. légzési kompenzáció, ez egy furcsa hápogó légzés, ami a széndioxidot, ami szintén sav, kisöpri a szervezetből.

– Az imént a csecsemők tömeges pusztulásáról volt szó, most pedig a koraszülöttekről, akiket az orvostudomány hatalmas energiákkal próbál megmenteni, életben tartani. Nincs itt valami ellentmondás?

– Az életet védeni kell, akkor is, ha 1500 grammra van beburkolva. Egyébként az én fiam is 1500 grammal született és egészen okos fiú lett. Az persze már egészen más kérdés, mi történjék azokkal, akik egészen biztosan agyilag károsultak. Az ilyen gyerekek szerencsétlenek és szerencsétlenné teszük a szülőket is. De a kérdés nagyon bonyolult. Magam láttam például az ostrom alatt, amikor nagyon kevés enivaló volt, hogy olyan családban, ahol három-négy gyerek volt, a károsult gyerekek többet adtak, mint az egészségeseknek. Ez a szülői igazságszolgáltatás . . . ? Ha aztán úgy adódott, hogy a szerencsétlen gyerek meghalt, a szülők nagyon megsiratták, és – egy hónap múlva valósággal kivirágoztak. Nagyon elgondolkoztató . . . Van azonban egy másik személyes élményem, fiatal tanársegéd voltam és konziliárius a szülészetben, egy alkalommal éppen távozóban voltam, amikor utánam szaladt a nővér, hogy egy 1300 grammos koraszülött, egy orvos gyereke haldoklik, már nem lélegzik. Visszamentem, adtam a szívébe egy injekciót, a gyerek föltámadt, én meg elszomorodtam. A kollégára gondoltam, aki egy agyilag károsult gyerekekkel él majd együtt, holott ha én öt perccel előbb megyek el . . . Negyven év múlva egyszer csengetnek nálam, bebecceg egy ember egy virágcsokorral, és elmondja, hogy ma van a negyvenedik születésnapja, azért jött hozzám, mert az anyja mindig mondogatja, hogy az életét nekem köszönheti. Nem lett ugyan szellemi életet élő ember belőle, de talált valami szakmát, azt mondta, boldogan él . . . Hát most mondja meg, mit lehet csinálni.

– Vannak kérdések, amelyekben a tudomány tehetetlen?

– Az túlzás, hogy tehetetlen. Inkonklúzív. Nem tud dönteni, mert nem biztos benne, hogy mi a jó döntés.

– Mi a véleménye, nem a tudósoknak kellene kormányozniuk a világot?

– Hát én erről nem vagyok annyira meggyőződve . . . Annyiféle elemantumok vezették már a világot; egyházi emberek és mi lett belőle? jó adag

szörnyűség, politikusok: nagy adag szörnyűség, katonák, nahát talán ne is részletezzük... Tudósok? hát ilyen még nem igen volt, de hát a tudósok is gyarló emberek, azok is összemaragodnak, de rettenetesen! csak azt vegyük hamarjában, ahogy az egyháztudósok ölik egymást, Bizáncban például, az eretnekség meg a többi is ugyebár „tudományosan” meg volt alapozva... A mostani tudomány persze más, de ezzel együtt... Nem tudom, ki vezesse a világot.

- Ha választhatna a világtörténelem korszakai között, melyikben élne szívesen?

- Melyikben? Nem, én meg vagyok elégedve a sajátommal, azt hiszem. Mindennek ellenére jól éreztem magam benne, érdekes volt. Nem mondom... az is igaz, hogy ennyi gonosztett szinte az egész történelem folyamán nem történt, mint ebben a mi korunkban. Neveket említhetnék, akik szimbolizálják... És mindez tulajdonképpen váratlan volt, mert ha az ember a múlt század gondolkodóit olvassa, a legokosabb emberek is azt mondták, hogy a huszadik század lesz a humanizmus korszaka, hogy az emberi műveltség már akkora lesz, hogy olyan gonosztettek, amilyenek a történelemben mindig előfordultak, már nem lesz mód, mert jön a fölvilágosodás, a tudomány mindenhatósága... és mit tesz isten, ez lett a leggonoszabb korszak mind között. Most talán kikeveredünk belőle lassan.

- Ezt hogy érti, professzor úr? Ön eszerint optimista?

- Hát nem is tudom... Arra gondolok, hogy ekkora tömegirtásokat talán már nehéz csinálni. Hacsak nem lesz atomháború, de abban őszintén szólna nem hiszek, talán mégiscsak tudják, micsoda rizikó, annyi eszköz csak van, hogy lássák, ennek a világnak semmi értelme. Szóval ennyiben vagyok optimista, hogy remélek. Pesszimista vagyok ellenben, ha arra gondolok, hogyan populálódik a világ. Ez egyszerűen nem megy! Mikor én iskolába jártam, volt másfél milliárd ember, most kétezerre 6-7 milliárdot jósolnak. Ez nem megy! Elisszák egymás elől a vizet, elszívják a levegőt, berondítanak mindent; látja, miket mondanak ezek a zöldek is... Nálunk még látszólag nincsen nagy baj, de nézze csak meg, beépítik az egész Svábhegyvet, Pécssett is mit csináltak, a hegyoldalt teletették mindenféle házakkal, hova lettek a szőlők, az erdők, a végén egy tenyérnyi zöld terület se marad... Azt mondják, Mexico City lakossága 2000-re eléri a 30 milliót. Érti, nem az országé, a városé! És most hallok a rádióban, hogy Mexico csődbe van, tönkrementek. Úgyhogy az a harmincmillió ember egérlyukakból fog előbújni... Így aztán lesz sorvadás, egyre több, a fölösleg egyszerűen éhen fog halni, elhullanak a gyerekek egy-két éves korban. A tudatlanság a legnagyobb baj. Föl kellene már ismerni, hogy ez az emberiség életveszélye.

- Professzor úr, szerette a gyerekeket?

- Szerettem. Normális ember szereti a gyerekeket.

- Beteg gyerekek közt élt le gyakorlatilag egy egész életet. Nem sajnálta őket?

- De. De igen... A gyerekehalált nem lehet megszokni. Pedig a pályám kezdetén nagy halálozások voltak. Egyrészt voltak még tömegbetegségek, a súlyos hasmenés sokkal gyakoribb volt, aztán a szívbajos gyerekek, ó, és a járványok! Heine-Medin, diftéria, még mikor én a pályafutásomat kezdtem, krupp is, ez a gégediftéria, fuldokoltak a gyerekek... ha inspekciós volt az ember, nem múlt el éjszaka, hogy két-három gyerek meg ne halt volna. Antibiotikumok még nem voltak, gyakori volt a tüdőgyulladás. A fiatal doktorok,

akkal itt együtt kezdtünk Pesten, egymás közt Heródesnek hívták, aki a tüdőgyulladás-osztályra volt beosztva . . . Nem, persze, ezt nem lehet megszokni. Az én aktív koromra estek a nagy változások, az antibiotikumok, a diftéria-védőoltás sikere, a BCG, a Heine-Medin oltások . . . Néha elgondolkodom, hogy ha egy-egy régi nagy mester hirtelen föltámadna és bejönne a klinikára, és végigvizitálna és kérdezné, hol vannak a gyermekbénulásosok, hol fekszenek a tuberkulotikusok, a diftériások, mi azt felelnénk, sehol, kérem, ilyen már nincs, erre azt mondaná, nem szeretem a rossz vicceket, kérem, beszéljen velem komolyan . . . Ezek mégiscsak nagy fordulatok. A tudomány azért az élet megkönnyítésében, elviselhetővé tételében, megszépítésében igenis nagyon sokat tehet, ha mindent nem is, – és tett is. Ezek mégiscsak nagy dolgok. Az előbbi problémához, hogy optimizmus vagy pesszimizmus, ez is hozzá tartozik. Én megéltem egy óriási fordulatot a gyógyításban.

– Milyennek látja a saját tudománya jövőjét?

– Általában a gyerekgyógyászat a lényegi nagy lépéseket már megtette. Maradt egy óriási probléma, a rosszindulatú daganatok. Hogy itt milyen fordulatot lehet remélni és mikor, nem tudom megmondani, de máris vannak bizonyos jelek. A gyerekkori leukémia például pár évvel ezelőtt még gyógyíthatatlannak látszott, és ma egyes formáiban már gyógyítható. Ami az én problémakörömet illeti, hogy mi lesz a világ nagyobb részén, ha meg nem fékezik a szaporodást, azt már elmondtam. De ez sajnos nem orvosi, ez társadalmi kérdés.

– A védőoltást orvosok találták ki, de az már nem rajtuk múlt, hogy általánossá és kötelezővé lettek . . .

– Hát igen, jó a példa. Nálunk kötelezőek a védőoltások, ennek a rendszernek nagy előnye, hogy törvényre teszi, aminek a rizikója elenyésző, előnye pedig nagyok. Sok nyugati országban nem kötelező az oltás, sok szülő halogattja, elodázza és olykor bekövetkezik a baj. Volt eset, hogy Kelet-Berlinben semmiféle betegség nem volt, mialatt Nyugat-Berlinben járvány dühöngött. Most feloldottak egy kötelező oltást, a feketehimlőt, engem aggaszt is ez, a világnak elvégre még vannak eldugott zugai . . . Én már nem láttam valódi feketehimlőt. Ez az egyik legrégebbi oltás . . . Tudja miben halt meg XV. Lajos? Hát himlőben. XVI. Lajost pedig már beoltották! Szegénynek persze nem használt a guillotine ellen, de beoltották, éspedig a felesége miatt. Mária Teréziának kitűnő orvosai voltak, akik a himlőoltást is propagálták. Ragyogó orvosok voltak, magyar is volt köztük . . . hogy is hívták . . . látja, ez az öregség, az embernek romlik a memóriája.

Két órája beszélgetünk, de már többször nyílt az ajtó. A vizitélők közt Schuler professzor is megjelenik, Kerpel-Fronius Ödön utódja. Egy nemzetközi kongresszussal kapcsolatban beszélnek meg néhány dolgot.

Ezalatt a hevenyészve összeszedett „segédanyagok” közt lapozgatok; egy körlevél Cambridge-ből, hogy a nemzetközi életrajzi lexikon nyolcadik kiadásához van-e helyesbiteni való a „KERPEL-FRONIUS, Edmund” cím-szóban; különféle folyóiratcikkek; ezután a professzor egy előadásának leghéte szövege, „Emlékezések” címmel.

*

– Professzor úr, sose gondolt arra, hogy külföldön telepszik le?

– Maradhattam volna és nagyon kedvező körülmények között akár Amerikában, akár Angliában. Bár megjegyzem, hogy én inkább Bécsben vagy

Párizsban tudtam volna elképzelni az életemet. De kint maradni sose akartam. Egyrészt mert magyar vagyok, másrészt... ezt közvetve tudnám kifejezni, egy darabból idéznék, amit itt játszottak Pesten és akkoriban nagy háttal volt a publikumra, rám is, szóval amikor Galilei veszélyben volt, a szent inkvizíció fenyegette, akkor fejtette ki ezt a teóriát: én elmehettem volna az Alpeseken túlra, de akkor az Alpeseken innen szűnjön meg minden tudomány?

- Hová utazott legutóbb?

- Utoljára? Most voltam Velence mellett, van ez az átkozott hörghurutom, annak a tenger jót tesz... Most már kevesebbet utazom, mert egészségileg kicsit rozogább vagyok, krónikus hörghurutom van, tudja. Ha nem viGYÁZ az ember, erős fulladásba keveredik, egy ilyen asztmás állapotba. Azelőtt sokat dohányoztam, amikor jól ment a tudomány, többet, amikor rosszul, akkor még többet, de öt éve abba hagytam, mert a feleségem rámparancsolt, hogy éljek még húsz évig. Ha nem hagyom abba, már meghaltam volna. Most legközelebb pedig Heidelbergbe utazom, a német gyermekorvos társaság hívott meg.

- Hogyan áll barátokkal és ellenségekkel?

- Barátom sok van. Ellenségem legfeljebb titkos, nem ismerem őket.

- Mit gyűlölt legjobban a világon?

- A hazugságot. Azt nem bírtam elviselni soha.

- A munkatársaival sem voltak soha súrlódásai?

- Egyszer valaki hamis adatot írt be a kórtörténetbe, azt kirúgtam. Kérdezem, mennyi a vörösvérsejtszám, kiderül, hogy nem csinálta meg, hamisat írt be. Én azt nem bánom, ha bevallja, hogy elfelejtette, de hamisat beírni...! Egy ilyen pofánál rájöttem, hogy mit csinál, azt kivettem a klinikáról. Különben...

- És ha valaki más tudományos vonalon akart dolgozni?

- Az más kérdés. Nem is jó, ha mindenki a professzor kutatási vonalát követi, az szellemi beltenyészethez vezet. És egy lelegelt legelőn nem lehet hízott marhát nevelni.

- Elégedett ember Ön?

- Nézze, én elégedett natúra vagyok, túlságosan sose voltam lázadó.

Meg vagyok elégedve a sorsommal, kivéve a bronchitiszemet, ami gyötör, attól szívesen megszabadulnék. Van egy kutyám, a Rubi, egy tacsó... különben Pécsen négy tacsóm volt, az volt a szöveg, hogy azokat a kutyákat a klinika táplálja, a profék csak öltöztetik, mert mindenhová bejáratosak voltak, mindenhová bezörgettek és mindenütt kaptak egy-két jó falatot... szóval most a Rubi van, és ezzel az „úrral” mindennap sétálni kell menni, kieresztem, hadd futkosson kicsit a Városmajorban, ami persze tilos, de Rubi okos kutya, tudja, mikor kell visszajönni... A délelőttöket itt töltöm, látja, itt ülök a környezetemben, amit szeretek, a könyveim közt, amiket szeretek, a képeim közt, amiket szeretek, a régi munkatársak jönnek-jövégetnek hozzám, diskurálni, tanácsot kérni, esténként összejövünk a barátokkal... Kellenek ezek a kis örömek. A nagy örömek – egy sikerült szerelem, egy sikerült tudományos munka – azok ritkák. Az élet lehetőleg álljon sok kis örömből. Egy barátokkal eltöltött kellemes este, egy jó opera, egy jó úszás, napozás... Ezeknek a summája teszi széppé az életet.

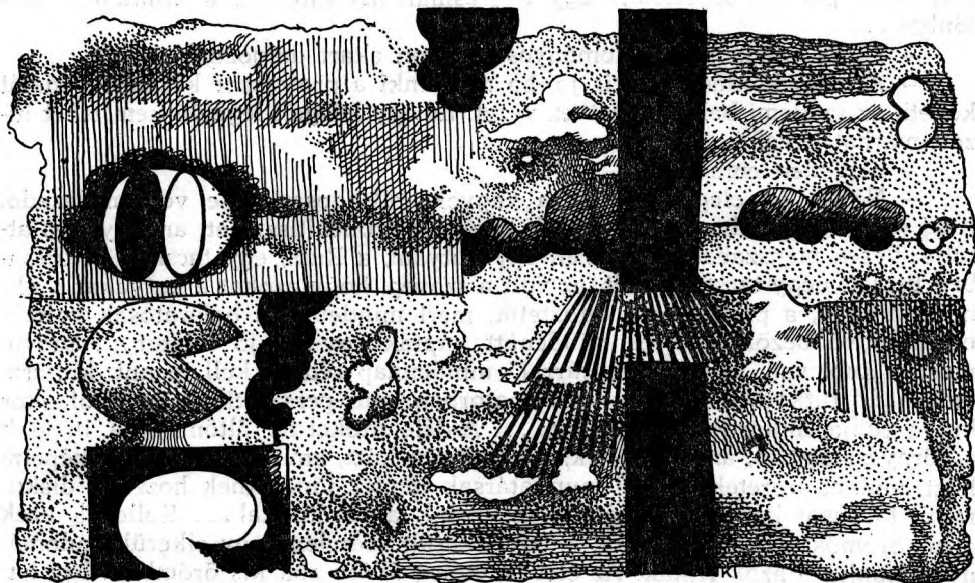
- Tehát sikeresnek tartja az életét.

- Igen, sikeresnek, kár lenne itt álszerénykednem. Medikus koromban nem mertem remélni, hogy harminc évig leszek professzor, hogy öt világrészbe

hívnak meg. A szüleim jók voltak hozzám, a gyerekeimmel nem voltak a szokottnál nagyobb bosszúságok, inkább sok örömet okoztak, ahogy ma az unokáim. Sikeresnek tartom az első házasságomat is, első feleségem kitűnő aszszony volt, sokat köszönhetek neki. De sikeresnek tartom a második házasságomat is, a feleségem tíz éve jött hozzám, állását, biztonságát, mindent külföldön hagyva a kedvemért. Ő az, aki húsz évig életben akar tartani. Ebből a húszból még tíz hátra volna . . .

- Gondol egy tudós a halhatatlanságra?

- Hogy mi marad a tudományából? Hát, kevés szokott maradni. Először is, ami tényleg maradandó, az tankönyvi anyag lesz, névtelenné válik, már csak egy faktum lesz, sok ezer más faktum mellett. Azonkívül az idők során kiegészülnek a problémák, módosulnak és ismét módosulnak . . . Lehet, hogy valami száz évvel ezelőtt korszakalkotó volt, de diminuálódik, mert új módszerekkel tovább lehet jutni ugyanazon a területen. Persze, Koch vagy Ehrlich vagy mások nevei megmaradnak azért, de az ő felfedezéseik is módosulnak az idők folyamán. Tudja, a francia akadémiának negyven tagja van és úgy nevezik őket, hogy halhatatlanok. Egyszer valaki, egy szellemes ember azt mondta: elnyerték az életfogytiglani halhatatlanságot. Hát így van, a legjobb esetben is ezt tudjuk elérni. És nyomulnak utánunk az új „halhatatlanok”. Így megy a tudomány fejlődése.

Egyik rímtől a másikig

II.

*Ha a feladat fölemel,
miért lesz könnyebb a teher?*

*miért röpül, ha célja van,
aki röptében is zuhan?*

*miért lesz a cél csak dolog,
ha mindegy, hogy mit dolgozok?*

*miért mondja, hogy dolgozik,
akibe hálni jár a hit?*

*mit szólnának az állatok,
ha tudnák, hogy magam vagyok?*

*maga van-e a nagybeteg,
ha betegek a többiek?*

*beteg-e, aki azt hiszi,
hogy az a jó, ha jó neki?*

*milyen kereket forgotok,
ha nélkülem is úgy forog?*

*

*Ha nélkülem forog velem,
mért fokoz le a félelem?*

*mit lehet ott elrontani,
ahol nincs mit javítani?*

*mért büntetne a szerkezet,
ha ő teszi, amit teszek?*

*miért tudom, amit tudok,
ha mindegy, hogy mit akarok?*

*mért növesztem szárnyaimat,
ha nem leszek soha szabad?*

*mért lesz a vers két ütemes,
ha a rejtett ritmusba vesz?*

*milyen rendhez igazodik,
aki pázrik csak és eszik?*

*mire van az emberi nem,
ha nem bízhat magába sem?*

*

*Talán csak rosszul kérdezek,
s a hallgatás a felelet,*

*talán a létnek fölragyog,
amit, mint ember, nem tudok,*

*talán a fák, az állatok
megmondhatnák, hogy ki vagyok,*

*talán egy sejtem tudja, hogy
milyen távolság súlya fog,*

*talán az egész céltalan,
csak nekem jó, ha célja van,*

*talán az ember nagyra tör,
csak egyes embert vár gödör,*

*talán egy ember meg se hal,
csak ha kipusztul majd a faj,*

*talán a hiány az, ami
a mindenséget pörgeti.*

IVAN OLBRACHT

Kelet-európai íróportrék, III.

Az irodalom útjai kiszámíthatatlanok.

Ha a hetven évet élt Ivan Olbracht történetesen ötven és ötvenöt éves korában nem ír semmit, ma valószínűleg csak a cseh irodalomtörténet tudna róla valamit, körülbelül ilyesmit: baloldali, majd kommunista író, kísérletezett novellákkal, darabokkal, regényekkel, filmforgatókönyvet is írt, szenvedélyes cikkeiért időnként lecsukták, balos elhajlásért kizárták a Kommunista Pártból, majd 1945 után a párt Központi Bizottságának tagja lett.

Ivan Olbracht azonban a XX. század egyik legnagyobb írója.

Apja is író volt Antal Stašek álnéven, ahogy az Ivan Olbracht is álnév: Antonin Zeman ügyvédnek született 1882-ben Kamil nevű fia, aki e néven nőtt fel, jogot hallgatott Berlinben és Prágában, majd 1903-ban egy évre bevonult önkéntesnek. Cikkeit 1909-től írja álnéven a bécsi cseh Munkásújságba, amelynek szerkesztője is volt. Akkor már a szociáldemokrata párt tagja. Verseket ír, elég gyöngéket; szülővárosában, Semilyben megpróbálkozik amatőr színjátszással, majd a bécsi munkásszínjátszók-nak is ír drámai etüdöket. Talán elismert írónak számító apja nyomaszítja, talán az irodalmat kezdettől fogva csak pártmunkája egyik válfajának tekinti, mindenesetre lassan érik íróvá. Elmúlik harmincéves, amikor megjelenteti első, három novellából álló elbeszéléskötetét 1913-ban *O zlych samotařich* címmel; mindhárom novellának a társadalom perifériáján kallódó figurák a hősei, amivel korántsem lép fel újitóként a cseh irodalomban: hasonló figurákról már érett prózát írt korábban Šrámek, Mahen, Uher és mások.

Első regényét 1916-ban írja, tehát a világháború alatt, *Žalář nejtěmnějí* (A legsötétebb börtön) a címe, a baloldal nyilván azért üdvözli, mert elvbarátjuk írta, más üdvözölni való nemigen van benne.

A regény főhőse megvakul, tehát a legsötétebb börtönbe kerül. Felébred benne a gyanú, hogy felesége, aki végig kitart mellette, megcsalja, féltékenysége mániává fokozódik, s mint a regényben ki is mondják, ez a börtön, a féltékenysége, még a vakságnál is sötétebb. Olbracht lélektani elemzéssel próbálkozik a túlon túl kicentizett és a giccs lehetőségétől tudatosan megtisztogatott történetben, a kisregény azonban így is elvont marad, és a vak ember gondolatai csak ri:kán tűnnek hitelesnek.

Ugyancsak a lélek mélységei iránti érdeklődés nyilvánul meg az utolsó háborús években írt, az előzőnél igényesebb regényében (*Podivné přátelství herce Jesenia – Jesenius színész különös barátsága*), amely könyvalakban 1919-ben jelent meg. Valójában háromszögtörténet: Jesenius színész a jó principiumát testesíti meg a regényben, toleráns, hivatásában alapos, mélyen erkölcsös ember, aki egy zseniálisan tehetséges, de sötétlelkű fiatalembert fedez föl egy dalitársulában; Veselý, ez a különös fiatalember neve, mintha azokat a sötét, tudatalatti lehetőségeket testesítené meg, amelyek Jesenius számára egyszerre taszítóak és vonzóak. Veselý teherbe ejti azt a nőt, aki után Jesenius hiába sóvárog, a nő eltűnik, Veselý rövid prágai sikersorozat után eltűnik a világháború forgatagában, majd meg is hal, a nő pedig Veselý gyermekével Jeseniushoz költözik, és a hűségesen sóvárgó férfi végre elnyeri a szerelmét.

A rövid tartalmi ismertetés talán önmagában is jelzi a regény kimódoltságát. A mű ennél persze jobb, sok igaz megjegyzést olvashatunk a színházról, a színészet-ről, vagyis a művészetről általában, és a Veselý – Jesenius kapcsolat démonikus-sága többet ígér, mint amennyi a regényben megvalósul belőle. Van a műben néhány kez-

demény, amely már-már az ebben az időben születő Varázshegy koncepciójára emlékeztet, Olbracht azonban visszafogja magát, s bár Veselý embert is ő, cinikus is, nem válik belőle a XX. század emberi lehetőségeit és korlátlan erkölcstelenségét szimbolizáló nagy figura, az író jóvóltából alapjában ő is humanis'ta lélek, csak egy kicsit ki van égvé. Veselý korlátozott démonikusága következtében a tűrő, szenvedő és emberséges Jesenius sem válik szélsőséges, tehát erős alakká, papirfigura marad, nem kényszerül arra, hogy sorsát, nézeteit, elveit valóban radikális kétkedések során fogalmazza újra.

Ivan Olbracht, a baloldali szociáldemokrata, a Právo lidu című lap harcos szerkesztője, a munkásság szószólója, az Októberi Forradalom híve első két regényében egészen mást művel, mint amit várnánk tőle: a polgári regény válfajaival kísérletezik, ráadásul a polgári regény szentimentális másodvonalának szerkesztésmódját, szemléletét követi. Érdekes ellentmondás, amelyet az író Olbracht jóideig nem tud feloldani.

Nem is foglalkozik egy ideig szépirodalommal, más dolga van: az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása után alakult Csehszlovák Köztársaság burzsoá jellegét kell lelepleznie cikkeiben. Hamis útlevét a Szovjetunióba utazik 1920-ban és fél évig él a forradalmi közegben, részt vesz a III. Internacionálé II. kongresszusán, találkozik híres emberekkel, például Lunacsarszkijjal, akinek cikkeit már korábban lefordította Klara Zetkin tanulmányainak és a Kommunista Kiáltványnak társaságában, hazatérve pedig 1921-ben kiadja riportkönyvét a Szovjetunióról *Obrazy ze soudobého Ruska* (Képek a mai Oroszországról) címmel. Sok érdekes, friss megfigyelése van, sokat és alaposan ír többek között a szovjet színházakról, felfedezi – Lenin nyomán – a film tömegművészet jellegét, a film iránti érdeklődése később is megmarad. Az útikönyvet kibővített formában 1951-ben adta ki újra *Cesta za poznáním* (Út a megismerésbe) címmel.

Minden energiáját a csehszlovák szocialis'ta forradalom szervezésére fordítja. Alapító tagja a Csehszlovák Kommunista Pártnak, 1929-ig szerkesztője a párt orgánusának, a Rudé právo-nak, munkásgyűléseken szónokol, hevesen támadja a Masaryk-kormányt, különösen pedig a kormány szociáldemokrata minisztereit, nézete szerint ugyanis a szociáldemokraták elárulják a munkásos'ály érdekeit. Kétszer is börtönbe csukják (1926-ban Ostravában, 1928-ban Prágában tölt pár hónapot börtönben), amin nincs mit csodálkozni: Olbracht a polgári demokratikus rendszer szélsőséges ellenfele. Nemcsak cikkeiből derül ez ki, hanem a huszas években írt szépirodalmi alkotásaiból is – a Masaryk-féle polgári demokráciában azonban nem a szépirodalmi alkotásokért csuk'ak börtönbe embereket, azok nyugodtan megjelenhettek, mint ahogy Olbracht börtönményeiről írott könyve is napvilágot láthatott.

Számunkra is érdekes novellája az Eset (*Přihoda*, 1921), amelynek magyar a főhőse, csehül a világháború alatt, Szibériában tanult meg, 1918 után egyszerre csehszlovák állampolgár lett belőle, és hon'alanul kell bújdokolnia az új, számára ellenséges viszonyok között. Olbracht egyébként is azon kevés írók közé tartozik, akik soha, egyetlen pillanatra sem dőltek be a nacionalis'ta propagandának, akik felemeltek szavukat a Köztársaságban élő nemzetiségek jogaiért.

1927-ben adja ki elbeszéléskötetét az Osztrák–Magyar Monarchia és a Köztársaság idejéből (*Devět veselých povídek z Rakouska i republiky*), amelynek új kiadásából 1947-ben két gyöngébb novellát elhagyott (*Bejvalo*). Kedves, tulajdonképpen jól megírt novellák ezek, irodalmi értékük mégsem jelentős, és ennek az a legfőbb oka, hogy Olbracht mindig valamilyen tézist ír meg, s akár az a feltevése, hogy az arisztokrata hölgy ifjúkori félrelépéséből származó fiú parasztlány szeretőjével fenntartja az egészséges vérkeveredést, akár az, hogy a Monarchia belügyi szolgálatának legrohad'abb tagjai a Köztársaságban minden további nélkül üzhetik régi hivatásukat, e téziseket – amelyek igazak is lehetnek – nem tudja igazán életesen megírni.

Börtönményeiről szól a *Zamřizované zrcadlo* (Rácsos tükör, 1930), amely saját élményein kívül négy portrét is tartalmaz, a periférikus figurák – három elitelt és

egy börtönőr – továbbra is izgatják és továbbra is a társadalom áldozatait ábrázolja bennük a már fiatal korában kialakult szemléletének megfelelően.

E korszak legterjedelmesebb műve *Anna proletárka* című regénye, amely 1925-ben jelent meg folytatásokban, majd végleges könyvalakban 1928-ban. Nemcsak legnagyobb igényű műve ez eddig, hanem a legegységesebb is. Úgy tűnik, mintha Olbracht, a harcos kommunista író ezzel a művel elérkezett volna az összegzésig, s mintha ez a regény lenne az, amelyet neki meg kellett írnia.

Sokan hasonlóították e művét Gorkij *Az anya* című regényéhez, méltán. Akárcsak Gorkij *Az anyában*, Olbracht az *Annában* írta meg azt a tendenciózus regényt, amelyet szocialista realistának lehetett minősíteni. Anna cselédlány, aki vidékről kerül Prágába, ott belekerül a munkásmozgalomba harcos és kemény szeretője révén, gyermeket szül neki, majd a regény végén együtt menetel férjével a Munkásotthon megvédésére a burzsoá állam hatalmi gépezete ellen. Megismerjük a tipikus burzsoá családot, ahol Anna szolgál, e tipikus család minden belső rohadtságával együtt; ott vagyunk a tüntető és gyűlésező, öntudatos munkások között; megismerkedünk a munkások értelmiségi szószólójával, akit azonban a hatalom gépezete könnyedén fel tud morzsolni; megismerkedünk az előbbi szószóló szintén értelmiségi és becsületes fiával, akit nyomaszt, hogy a munkások, osztályhelyzete miatt, nem tekintik a magukénak; megismerkedünk a magyar Tanácsköztársaság tudóbajos menekültjével, bizonyos Kerekes Sándorral, aki a magyar fehérterror egyik tisztjét megöli a prágai hotelban, s a tisztről az is kiderül, hogy nemzetközi csempészbanda tagja. A regény ezáltal valóban egynemű, egységes, a mélylélektani próbálkozásokat felváltja a kizárólag szociológiai gondolkodásmód, a történet pedig úgy bonyolódik, ahogyan az elkötelezett író szilárd világnézete szerint mindennek történnie kell.

Mint minden hasonló típusú regény, úgy az *Anna* is kifejezetten egysíkú. A típusok elvonatkoztatások, annyiban élnek, amennyiben csak és kizárólag típusok, egyéni meghatározottságuk nincs. Programregény az *Anna*, az író célja bemutatni, hogy az adott helyzetben a szocialista forradalom elkerülhetetlen, és a regényben minden mozzanat a forradalom felé mutat. Agitativ mű, amelyben a tipikus burzsoá család aránylag nagyobb együttérzésre számíthat, mint a munkásság érdekeit gátlásalanul eláruló szocdem vezetők.

Olbracht az *Annában* szakít a polgári regény módszereivel, amelyek korábban megkísérelték, lélekrajz helyett kizárólagos osztályszempontot alkalmaz. Minthogy cikkei már jó húsz éve ebben a felfogásban íródtak, Olbracht a szépirodalomban elérkezett tulajdon nézeteinek lapos illusztrációjához.

Az ilyen, látszólag lezárt pályákba a történelem szokott beleszólni. 1929-ben, a Csehszlovák Kommunista Párt V. kongresszusa előtt hét kommunista író, mellesleg valamennyien neves, néhányan pedig nagy írók (Josef Hora, Marie Majerová, Helena Malířová, St. K. Neumann, Jaroslav Seifert, Vladislav Vančura és Olbracht) nyílt levélben fellépnek a párt vezetése, közvetve pedig a Komintern 1928-as VI. kongresszusán hozott határozatok ellen. Tulajdonképpen balról támadják a pártot, amely szerintük lemondott a szocialista forradalomról. Valamennyiüket kizárják a pártból. Olbracht a későbbiekben soha sem tagadja, hogy kommunista, mégis kénytelen felülvizsgálni mind a párthoz fűződő kapcsolatát, mind egész addigi munkásságát. Magánéletében is változás történik, Helena Malířová, az első felesége 1913 óta volt harcostársa és elvtársa, második felesége, akit 1925-ben ismert meg, s majd 1936-ban vesz el, zenész.

Olbracht azok közé tartozik, akik mindvégig – legalábbis 1945-ig – kizárólag írásból tartották el magukat. A pártból való kizárásával a kommunista pár sajtó is bezárul előtte. Riportkönyveket természetesen továbbra is írhat, és fordíthat is. A harmincas években Travent, Wassermann, Feuchtwangert, Arnold Zweiget fordít, Helenával Thomas Mann Józsefének első két kötetét, majd egyedül a harmadikat. 1931 és 1936 között pedig a nyarakat Verchovinán tölti, vagyis Kárpátalján.

Nem ébred rá azonnal, hogy megtalálta élete nagy témáját.

Kárpátalja 1918 óta tartozott Csehszlovákiához. Nemzetisége kevert, de főleg

ruszinok és zsidók lakták. Parasztok és kereskedők, nyomorult kis falvakban, nyomorult viskókban. Magyar, román, cseh katonaság váltogatja egymást. Mintha megállt volna az idő, a pásztorok ezer éve élnek ugyanazt az életet. A favágók ezer éve vágják ugyanúgy az őserdőt. A zsidók évszázadok óta élnek ezen a vidéken és két-ezer éve tartják magukat vallásukhoz, illetve annak egyszerűsített, hasszid változatához.

„Itt még él az Isten”, fogalmazza meg Olbracht.

1932-ben riportokat tesz közzé erről a vidékről *Země bez Jmena* (Névtelen föld) címmel, 1933-ban jelenik meg első remekműve, a *Nikola Suhaj loupežník* (Nyikola Suhaj, a betyár); az itt élő zsidókról 1935-ben adja ki tanulmányait (*Hory a staletí* – Hegyek és évszázadok), és 1937-ben jelenik meg a másik nagy remekmű, a *Golet v údolí* (Átok völgye).

Olbracht korábban saját korának kérdéseit próbálta irodalomban megfogalmazni. E kérdések a számára társadalmi kérdések voltak, és ő, a baloldali szociáldemokrata, illetve, később, a kommunista, biztos recepteket tudott arra, hogyan kell Csehszlovákiát, egyáltalán, az egész világot megváltoztatni úgy, hogy az emberiség végre boldogan éljen az osztály nélküli társadalomban. Olbracht adott történelmi fejlődési fokban gondolkodott, és amit írt, az mindig a számára adott történelmi pillanatra vonatkozott. Kárpátalja iránt is ezért ébredt föl az érdeklődése: beszámolókból tudta, hogy ott milyen nyomorultan élnek az emberek, és e nyomor feltérképezését és a társadalom elé tárását kötelességének érezte.

Az az archaikus létezés azonban, amellyel a Kárpátok hegyei közé zárt apró falvakban találkozott, szinte varázsütésre megváltoztatta szemléletét, írói attitűdjét, stílusát. Segítette ebben az, hogy az archaikusan élő embereket nem a romantikus népmegváltó szemével nézte, hanem marxistaként pontosan látta, milyen éles osztálytagozódás létezik e falvakban, s hogy az ott élő zsidókat nem az idegen csodálkozásával vagy előítéleteivel szemlélte, hanem többé-kevésbé belülről: édesanyja ugyanis akkor keresztelkedett ki, amikor hozzáment az apjához. Nem nemzetiségeket látott, hanem kultúrákat, eltérő és egymás mellett élő vallásokat, az adott életfeltételek között jól funkcionáló mentalitásokat; felismerte, hogy ez az évszázadok óta változatlan lét szilárd és megfelelő tudatot hozott létre, s hogy az itt élő emberek minden gondolata, babonáik, vallásuk, meséik, hagyományuk, mindez szükségszerűen jött létre, és csak akkor változik meg, ha életkörülményeik is változnak.

Ezen a vidéken él az Isten, mert ilyen életkörülmények között a vallás valóban jogosan él.

Kívülről, így vagy úgy, ilyen vagy olyan elnyomó hatalom közvetítésével jelen van ugyan a huszadik század, amely természetesen fejlettebb ehhez az archaikus, elszigetelt társadalomhoz képest, ez az eldugott társadalom mégis vizsgálható önmagában, s az itt élő emberek a maguk viszonyrendszerében azt az életet élnek, amelyről az emberiségnek, legalábbis Európában, már alig van tudomása, emléke pedig szinte semmi.

Olbracht, a marxista, pontosan tudja, hogy ez a korábbi, s a Kárpátokban még megkövült létező életforma az emberiségnek évszázadokon át volt természetes állapot. Olbracht, az író pedig ráébred, hogy ebben a pimitív közegben elmesélhető az egész emberi világ, mindaz, ami a jelen történelmi állapotot megelőzte, és ami változott formában minden történelmi állapotban újra és újra az élet alapja lesz.

Olbracht, a marxista, pontosan tudja, hogy az emberek gondolkodásmódja az adott termelési feltételeknek tökéletesen megfelel. Olbracht, az író pedig tökéletesen belehelyezkedik ebbe az életmódba és ebbe a gondolkodásmódba, amely primitívebb az övéénél, amelyet tehát meg tud ismerni és amelyet iróniával tud ábrázolni, és amely mélyebb, mert ősibb az övéénél, amelyet tehát tökéletesen komolyan kell vennie, és amelyen nincs joga ironizálni.

A fejlettebből érthető meg a fejletlenebb. Olbracht tökéletesen megérti tehát az itt élő embereket. Olbracht, az ateista, az adott viszonyrendszerben elkerülhetetlennek, az életet fenntartani segítő erőnek fogadja el a vallásosságot, legyen az éppen-

séggel zsidó vagy görögkeleti. Az az erkölcsiség, amelyet a hasszid zsidók vagy a görögkeleti pásztorok élnek, lehetővé teszi a túlélést a gyötrelmesen sanyarú körülmények között, tehát ez az erkölcsiség, tapasztalati tény, jó. Jó, mert toleráns. Az osztályharcos Olbracht olyan osztálytársadalmat fedez föl, amelynek keretei között az élet lehetséges.

Olbracht, a költő, felfedezi a természetet. Azt a természetet, amely az archaikus életformában élő ember számára adottság, amellyel közvetlen kapcsolatban van, amellyel anyagcserét folytat, az ipar térhódítását megelőzően. Olbracht korántsem nosztalgikusan ábrázolja a természetet, hanem a természeti ember szemével látja azt is, belülről. Poétikussága tehát közelít az évezredek néphagyományokhoz. Olbracht, a művész felfedezi a népköltészetet, a mondák, a hősköltevények, a mesék igazát. Ebben a közegben a népköltészet igaz, és egyedül ez a szemlélet jogosult. Hozzátehetjük: egyedül ebben a közegben.

A primitív gazdasági viszonyok, a társadalmi rétegződés áttekinthetősége lehetővé teszi, hogy Olbracht hősei gondolkodásmódjába helyezkedve beszámoljon a legfontosabbról: a vagyonról, a hatalomvágyról, a szerelemről, s a világ egészéhez való viszonyról, az Isténhez való viszonyról. Az emberi tulajdonságok ebben a primitív közegben markánsabbak, mint a bonyolultabb szabályzórendszerekkel működőképessé tett modern ipari társadalomban, a Kárpátalján még nincs elidegenedés, Olbracht tehát emberábrázolással foglalkozhat, ahogyan tették a régi nagy művek, az eposzok neves és névtelen szerzői. Ugyanakkor tudja azt, amit azok még nem tudtak: hogy ennek a társadalomnak is a gazdaság az alapja. Olbracht tehát realista prózát ír.

Ennek a világnak azonban a hagyományos prózaeszközök nem felelnek meg minden további nélkül. Ennek az archaikus világnak nincs fejlődésörténete, csak állapota van. A modern próza, különösképpen a polgári regény a társadalom dinamikus voltát tekinti alapfeltevélenek, számol tehát olyan hősökkel, akik maguk alakíthatják a sorsukat, akik köré történetek szöhetők, akik valahonnan valahová fejlődnek, akár csak gondolatilag is. A modern próza tulajdonképpen nem ismeri a mellérendelést, amit az archaikus társadalmak művészei még ismertek.

Olbracht zsenialitása talán éppen abban mutatkozik meg a leghatározottabban, hogy leszámol a fejlődésregénnyel, a sztorival, egyáltalán az epika két-három évszázada kialakult hagyományaival, min hogy azok más társadalmi állapot rögzítésére jöttek létre. Kárpátaljáról szóló műveiben egyetlen egyszer kísérel meg belopni a fejlődés ábrázolását másnemű anyagába, történetesen az Átok völgye utolsó novellájában, és azzal is kudarcot vall. Ezt azonban mindenképpen meg kellett próbálnia – hogy miért, arról egy kicsit később.

Sorrendben a *Nyikola Suhaj, a betyár* az első nagy mű. Vannak Kelet-Európában betyárregények, már a romantika szerette őket és a huszadik században sem csökkent a népszerűségük. Olbracht azonban mindössze egyetlen évtizeddel később érkezett arra a vidékre, ahol Suhaj élt, rabolt és ahol cinkosai megölték. Suhaj még emberként is élt a kolocsavai ruszinok és zsidók emlékezetében, de már népmesei hőssé való átalakulása is megkezdődött. Olbracht tehát nemcsak egy különös, zárt, kiveszőben levő világba érkezett, hanem a mítosz kialakulásának forrásvidékére is. Még rekonstruálni tudja Suhaj reális gondolkodásmódját, ismeri azokat a feltételeket, amelyek között az első világháborúból visszatért legény útonállóvá válik, ismeri feleségét, aki azóta férjhez ment máshoz, ismeri azokat, akik titokban segítették, akik az ellenségei voltak, akik megölték, és már ismeri azt a mechanizmust is, ahogyan Suhaj, aki végső soron barátnak, ellenségnek egyaránt terhére volt pusztító létevel, mindenkinek a tudatában szabadsághőssé válik. A reálisan élt Suhaj nem tudott és nem akart alkalmazkodni a falujában szilárdan létező, megváltozatathatatlan körülményekhez, amelyeket rajta kívül mindenki el tud viselni. A legendahős ugyanakkor kifejezi azt a szabadságvágyat, amely csaknem mindenkiben él, de amely örökké csak körvonalazatlan, reális tetteket soha ki nem váltó vágy marad.

Ez a képzet valamennyi kelet-európai betyárregény szemléletét felülmúlja.

Olbracht, aki hol a mélylélektan eredményeit felhasználva, hol a szocialista utópia felől a jelenbe visszaneézve, korábban mindig moralizált, ebben a regényében feladja a moralista szilárdnak és megfellebbezhetetlennek tűnő értékrendjét, elfogadja az élet tényeit tényeknek, a gyilkolást gyilkolásnak, a kegyetlenséget kegyetlenségnek, az árulást árulásnak, s miközben pontosan és elfogulatlanul ábrázolja azokat a gazdasági érdekeket, amelyek egyfelől Suhajt szorítják gyilkosságok elkövetésére, másfelől a kolocsvai lakosokat készítenek kétszínű játékra, majd Suhaj megölésére, olyan szerkezetet alkot, amelyben nem Suhaj, Kárpá alja híres betyárja a főhős, hanem amelyben mindenkinek saját, ábrázolásra méltó élete van, és Suhaj csak az önmagukkal való szembenézésre készíti a többieket.

Sok szemlélet, sokféle érdek létezik Kolocsván, Suhajé mellett ott vannak a szegény és a gazdag zsidók, ott vannak a szegény ruszinok, ott vannak az idegenek: a csendőrök, a katonák, akik valamilyen szerepet játszanak ebben az időtlen történetben. Mindenkinek más az érdeke, és egy-egy csoportnak más az erkölce. S noha primitív életmódot folytató közösségről beszéltem korábban, azért ez a viszonyrendszer, az egymás mellett létező habitusok szövevénye rendkívül színgazdag és bonyolult. Suhaj történetét az író az epizód szereplők szempontjából is ábrázolja, sőt: írói szempontja feloldódik e többféle szempontban; ettől válik lehetségessé, hogy Suhajról hol a népmesék hangján, hol a csendőrhadnagy dühével, hol a megölésére szövetkező cimborák kannibáli kegyetlenségével, hol a Suhajt titokban és lelkipurdalással kezelő orvos bizonytalanságával szóljon. Elképesztően sok stílusréteg keveredik ebben a műben, mégis olyan lírai kiterő vagy száraz helyzetelemzés, amely a sokféle összhangját egyetlen pillanatra is megtörné. Olbracht száznyolcvan oldalon át oldottan és látszólag szerkesztetlenül mesél, mintha maga a mesélés ragadta volna magával, holott arról van szó, hogy megálalta témáját és szempontját: a valóságos életet.

Ha a Nyikola Suhaj, a betyár témája a mítosz kialakulása, az Átok völgye témája ennél is nagyobb és átfogóbb, a legnagyobb, amely egyáltalán lehetséges: maga a vallás.

A mű három novellából áll, amelyeket tematikailag semmi sem kapcsol össze, csak közös szereplői (is) vannak. Az első két novella cselekménye elhanyagolhatóan érdektelen, szinte nincs is. Az *Úr csodát tesz* című írásban annyi történik, hogy a Ziszovics Bajnis nevű nyomorgó zsidó némi keresethez jut egy turistáskodó idegen házaspár átverése jóvoltából. A huszonnégy oldalas novella ötlete anekdotához is kevés, nemhogy elbeszéléshez. Olbrachtnek azonban ebben a pár oldalban sikerül megfogalmaznia egy teljes közösség mindennapjait és egy emberi magatartás heroikusságát. A legjobb volna az egész novellát idézni, elégedjünk meg az elejével, a hangütéssel, Zádor András remek fordításában.

„Ha az ember vásárol, szeretne minél többet kapni a pénzéért. Az üzlet egyúttal kedvtelés is, és ha nem így volna, akkor Polanában bizony kutyaül állna a szórakozás dolga. Az üzlet az eladó számára is szórakozás, és az olyan üzlet, amely nem szórakozás, legfeljebb pénzkeresés lehet, de nem üzlet.

Így hát a falusi boltban, amelyet a köztársaság keleti végének s ezenkívül az ecetnek, petróleumnak és festett vásznaknak szaga tölt be, Fux Szure beszélget Miter Mazuchával, a ruszin gazdával, aki másfél óra alatt átvizsgálta és átkopogtatott minden kaszát, ami a boltban fellelhető volt és most a kiválasztott három legjobbat mustarálja, hüvelykujját keresztben járta a vállán az élükön. Aztán megfogja a három legjobbat közül a legjobbat és dühösen kopogtatja mutatójával bütykével, mintha azt az ötven fillért akarná kikopogni belőle, amit Szure úgy látzik már nem fog leengedni az árából.

Szure apja, Fux Salamon egy ruszin lánnyal beszélget, aki kendőt vásárol, és azzal a három asszonnal, akik a lánnyal jöttek, hogy segítsenek neki vásárolni. Salamon piros, zöld, sárga, mintás és sima kendőket húz le a polcról, kitergeti lobogtatja, és a fényvel szemben mutatja, hány színben játszanak. A pulc közönség felől o'daláról Ziszovics Bajnis segít neki dicsérni a kendők minőségét és olcsóságát, de mivel Fux Salamon a sárgarózsás, ezüstpikkelyekkel hintett piros kendőért huszonöt koronát kért, az asszonyok pedig tizet ígértek, és mivel még csak huszonnégy korona ötven

fillérmél tartanak, Ziszovics Bajnis látja, hogy a dolog még sokáig fog tartani és hosszabb beszélgetésre Salamonnal nem kerül sor . . .”

A hang nem ismeretlen a számunkra, hasonlóval Mikszáthnál vagy Tömörkény-nél találkozhattunk. Amíg Bajnis végigjárja a falut és hiába kér ételt hitelbe, ott vagyunk a magyar irodalomból és – mondjuk – az amerikai zsidó kisemberekről szóló irodalomból ismert zsánerképben. Bajnis azonban mélyen vallásos ember, az ő tudatában az élet minden mozzanata összekapcsolódik az Úrral. A jó és a rossz, az üzlet és a nyomor, a mindennapi nélkülözés és a csoda egyaránt. Bajnis számára csoda lenne, ha némi kis élelemhez, pénzhez, bármilyen kis munkához juthatna, hogy valamit adni tudjon a gyerekeinek. Az író szerzői szövegben közli:

„Nem; ezen a napon az Úristen nem küldött mannat. És egész estig egyetlenegy kis fürjecsét sem.

Ezt a csodát az Úristen csak másnap délfelé tette meg, amikor Bajnis a falu másik végén ácsorgott.

Amint meglátta azt a két turistát, azt az urat, akin a kockás ruhaanyag méterje legalább hatvan koronába kerül, és a szép gömbölyded asszonykát, aki, ha jól látta Bajnis, kicsit bicegett, mindjárt tudta, hogy az Úristen küldte őket. Mint a bárányt Ábrahámnak, hogy föláldoztassék az ő gyerekei helyett. Bajnis feje lázasan dolgozni kezdett.

Az isten akarata világos volt. És ha az isten akarata világos, akkor világos minden. Akkor már csak az emberen áll, hogy az Isten akarata szerint igazodjék és egész erejével dolgozzon annak megvalósításán. Az Úr küldi ezt a két turistát hozzá. De akarata megvalósításának részleteivel az Isten már nem törődik és nem is törődhet. Az már az ember dolga és rajta áll, hogy a világot maga körül úgy formálja át, hogy az Isten szándéka beteljesüljön . . .”

Bajnis mindenféle furfangokkal sikeresen megvágja a turistákat.

„Nem egy, hanem négy napig utazott a gójokkal. Az úr Bajnisnak szólította és tegezte, az asszony magázta és Bajnisnak szólította, nemcsak huszonöt koronát fizettek neki naponta, hanem még adtak neki öt koronát enivalóra is, és ha ehetett volna tréflit, reggeltől estig ettették volna. Az antiszemita úr használt ruhát ígért neki, és a szép asszonyka kabátot a feleségének és cipőt a gyerekeknek, és a címüket Bajnis a zsebében hordja, hogy figyelmeztesse őket, ha talán megfeledekeznenek róla.

A csoda betelt. A mámor elmúlt. A sivatag tüzes csipkebokra, amelyben az Úr megjelent előtte, végigégett, és a sivatag ismét a hétköznapi szürke világításában terült el előtte. Alakzatai megkeményedtek, mint a kihűlt viaszé, amelyet már nem lehet gyúrni. Amíg megint meg nem szólal az Úr.

Dicsértessék az Ó neve!”

Nemcsak itt, a novella végén szövődik át minden hétköznapi mozzanat Bajnis tudatában az Istennel. A csoda valóban csoda ebben a gondolkodásmódban. Bajnis fejében a nagy egésznek természetes része az ő saját élete, öröme és fájdalma emiatt kozmikus méreteket ölt. S noha a novella cselekménye még mikszáthi vagy tömörkényi mércével mérve is sovány, és látszólag hagyományos, anekdotikus prózát olvasunk, egy kisember látszólag sokszor megírt vergődését, a csoda nemcsak Bajnissal esik meg, hanem velünk is. Bajnis a küszködő és hívő emberiség megtestesítője lesz, az ő vallása ugyanis, mint az előző idézetből kiderül, emberszabású és toleráns vallás. Ez a hasszid felfogás, amely szerint az Isten akaratát az ember teljesíti be, ahogyan éppen képes rá, nem azonos semmiféle tételes, dogmatikus hit agresszivitásával. A nyomorúság elviselésére kialakított felfogásról van szó, amelynek Olbracht éppenséggel nagyszerűségét hangsúlyozza, nem pedig visszahúzó erejét, amellyel egyébként ateista lévén nagyonis tisztában lehetett volna.

Hogy miről van szó, az a kötet második novellájában derül ki egyértelműen. A *Bajok a mikve körül* című novella tömören arról számol be, hogy Jakubovics Pinchesz nem akarja megérinteni a feleségét, akitől undorodik, s emiatt tisztátalannak minősíti a rituális fürdőt – amely után kötelessége lenne házasetet élni. Ebből nagy botrány lesz a faluban, az ügynek mindenféle anyagi vonakozásai is vannak, különösen Pinchesz barátjára, a rituális fürdő fenntartójára, Kahan Mojséra nézve.

A rítus, a sok-sok évszázada létező vallási követelményrendszer a maga irracionálisával képes összetartani a közösséget, az emberek azonban, akik a vallási parancsoknak feltétlenül alávetik magukat, sem a t az előírások legcsekélyebb megsértését is halálosan komolyan veszik, a tiltásokat gondolkodás nélkül betartják, ezek az emberek, adott esetben Kahan Mojse, akinek Pinchesz nagy anyagi kárt okozott, mégis tudják, hogy az élet kibújik a vallási szabályok alól, és mégis képesek megbocsátani az ellenük vétkezőknek.

Mosolyognivaló ez az értelmetlennek tűnő parancsokban hívő társadalom és mosolyognivaló a főhős, Pinchesz, aki úgy érzi, hogy lammed vov, vagyis hogy a kevés kiválasztottak egyike, akinek csakis szellemi természetű dolgokkal lenne szabad foglalkoznia, megrendítő azonban az, hogy a novellában felrajzolt képlet abszolút, hogy a különös vallás és a különös főhős valójában minden lehetséges közösséget összetartó hit, erkölcs, ideológia és minden lehetséges egyén helyett áll. Mindössze annyi a konfliktus, hogy a rituális fürdő vize nem ér a határvonalig, fél centiméter hiányzik hozzá, „... és az isteni parancs szerint ennek a víznek sohasem szabad a határvonal alá süllyednie...”, és ezt Pinchesz – minthogy észre akarja venni – észreveszi. Ebben az apróságban azonban szimbolikusan benne van az ember és a vallás viszonya, benne van az örök értelmiségi örök konfliktusa a nem-szellemi természetű dolgokkal, az ember örök konfliktusa saját fizikai létezésével, a férfi irtózása a nőtől, benne van mindaz, amit általában nem negyvenhárom oldalon és nem ilyen egyszerűen, csak úgy mellékesen mesélgetve próbálnak elmondani az írók.

Hogy Olbracht történetesen a zsidó vallást használja fel, voltaképpen mellékes. Erről elég sokat volt kénytelen nyilatkozni, támadták ugyanis jobbról és balról egyaránt, hol antiszemitanak, hol cionistának minősítették, holott Olbracht nemcsak nyilatkozataiban, hanem magában a műben is kifejezetten értésre adta, hogy ő a vallásról, nem pedig egy konkrét vallásról beszél. Minél tárgyyszerűbben és pontosabban ad számot a konkrét vallásról, annál hitelesebben számol be magáról a valóságos gondolkodásmódról és a mindenkorai vallás meglehetősen állandónak tűnő funkcióiról.

Az igazi probléma a kötet kisregény terjedelmű írásában, a *Sátár Hanna szomorú szeméről* címűben válik láthatóvá.

A falu világa változatlan, egy lány azonban elhagyja, férjhez megy Prágába. A férj családja zsidó ugyan, de a valláshoz már semmi közük. Megtörténik tehát az időtlenül régi és az új ütköztetése, s amit Olbracht eddig mind a Nyikola Suhaj, a betyárban, mind az Átok völgye két első novellájában elkerült: az időtlen, világmodell érvényű közeg relativizálódik. Az új világ szempontjából az a világ, amelyben Sáfár Hanna felnőtt, már a múlt, amelyet meg kell haladni, amely már életképtelen. Ez, mint tapasztalati tény, kétségkívül igaz. Olbracht sem láthatta másképpen a XX. század harmincas éveinek végén. Ezt a kérdést nyilvánvalóan fel kellett vetnie és bele kellett vennie a műbe. Ennek a relativizálásnak azonban az a következménye, hogy a megtalált, szimbolikus érvényű, zárt világ felbomlik, sőt ábrázolhatatlanná is válik. Ezúttal már a terjedelem is árulkodik: amit hallatlanul egyszerűen és tömören lehetett korábban kifejezni, azt most már cselekménnyel, fő- és mellékszálakkal kell ellátnia; Sáfár Hannának fejlődéstörténete van, s minthogy őt Olbracht nagyon szereti – talán nem tévednek azok, akik az író anyjának portréját vélik Hannában felfedezni –, a visszatartó és már elviselhetetlennek minősülő múltból elvezeti a modern korban pozitívnak állított gondolkodásmódig. Önmagában az, hogy e célból látványos verekedésekre is sort kerít az író, hogy be-beugranak túlzottan hatás vadász megoldások is, már jelzi a koncepció problematikusságát.

A nagy kérdés, amit Olbracht feltesz, és a maga módján megold, az idő kérdése. Ezt a zárt, archaikus társadalmat egész hitvilágával és életmódjával a fejlődés szétoldja, megszünteti. S minthogy ez elkerülhetetlen, Olbracht a fejlődés mellett szavaz. A kérdés másik oldalával látszólag nem is foglalkozik: hogy ugyanis a fejlődés egyáltalán jobb társadalmat is hoz-e magával, olyan társadalmat, amelyben az élet élhetőbbé válik. Impliciten azonban Olbracht ezt sugallja, és egész életművéből kiolvashatóan ezt őszintén hiszi.

Nem bizonyos azonban, hogy a tapasztalati tény elfogadásával együtt célszerű dolog a régi és az új társadalmi formációt értékhierarchiai sorba állítani. A régi, zárt és mozdulatlan világból nem feltétlenül következik az új és dinamikus, más-keppen: nem bizonyos, hogy egyetlen fejlődési sor egymást követő stációiról van szó.

A kötet utolsó novellája is tartalmaz gyönyörű oldalakat és száman igaz megfigyelést, szép írás a maga egészében is, a zavaró mozzanatok azonban nemcsak a konkrét mű, hanem általában a XX. századi próza nagy kérdéseit is felvetik.

Abban a világban, amelyet Olbracht felfedezett, az emberek közvetlenül élnek meg és tudatosítják magukban egzisztenciális kérdéseiket. Ezért hathat ránk, más társadalomban, más tudattal élőkre ez a világ. Úgy látszik azonban, hogy ilyen modellértékű közeget találni, vagy helyette modellértékű világot konstruálni (értsd kitalálni) egyre nehezebb, legalábbis a modern próza története ezt tanúsítja. Nem lehet véletlen, hogy hasonló közegeből írta nagy novelláit Babel, és hogy az amerikai próza napjainkban is annak emlékéből él (kissé halványan és másodlagosan), ami a század húszas-harmincas éveiben Kelet-Európa különböző vidékein még érzékileg is tapasztalhatóan létezett.

Hasonlóan áttekinthető, a maga módján primitív, az ember lehetséges szélsőségeit feltáró közeg olykor-olykor létrejön a huszadik században is, például a koncentrációs táborok. Azok világa is zárt, azokban is felvetődnek a valóban egzisztenciális kérdések. Ha író él túl e táborokat, abból is megszületik a felkavaró, modellértékű világot ábrázoló irodalom.

A két véglét: az éppen kivészó archaikus társadalom és az újkor által produkált rabszolgatáborok között időben és térben talán nem is távol létezik a civilizáció bonyolult világa, amelyben éppen az egzisztenciális kérdések láthatók és élethetők átnehezen. Nem könnyű, gyakran lehetetlen e civilizációs feltételek között valódi művészetet létrehozni.

Olbracht például az Átok völgyével be is fejezte eredeti művei sorát. Élt még tizenöt évet, ebből legalább tizet jó egészségben. Írni éppen írt, például a háború alatt egy faluban a Biblia történeteit, régi cseh könyvek történeteit, majd a Pančtantra meséit írta át, később a régi cseh Bibliát adaptálta, sőt egy történelmi regényt is írt William Prescott történetész műve alapján *Dobývateľ* (A hódító) címmel a Mexicót leigázó Cortezről (nagyon rossz regény). Látható törekvése volt a hittel, a vallással és a régi kulturális hagyománnyal való foglalkozás, új, önálló struktúrájú mű azonban már nem jött létre. Nyilvánvalóan nem Olbracht tehetsége lett kisebb (a korai, gyöngébb műveket sem a tehetség hiánya ronította el), inkább az vált világossá Olbracht számára, hogy még egy Kárpátalját nem fog találni. Két remekmű után nyilván nem lehet alább adni. Kísérletezni szabad, ezt meg is tette. Amikor belátta, hogy a kísérlet nem vezet sehová, letette a tollat.

Az irodalom útjai kiszámíthatók, de csak visszafelé, a történetek után. Ha Olbracht nem érdeklődik annyira a társadalom számkivetettjei iránt, ha nem vonzza a különösség, ha nem keresi már fiatalkorában azt a közeget, amelyben az egész világot elmondhatja (s ilyen közegnek gondolta kezdetben a színházat, amelyről sok, kevésbé sikerült írása szól), soha nem vetődik el Kárpátaljára, s ha véletlenül arra jár is, csak annyit vesz észre belőle, mint ama turista az Átok völgye első novellájából: semmit, vagy annál is kevesebbet: az egzotikumot. S ha nem alakul ki már fiatalon szociológikus látásmódja, akkor a legelmélyültebb pszichológiai tanulmányok sem tették volna képessé a csodára: arra, hogy maradéktalanul bele tudja magát élni az alkotatótól, műveltségétől tökéletesen idegen emberek lelkébe.

Bőven elég egy írói életműben két remekmű. Egy is elég volna.

Őszintén szólva ezt a két művet egész földrészek modern irodalmáért nem adnám oda.

AZ ISMERETLEN

Katharine Butler-Hathaway

Jó pár éve egy Múzeum körüti antikváriumban jártam. A pultra vetve barátságos külsejű könyv hevert. Mint aki rám vár. Tetszett a papírja, a betűje, a fejezeteket záró emblémácskák, egyszóval a könyv intimitása. No, és a szerzőjének a neve. Shakespeare feleségének vezetéknevét viselte. Megvettem a könyvet, a könyv megvett engem. Foglalkoztatott, írni kellene róla. De aztán a könyv elkeveredett, megkevert, újra eltűnt, míg végre biztos helyen várt rám. És most a perc elérkezett.

A beteg művész régi, mint a világ. A tüdővész, szívbajos, depressziós, schizofrén művészek serege köré romantikus aurát fon a betegségük. Van azonban rejtegetni való baj is: a testi hiba. Sánta lábát elrejtendő, Byron lovagolt. És még a sántaság a legkevesebb. Micsoda különbség van a tüdőbaj és púposág között! Az egyikbe belehal a test, a másikba a lélek.

A deformált, gyermek-nagyságot sosem túlnövő, mindenütt feltűnést keltő testet megszokni nem lehet. Sem a nyomoréknak kijáró döbrent kíváncsiságot, a gyerekpajtások üldöző csüfolódását, sem a tapintatlan részvétet. A púpos lány nem táncol, nem húz fürdőruhát. Ki udvarol neki? Családja, ha gondos, gondosságával nyomja agyon, sohasem résztvevő, mindig csak nézőközönség.

És a művész? Akkor a más szögből látott világot le tudja írni. Katharine Butler Hathaway-t ötéves korában fektették lapos ágyba, nyakát kantárral húzták hátra és tíz évig csak vízszintes helyzetből látta a világot. Lábujjhegyen járó szeretet vette körül, fogalma sem volt, mire kel majd fel. Szórakozása a közel volt. A keze ügyébe kerülő foglalatosság, papírbabácskák, rajzok, kézimunkák, könyvek, kis versek, történetek kifundálása. Társasága elfogulatlan jó testvérek, de meghökkentően bámuló gyerek-vendégek. S a gyerekek még hagyján, de a felnőttek! Már a szomszéd szobából hallatszott, hogy van a „szegény kis Katharine”.

15 éves korában lépett a horizontálisból a vertikálisba. S tükörből tudta meg, hogy életfogytiglanra elítélt. A púposágról senki sem beszélt, így púposága ketrecének még ajtaja sem nyílhatott. Ebből a kalitkából figyelhette a másik emberfaját: az ép testűt. Aki evezhet, szerethet, házasodhat, szülhet, s akik mellett egymódon állhat meg, ha maszkot húz, a pici, vicces, neveltető gyermek maszkját. Udvari bolondnak elfogadták.

Ez a tapasztalás túlmegy a púposok sorsán. Ez a szerep vár az öregekre is, ha a fiatalokkal el akarják fogadtatni magukat.

De K. fiatal volt és roppant élet-éhségében azt kellett látnia, hogy a neki rendelt életet mások élik. Teljes azonosulással nézte a jónövésű szépeket, mint az ő valódi énjének megvalósulásait. Akinek a földön nem jut hely, annak más világ után kell néznie.

Ketrecéből egy kapu nyílt, a szellem kapuja. Szerzetesi odaadással dolgozott önmaga megváltásán. A törpe test helyeit a szellemnek kellett növekednie. A tízéves ágyhoz költötség megtanította figyelmesen nézni azt, ami a közelébe került. Megtanulta megélni a tárgyak formáját, konkrétumokban látni a világot. Ez a látásmód vezette az íráshoz. Felejtethetetlenek leírásai a más számára lényegtelen apróságokról, melyek azonkívül amik, rögtön felsőbb értelmet is nyernek. Biztonság és vigasz válik belőlük. Ilyen apróság a japán nyúl is.

„Aztán a japán nyúlra emlékszem. Hüvelyk nagyságú volt, cserépből készült s meleg szürke mázzal volt bevonva. Kis labdává volt kerekítve, orra a földön, a tüle

hátra csapva. A legtömörebb és szeretnivaló forma, amit valaha is láttam. Szerettem a tenyeremben körbe forgatni. Aztán becsukni a kezem és szorosan átfogni. Aztán kinyitni az ujjam s a felfedezés örömét és meglepetését okozni magamnak, hogy egyáltalán nem kavics, de egy csodálatos kis nyúl. Mindig újra és újra – mintha sohsem láttam volna előbb – tanulmányoztam és szeretgettem a tökéletes mikroszkopikus vonásokat a fülén, szemén, orrán és bajszán.”

S a reveláció, mikor alig idősebb bátyja megmutatja, hogyan lehet lábakat más-képpen is rajzolni, mint profilban, egyiptomi módra! S a nagyfontosságú felfedezés, hogy gázvilágításnál a barna és a biborszín egyforma! Ti. a gázvilágításnál festett gyerek barna haja napvilágnál bíborvörös lett!

Ezek tárgyi tapasztalatok, de elérkeznek az érzelmié is, mikor az önérzet sebét emelt fejjel kell viselni, mikor idegen gyerekekkel találkozik az utcán. A nevén nevező, komiszkodó csúfolódást is le kell győzni. Barátságosan, érdeklődve szembenézni, hogy a figyelem a púposról az őt csúfolókra terelődjék!

A nyomorék nő kiutat keres, hol szépséges nők bőrébe bújik hangversenyen, színházban, minél tökéletesebb a jelenség, annál inkább önmagát érzi benne. Kiéli magát a más látványában. S van ennek ellenkezője is:

„Olykor lenéztem és megvettem a lányokat, mert hiába volt a testük fiatal istennőké, az én szememben, ha viselkedésük olyan istennőtlen volt. Olyan természetesnek vették fizikai tökéletességük, ami számomra oly elérhetetlenül és végtelenül becses volt, s ostobaságukban s mert olyan biztosak voltak a dolgukban, még ezt a tökéletességet is olcsónak és közönségesnek látszóvá tették. Ha az ő lehetőségük az enyém, ha az én testem nőtt volna fel, mint az övék, minden évben magasabbra, mint egy fiatal fa, hogy végül is a teljesség miráculumába virágozzák ki – ”

A teljesség a teknősbéka parabolájában jelenik meg. Nem hiába ős és bölcs állat, a példabeszédek kedvenc szereplője, K. Hathaway-nak is okosat sugallt.

„Közel hozzánk, a parton, épp a bátyám mellett egy nagy teknős feküdt. Bátyám mereven nézte az állatot, és intett, hogy húzódjak közelébb. Odakúsztam a gyomromon húzódkodva és a könyökömre dőltem. A teknős üreget ásott és úgy alakította, hogy a céljának megfelelően. Kis nyílása volt az üregnek, mint egy alagút, mi levezetett az alsó térbe. Az üreg mellett kis földhalom feküdt. A teknőc megtette az előkészületeket, s most tökéletes nyugalomban várakozott. Mi is mozdulatlan testtel, alig lélegezve várakoztunk.

Hirtelen egy tojás potyogott be az alagútba. Aztán láttuk, hogy lassan kinyújtja egyik hátsó lábát és lenyúl a kis barlangba, és úgy helyezi el a tojást, ahogy azt a legjobbnak látja. Erre hosszú szünet következett, mialatt mindnyájan csendben voltunk. Nem sietősen, nem kapkodva, nem küszködve, csak mély, mély csendességgel, békességgel várt. Aztán egy másik tojást pottyantott a földbe. Megint kinyújtotta ügyes hátsó lábát páncélja alól, lenyúlt s helyére gurította a tojást.

Irigyeltem az anyateknőst. Olyan irigység volt, ami annyira fájt, hogy sohasem felejtettem el.

Hason fekve, tán két óra hosszat figyeltük, amíg az utolsó tojás is bepottyant az üregbe. Aztán láttuk, ahogy a mindentudó láb kinyúl és gyöngéd ügyességgel visszasimítja a laza földet az üregbe, amíg az meg nem telik. Aztán megfigyeltük, mint ütögeti a felszínt és simítja pontosan olyan szilárdá, mintha semmisen történt volna ott. Mikor végül elkészült, újra visszahúzta a lábát a páncélja alá és csendesen feküdt.

Úgy éreztem, ha valaha is – ha csak másodpercekre – ilyen kielégülést érezhetnék, mint az övé, el tudnám viselni az életet.”

Ezek voltak azok az apró, pontos közeli megfigyelések, melyek írói talaját képezték. A serdülő lány ugyanilyen pontosan lát, de most már azt a világot, amelyet nem a számára teremtettek. Ide tartozik egy éjszakai kocsizás a fivérével, melynek elvarázsolt szépsége a szent Iván-éji varázslattal rokon. Ekkor mondja neki fivére: „Olykor sajnálom, hogy a testvérem vagy”. Ez egy sok-értelmű mondat, s szinte bevezetés a sexus útvesztőjébe.

Óriási problémát jelentett a süldő lány számára az érő, növekvő vitalitás és a

tükörben látott test közötti kontraszt. A test látványa fékezte, reménytelenné tette ugyanennek a testnek ösztönös vágyait s kilátástalanná e vágyak teljesülését. Félték és diszkrét tollal, de mégis nagyon precízen írja le a jelenetet, melyben megtörténik a hihetetlen és fivére mint nőt értékeli a testvért. A jelenet nem fülledt, inkább szomorú. Katharine számára oly hihetetlen a vallomás, hogy nem tud mit kezdeni vele. Hallgat, ahelyett, hogy megragadná a vissza nem térő alkalmat, mikor feleletet kaphatna, hogy nyomorék állapota ellenére, mi is teszi vonzóvá. S így válaszolatlanul hagyja a szavakat, melyeknek hatalma megváltoztathatta volna az életét.

Azokon a hétvégi esteken, mikor fivére hazajött Harvardból, kikölcsönözték nővérük Betty nevű lovát és gumi-kerekű bricskáját, aminek mindkét oldalához petróleum lámpák voltak erősíve. De hadd mondja el ő:

„Ezekkel a homályos és elegáns kis fényekkel, mik mindkét oldalunkon ideoda biccentek, szurok-sötét utakon hajtottunk tova ki a tágas és illatos éjszakába, ki a csillagok alá, lassan haladva, és összevetve azzal, hogy manapság mozgunk, majdnem észrevehetetlenül.

Fiatalok lévén épp most fedeztük fel az éjszaka varázsát. Mégis, furcsamód ugyanaz az éjszaka volt, mely egy-két évvel ezelőtt még semmi más nem volt számunkra, mint egy kolosszális rendőr, ki minden örömnünknek véget vetett. Ebben az álomszerű csendben saját hallgatásom és szótlanságom már nem volt hátrány. Mindkettlen hallgattunk, mindketten érezve az éjszakát, mindegyik tudva a másik tudását, mintha ugyanannak a személynek két része lettünk volna. Egyszer egy ilyen csendesség után, hallom, amint a fivérem megszólal: Néha szeretném, ha nem lennél a nővérem.”

„Születésem óta öt-hatszor hallottam egy olyan mondatot, mely mintha teljesen más anyagból készült volna mint a közönséges szavak, mintha egy furcsa idegen fának darabjából lett volna faragva. Ezeknek a mondatoknak nem volt látható kapcsolata azzal, amit előttük mondtak, vagy bármivel, ami utánuk jött. Megtehetetlen töredékek voltak, egy más világból való meteoritok.”

„Oly családban nőttem fel, ahol az intim személyes érzés egy bizonyos fajtája olyan gondosan el volt rejtve, hogy úgy hangzott számomra, mintha idegen nyelvet hallanék. Ugyanakkor, mikor sokkolt és megijesztett, sokkal ismerősebbnek is hangzott, mint bármi más, amit valaha is hallottam előbb. Ezek a szavak olyan anyagból készültek, melyeket Georg Meredith arteriális (ütőéri) szavaknak nevezett. Ákaratlanul lövelltek ki a testből, valamely rejtett és mélyebb forrásból, mint a közönséges szavak. Családunkban ezekkel az „ütőéri” szavakkal azonnal úgy bántak, mintha nem is mondták volna őket. Válaszolatlanok maradtak, sohasem ismételték őket és sohasem hivatkoztak rájuk újra. Valami nem kívánatos volt bennük, s valami elborzasztó eleven. Ég és föld közt egy küszöbre tett lelenc-mondatok voltak. Mind félre néztünk s úgy tettünk, mintha nem hallottuk volna őket, s az apátlan-anyátlan mondatok ott maradtak, hogy éhen pusztuljanak, mert felemelve és etetve hatalmuk lett volna, hogy megváltoztassák egész életünket.”

„Mikor fivérem így szólt hozzám: szeretném, ha nem lennél a testvérem, ráismertem egyikére azoknak a különös mondatoknak. A lábam elé pottyant egy ismeretlen égből. Ez a tura jószág hozzám volt címezve és senki máshoz. Akár egy levél, melyet egy személynek küldtek, akinek se neve, se utcája, se házszáma nincs. Nem voltam képes, hogy magamnak követeljem, ám bár tudtam, hogy az enyém.”

„Hirtelen elszigeteltségemben úgy éreztem, mintha mind ez valótlan lenne. Mondta ő azt a különleges dolgot, vagy csak képzeltem? Ez az ő lelenc-mondata meghalt az én mulasztásom miatt. De sohasem halt meg a tudatomban, még akkor sem, mikor már jelentéktelen valamivé változott amint életünk nőtt és változott, egy tura külföldi memento, mint a Vezív egy láva darabja a nappali asztalán.”

Nyomoréksága otthon örök időkre gyermekkorban tartja. A púpos lánynak növekednie kellett, valamerre a fény fele. Legtöbb energiáját az emésztette el, míg rátalált a fényre. Emancipálódnia kellett, s egyszerre több irányba. Ki kellett nőnie a babusgatott gyermek szerepéből otthon, ki kellett küzdenie a munkaórák izolált-

ságát, meg kellett találnia a munkát, és gyakorolnia az írást megszállottan, ha úgy is látszott, hogy eredménytelenül. Mert senki sem fedezte fel, senki sem publikált tőle, s így az írói munka, mely sem babért sem pénzt nem hoz, önféjű szeszélynek tetszett, mellyel kibújt házi és családi kötelezettségei alól.

Önállóság felét a bostoni egyetemi kollégium hozott, a barátok s a lehetőség, hogy írásait valaki meghallgassa és elismerje. Igazi felnőttéget azonban csak a gyökerek elvágása hozhatott, bármily fájdalmas volt, az otthontól s a lélegzetét is figyelő anyától való elszakadás.

S aztán a ház, amely meghozza az önállóságot. A nagy, magányos szél-fúttá ház Castine-ben, amelynek már a neve is olyan mint egy költemény. Katharine az eladott családi ház köteles részéből nagy öreg házat vásárolt Maine államban, közel Kanadához. A rátaalás, a renoválás, az újjáépítés és berendezés folyamata felnőtté érleli a retardált lelket és tapasztalattal, élménnyel látja el a kitörni készülő írót. Ezek Katharine Hathaway tanulóévei, színtelen kislányságként veszi a házat, és kifejlett személyiségként költözik bele.

Voltaképpen mindenkinek meg kellene a saját házat építenie. A ház több mint fedél és falak. A ház erő és védelem, egy élet kőből való lobogója.

A ház renoválása, vagyis régi georgiánus jellegének visszaállítása a helyismeret, az emberismeret, a felnőtté válás iskolája. A nagy ház építése közben érlelődik meg benne a gondolat, őt az Isten is nagynéninek teremtette, aki a rokon-gyerekeknek életre emlékeztető paradicsomot rendez be.

Az ideális nagynéni példaképek között emlegeti Emily Dickinont is. Tehát jól ismerte ED-t és a leveleit is. Ez meglátszik Katharine Butler szóvalogatásán, kristályos monda-szerkezetén s az élmény kerek alma-szerűen élő prezentálásán is. S az alkat! A süldőkori nagyigényű vágyak, mik idővel féltékenység és lázadás sajátos keverékébe csapnak át, hogy végül bölcs alázattal nyugodjan bele a megváltozhatatlanba. Az élet extázisos szeretete is egyezik náluk. Mégis nagy a különbség, a vonal, ami a tehetséget a geniusz-ól elválasztja.

K. B. H. teremtett magának egy másik világot, mivel ezt a világot nem neki teremtették. Szelíden kiegyezett az élettel, örült annak, ami jutott neki s amit ki tudott fejezni. A seb, ha nehezen varasodva is, gyógyult. Az ő földi lakása a nehezen megszerzett idill, nem a lakatlan absztrakció. Másképpen van ez D.-nél, az ő sebe gyógyíthatatlan és lakása a végtelen.

Katharine-nek, a dédelgetett púpos kislánynak tehát el kellett szakadnia az otthontól, hogy felnőhessen, s ha nem akart vénülő gyermekként az anya-ölből maradni. Ez következményekkel járt, el kellett adni a nagy családi házat, melyet az ő kedvéért tartott fenn édesanyja, s bútorraktárba kerültek a holmik, melyeket az anya az ő számára tartogatott.

A választott hivatás, szinte nem tudatos cik-cakkban való követése elvezet egy kész ház kapujához. Áll ott Katharine Hathaway egyedül, a maga-teremtette önállóság magányosságában, s évek óta először érzi, hogy vissza kell nyúlnia az elhagyott otthon felé, és lelkiismeret-furdalásos bűntudattal érzi, hogy im, be kell vallania: rászorul anyja segítségére.

A házat önállóan vette, alakította, de a bebútorozásnál eszébe jutott az elhagyott otthon berendezése, édesanyja féltett „amerikai antikjai”, s az egész gyermek-kori környezet, amelynek töredékei nélkül nehezen lesz egy otthon otthonos.

Filmszerű jelenet, ahogy éjnek idején álmából költik s ő odasiet házához, ahol egy hatalmas bútorszállító-kocsiról rakják le az emberek a dolgokat s a téglá-úton viszik befelé.

„Két óra felé kezdtek leszedni a vitorlavásznat a rakományról és bontogatni a tartóköteleket. Az éjszaka szelíd volt és telhős, bizonytalan holdfényrel a felhők között. Amint várakozva álltam és éreztem ahogy szembe fúj a látó éji szél, az ég néztem és köröskörül, hogy kíváncsian felfedezzem miképpen is látom birtokomat ebben a szokatlan órában.

Először békésnek és szórakoztatónak találtam. Láttam a nagy sötét teherkocsit, ahogy a vadgesztenyefákba tornyosul, titokzatos-mozgó figurákkal és fény-

pázmákkal fölötte. Mikor is nyugodt figyelésem félbeszakította egy nagy sötét objektum, mit mindkét oldalán nehezen lélegző emberek kísérték, s én ráismertem, hogy anyám mahagóni tálalója magasodik velem szemben.

Figyeltem őket, mint jönnek végig az úton egyik a másik után, az intim családi tárgyak, mik körül vettek engem és mindnyájunkat gyermekkorunkban és ifjúságunkban.

Mit tettem? Valami monstrozusát, gondoltam.

Az önzésnek és arcátlanságnak micsoda foka, mondtam magamnak tele félelemmel, amint újra láttam ötévi száműzetés után anyám legdrágább, legintimebb tárgyait. Apám könyveit, a metszeteket, amiket Németországban vásároltak, a három széket Baltimore-ból, miket anyám mindig úgy szeretett, a hosszú mahagóni szófát és tálalót, és mind a többi kinccsel megtöltött ládát. Ráismertem a kis régi-módi ládára, mely anyám anyjái volt, akit mi, gyerekek, sosem ismertünk. Ámbár komoly, szépséges arca daguerreotypról ismerős volt nekünk. Kicsiny ládája, kerekített tető-fogantyújával, tudtam, hogy nagy bő selyemszoknyáit tartalmazza, melyek olyan gazdagnak és nehéznek tetszettek a daguerreotypen és most olyan lágyá lettek az idő múlásától, hogy majdnem püderre váltak az érintésünkre. Kezembe vettem lágyfogsú lenvászon zsebkendőt, tejszín-lágy fehérneműjét és hálóingeit. Minden darabot bonyolult madár és virágmintás kézimunka hímzés szegélyezett. Egy kicsi divatjamúlt utazóládát is felismertem, rajtuk idegen címkék, mellyel anyám Berlinbe utazott az esküvőjére. Ennek a belsejében, tudtam, anyám esküvői selyempipői vannak, abszurdan aprócska esküvői fűzője s vastag, hímzéssel díszített selyem-harisnyák, miket Párizsból hozattak a kepengéjébe. Láttam, amint elvonultak előttem nyitott kosarakban és dobozokban régi játékszereink és játékaink, gyerek-könyveink, még a színes-papír szőnyegek is, melyeket az óvodában fonogattunk, s a legkorábbi rajzaink. Ott az éjszaka közepén pillanatra felvillant egy lepke, melyet Warren festett négy-ötéves korában, s egy alma, melyet piros gyapjú-fonállal Lurana varrt kartonpapírra. –

Ezeket a gyerekes dolgokat őrizte meg és tartotta becsben anyám, és most túléltek a felfordulást, a hajótörés után partra mosott, össze nem tartozó személyes holminknak majdnemhogy elviselhetetlen intimitásával.

Mikor láttam mind e szentelt tárgyakat, ahogy minden teketória nélkül adogatják le a hegymagasságú kocsirol a vadgesztenyeta mellett, és sietnek velük a téglá-úton egy idegen házba, ezen az Isten hátamegetti helyen, melynek semmi köze elmúlt életünkhöz s a család többi tagjához, s mindez az én vad merészségem, erőszakom és kívánságom iránti engedékeny engedelmségben történik. – megdöbbenem magamtól.”

Ezzel az igen szép részlettel zárul K. H. könyve, ezzel az éji prózával, mely szinte verssé válik, a leltár-versek régi és nagyon is modern műfajává, ahol az éji cavalcade-ban elvonul előtte a tárgyakká változott múlt s a múltta változott tárgyak. S ebben a fájdalmasan szép felsorolásban korok és emberek egymásra utaltan egymásra találnak, s K. a teljesítmény fényében elveszíti púposságát és megtalálja költői rangját.

Azt mondd...

*Azt mondd jön a háború és kelletlen vagy a szeretkezésben
 Olaszországról beszélsz a terroristákról akik
 De mi nem vagyunk élesre töltve mi itt a béke vaktöltényei
 A piros betűs ünnepek kellékei akár a zászlók miket a céció után
 begöngyölnek és teherautókon
 Raktárakba a lobogást
 A mi raktárainkat úgy hívják hétköznapi esetleg úgy mindennap
 Lobogásunkat már úgy sem szerelem
 Te meg háborút emlegetsz és a szerelem visszakozik bezárkózik
 és elhülyül két eszelős test
 Háborúznak egy lucskos vackon karmoló harapó ziháló síró két
 nemiszerv
 Beledöglik a szerelem bujtoget gyűlölködésre de itt nincsen
 kit
 Netán a higgadt önkielégítőket a sunyi buzikat a perverz
 impotenseket
 Inkább csak lesajnálni akár a szájtépő szélhámusokat
 Itt annyian beszélnek
 Rádió mindentélét
 Mondja incidens terrorizmus megölték éhségstrájk számúzték
 szakadár vizállásjelentés
 Te meg azt mondd jön a háború
 Betört földrengés megerőszkolta drágul betiltják és nocsak
 Meg hogy cigányok svábok zsidók turisták Café Közél-Kelet
 Te meg itt jössz a háborúddal
 Pedig nekem is annyi mondanivalóm
 Különben is kiszuperáltak
 Az egész háború nem érdekel igaz a béke sem egymás függvénye
 Lopnak itt is meg ott is végül tökmindegy apránként ölik
 egymást vagy nagyban fő a tervszerű
 Még mindig mondd
 Egy vénasszonyt tudok nem köll zsidó meny mi lesz ha azokat
 esetleg újból de hagyjuk
 És kitaláltam egy könyvtárat bekötött üres papírokkal
 Egy szoborparkot hősök nélkül
 Indulót szövegtelenül
 Egy márványtáblát virágénekekkel marhaság
 Már mindenki a háborúról akár egy abszolút tolytatásos film
 hülyék
 Arra gondolok mi lesz majd ha jön
 A perecárus is a háborút tessék friss háborút*

*Azt mondtam volna jön a háború majd jól a számra vágok
Azt mondd
Mi ez a csönd itt kérem
Lehet hogy már elestünk
?*

ZELEI MIKLÓS

Népmese

A háború után nem találtak meg egy földalatti hadiüzemet. Ma is működik. Gépein gyártja az öröket és az őrizetteket. Az örök szájába szócsövet gyárt, az őrzöttékébe kiáltást. Még nem működnek. Se az örök, se az őrizettek. Se a szócsövek, se a kiáltás. Egyelőre csupán gyűlnek a földalatti raktárakban, hogy minél több legyen belőlük, amikor majd kellenek. Addig hadititok. Mindenki akkor fog értesülni önmagáról, amikor egyiknek vagy másiknak besorozzák.

Amíg a háború titokban van, azt békének nevezik. Amíg a halál van titokban, az az élet. S az üzem ezalatt tervszerűen dolgozik.

Olvasói levél

már befalazták a kijáratokat és a bejáratokat beomlasztották az alagutak végeit és folyamatos az áramellátás és járnak a szerelvények nyitva a mélyállomások minden árusa a mozgólépcső-ügyeletesek figyelme éber ennyi ember közt könnyen megtörténik a baj nehogy valami baleset ebben a hömpölygő tömegben sodró áradatban a falakon piros-kék-sárga vonalak jelzik az irányokat hatalmas nyilak tájékoztatják a járatlanokat csak másodpercekre állnak meg keresztülzúdulnak a vonatok az állomásokon kitüremkednek az automataajtók mögül az utasok újak nyomulnak a felszabadult térfogatokba és fölme gyünk a mozgólépcsőkön föl a falig aztán jövőnk tolongunk lefelé nem beszélünk úgy tesz mindegyikünk mintha csak ő látott volna valamit amiről nem akar szólni senkinek nehogy elrontsa a hangulatot és igazából már nem vagyok rá kíváncsi de néha eszembe ötlük és csakúgy magamtól kérdezem honnan a járatlanok honnan vannak még mindig honnan a friss újság naponta

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

(Székely János: *Vak Béla király*; Sarkadi Imre: *Oszlopos Simeon*)

Székely Jánosnak már több drámáját láthatta a magyar közönség. Úgy gondoljuk, joggal aratta a legnagyobb sikert az első, a *Caligula helytartója*. Hiszen a *Pesti Színházban* most látható *Vak Béla király* is inkább epizódokból összefűzött epikus mű, mint dráma.

A vak király története és problematikája apja, Álmos herceg és nagybátyja, Kálmán király veszekedésével-vitájával kezdődik, amikor a címszereplő még kicsiny gyermek. A vitában arról van szó, hogy véget kell vetni a „pártpolitikának”, s ezért Kálmán arra kéri Álmos herceget, oszlassa fel pártját, s ezzel segítse elő az egységpolitikát. Tisztázatlan a trónutódlás kérdése is: ki a trónörökös, a jelenlegi király fia, avagy a család legidősebb férfitagja; azaz Kálmán fia István vagy Álmos herceg? Kiderül: ők csak hiszik, hogy ezt a vitát ők folytatják. A királyi tanács tagjai kész tények elé állítják őket. A vita színhelye köré már odagyűjtötték fegyvereseiket, már oda vitték a kis Bélát is. Kálmánt kényszerítik, oldják meg az utódlás kérdését. Két módon lehet: vagy megölik Álmost és Bélát, vagy alkalmatlanná teszik őket a trónra azzal, hogy megvakítják. Álmos és Kálmán vitáját tehát a főurak döntötték el, annak semmi tétje nem volt. A trónutódlás kérdésében az utóbbi megoldás mellett szavaznak; s a nyílt színen akkurátusan kiszúrák Álmos és Béla szemét. A dráma világából fogalmunk sem lehet arról, hogy a királyi tanács tagjai miért és hogyan tehetnek Kálmánnal azt, amit csak akarnak. Az ok vagy okok és módszerek hiánya azért feltűnő hiba, mert eddig, az Álmossal való vitában Kálmán királyt mint nagyon céltudatos, a politikai rafinériákhoz és a hatalom megtartásához igencsak értő embert ismertük meg. Aztán környezetének tagjai egyszer csak azt tesznek vele, amit akarnak.

A második epizód – Vak Béla életéből az első – Pécsváradon játszódik, ahová két főúr az imént említett eset után a gyermek Bélát elmenekítette. Az itt titokban nevelődő Béla megbarátkozik egy fiatal pappal, Gellérttel, aki őt annyira megszereti, nem tudván még, hogy barátja trónörökös, hogy felajánlja neki életét; ő lesz a „szeme”. Az epizód azzal ér véget, hogy Bélát királlyá koronázzák.

A harmadik epizód eseményeinek hátterében – a mű közepén – teljesen új eseményszál kezdődik: fellépett Borisz, a trónkövetelő. Vak Béla időközben megnősült, s most felesége, Ilona, valamint egykori megmentői, elsősorban Pál érsek azt követelik, hogy Béla hagyjon fel az eddig jól bevált egységpolitikával, s folytasson ezután pártokra alapozott politikát. Vagyis irtsa ki a másik pártot, mert így lehet hathatósan szembeszállni Borisszal. Azt is követelik, távolítsa el maga mellől Gellértet. A főurak ekkor is mindent előre elrendeztek: a tanács tagjai kint várakoznak, hogy a megfelelő időben bejőve kényszerítsék a királyt. Azt a királyt, aki eddig – Gellért segítségével – ugyancsak körültekintően, minden részletre figyelve uralkodott és kormányzott. S most egyikük sem tudja azt az apróságot, hogy fellépett Borisz, s azt sem, éppúgy, mint az elején Kálmán, hogy a főurak a szomszéd szobában titokban összegyűltek. Az urak a király feleségét használják fel érdekeik érvényesítésére. Az epizód azzal zárul, hogy Ilonát Béla társuralkodójává választják.

A negyedik epizódban a főurak újabb – a dráma világában ismét láthatatlan módon előkészített és megszervezett – machinációjának a végeredményét látjuk. A Borisz elleni harc megkezdésekor összehívott országgyűlést fegyvereseikkel körülszárazják, s az előre elkészített lista alapján 64 főurat, köztük Gellértet vagy a hely-

színen szűrják le, vagy elvezetik kivégezni. Előzőleg Béla ismét az egységpolitika hasznáról, szükségességéről és tisztességéről beszélt. Persze hiába; éppúgy, mint az első epizódban Kálmán, s ő maga is a harmadikban.

Úgy gondoljuk, az eddigiekből kiderülhetett, hogy e műnek nincs egységes cselekménye. Ez dialógusban megírt művek esetében azzal a következménnyel jár, hogy szó sincs arról, ami minden jó dráma lényege: az alakok között kialakult alapviszonyrendszer változásáról. A négy epizódban négyféle viszony kerül elő. Ugyanakkor gondolatilag az első, a harmadik és a negyedik epizód pontosan ugyanazt hordozza és jeleníti meg: a főurak arra kényszerítik a királyt, hogy ne a kívánatos és az ország érdekeit szolgáló egységpolitika érvényesüljön, hanem az ő egyéni érdekeiket szolgáló pártpolitika. Ez a jelenség szintjén kifejezheti ugyan azt, hogy „nálunk mindig ez történik”; hogy a különböző főurak mindig egyéni érdekeiket kényszerítik a különböző királyokra. Ez persze azt a felvilágosodás kori nézetet hordozza, miszerint a király jó, csak környezete, tanácsadói rosszak.

Ez a háromszor ugyanaz drámái műben drámái tautológia. Regényben a háromszori ismétlődés sokkal-sokkal mélyebb igazságot hordozhatna. Hiszen epikus műben mindegyiket széles társadalmi-történelmi és egyéni alapokra és azokba beépítve lehetne megjeleníteni; így a különböző főurak ugyanazon törekvésének egyéni-egyszeri mivolta is megjelenhetne a sokoldalú beágyazottság következtében. Hiszen ennek a *problémának mint témának* nem a háromszor ugyanazon *végeredménye* hordozhat lényeges közlést és mondanivalót, hanem az a mód, ahogyan a dolgok idáig eljutnak. Az okok és módok nélkül, csak az azonos végeredmények bemutatása olyan allegorikus ábrázolásmódot hoz létre, amely a társadalmi-történelmi és egyéni hitelességnek a híjával van. Az előző mondatban természetesen a *probléma* társadalmi-történelmi beágyazottságára és hitelére gondoltunk, nem ennek 12. századi konkréciónjára. Nemcsak az események epizódikussága, de maga a téma is jelzi: epikus téma ez a javából, s nem drámái.

Mind a négy epizódban két témáról szóló, tartalmas beszélgetéseket is hallhatunk. Az egyik az egységpolitika, amelynek sem gyakorlása, sem konkrét, látható eredménye nem kerül elének. Csak hallunk, mind Kálmán, mind Béla szájából, értelméről, hasznáról, tisztességéről, illetve arról, hogy az igazi hatalomnak csak ezt szabad vagy szabadna gyakorolnia. Az ellenérvek is minden esetben ugyanazok – különböző szóhasználatban –, miszerint a politikában mindig a hatalomról van szó, illetve az érdekről. A másik téma az Isten. Jó-e vagy rossz, van-e abszolút hatalma, vagyis mindenható-e vagy sem; s mi emberek a keze vagyunk-e, akik általa vagy tőle függetlenül cselekszünk? A végén a műből azt is megtudhatjuk, hogy Isten nincsen, nem is létezik, csak mi találtuk ki.

A nézők tekintélyes többsége a színházi előadás során a színészi alakításokra figyel. Ezek igen sok esetben eltakarhatják a mű hiányosságait. Lukács Sándor Vak Béla király-alakítása is sok mindent feledtet. Igen kitűnően jeleníti meg a vak ember mozgásának kimertségét és egyben bizonytalanságát. Alakítása nem merül ki ebben: Béla királya tisztességes, tiszta és jószándékú ember. Azt, hogy a főurak a körültekintő uralomgyakorlás ellenére azt tesznek Bélával, amit akarnak, Lukács Sándor a királynak az ezekben a helyzetekben megmutatott tétováságával, sőt határozatlanságával igyekszik hitelesíteni. Alakításának dicséretére legyen mondván, hogy ezen tulajdonságát átítatja a királynak Ilona iránti szeretetével, a király tisztaságával, valamint a békesség iránti vágyával. Persze végső soron ezzel sem lehet hitelesíteni a lényegbeli tehetetlenséget akkor, amikor ezeken a jeleneteken kívül egyáltalán nem az. Ez azonban már nem Lukács Sándor alakításán múlik. Az egységpolitikáról és az Istenről elmondott, objektíve meglehetősen ismerős gondolatokat is képes volt áthatni benső tüzzel és szenvedéllyel, amitől elhihetjük, hogy ezek a gondolatok legalább Béla számára újak.

A király „szemét”, a mindig hű Gellértet Hegedűs D. Géza formálja meg. A második epizódban kialakuló és odaadó szeretetét láthatjuk; a többiben az ország és király dolgával szenvedély nélkül, de igen okosan törődő ember pontos

magatartását. Lukács Sándor mellett talán ő volt az egyedüli, aki képes volt az adott alaknak jelentős egyéniséget adni.

A mű első epizódjában szereplő Kálmán királyt modern módon vitázó, érvelő-könyörgő emberré formálta Kern András. Sörös Sándor viszont jelentéktelen egyéniségként állította elének Álmos herceget.

A máskor oly kitűnő Bánsági Ildikó alakításából nem volt érzékelhető: tudatos pártolója-e a főurak machinációinak, vagy általuk csak becsapott báb-e ez a királyné, akit azért lehet megteveszteni, mert gyermekeiért és férjéért nagy szeretettel aggódik? Alakításából az sem világos, mi a szerepe az utolsó epizód tömegmészárlásában: itt is báb-e, avagy iszonyatos bosszú vezérli? De a többi alak is meglehetősen súlytalan, Pál érsek Tahí Tót László, O. hmár Mádi Szabó Gábor alakításában. Igaz – színházi szempontból – csak két szerep van itt, Béláé és Gellérté.

Sarkadi Imre *Oszlopos Simeon* c. drámája nem új, ám maig is érvényes a tanulósága és ma is követendő – rilkei értelmű – felszólítása van, ha megfelelően értelmezik és így formálják színjátékká. Ezért a rendező, Schmidt Zoltán f. h. és a művészeti tanácsadó, Gábor Miklós vállalkozása a *Játékszínben* ma is igen aktuális.

A mű főhőse Kis János festőművész. Dolgai a világban és önmagában nagyon rosszul mennek. Élete főművét a zsüri elutasította, nem állíthatja ki; rajztanári állásából elbocsátották, lakásának egyik szobáját társbérloknak utalták ki; telefonját leszerelték, s Mária – felesége vagy élettársa – elhagyja.

Az 1960-ban, huszonnégy évvel ezelőtt írt mű eme alaphelyzetét több szempontból lehetne művészileg megvizsgálni. Lehetne megkeresni, íróilag megmutatni a tökéletes tönkremenés okait; Kis Jánosban vannak-e, s ha igen, hogyan, miért? A csapások közül kettőért kétségkívül ő a felelős: állásából sorozatos mulasztásai miatt bocsátották el, telefonját azért szerelték le, mert nem fizette a díjat, noha itálra mindig telt pénz. De a dráma sem a benső okokat nem vizsgálja, sem annak a külső világban is gyökerezhető okait, hogy képeit miért nem fogadták el. Lehetne művészileg elemezni és feltárni az e helyzetben bekövetkező összeomlást. De Kis Jánosban mindvégig megmarad a logikus gondolkodás, sőt annak kényszere is. Am a logika félrecsúszik; pontosabban: morálisan eltolja a logikus gondolatsor kiinduló pontját. S az író ez érdekli.

A morálisan elcsúszott kiindulópont a következő: ha a világban ennyire eluralkodott a rossz, akkor öneki segítenie kell a rossz munkáját, a világban való érvényesülését.

A morál, legalábbis egyik aspektusa azt jelenti, hogy saját cselekedeteinkben figyelembe vesszük a többi embert, a másik ember lehetséges kinjait, szenvedéseit, gyötrelmeit stb., és lehetőleg nem teszünk olyat, ami benne ezeket kiválthatja. Legalábbis tudván-tudva, akarván-akarva nem. Am Sarkadi hőse ezt teszi: a szó szoros értelemben az első órában elcsábítja az új társbérlo feleségét, ebbéli gyötrelmeiben másnap magára hagyja, majd még ugyanazon a napon pénzért „átaszolja” egy házbeli férfinak; s közben beépíti a férjbe a féltékenység és az elhagyatás kinjait.

Ahhoz, hogy mindez megtörténhessék, az írónak olyan női alakra és olyan körülményekre-helyzetekre van szüksége, akivel és amelyekben mindez megtörténhetik. Azt is mondhatnánk, hogy Kis János csak egyetlen egy esetben segítheti a bemutatott esemény sor szerint a rosszat, akkor, ha Zsuzsi, a társbérlo felesége teljesen önállóan lény. Mert mindannak, amit Kis vele tesz, semmi értelme nem lenne, vagyis ő nem segítené a rosszat, ha a fiatalasszony akármilyen okból gyakran csalná meg férjét. Másfelől, amit Zsuzsival tenni akar, nem történhetne meg, ha a fiatalasszonyban öntörvényei alapján ellenállás lenne. Vagyis a rossznak ezen az úton való segítése csak akkor lehetséges, ha Zsuzsi tisztességes, de önállóan lény; ha a műben objektíve olyaná formálódik, hogy elveszti öntörvényeit és a Kis János benső világában élő dinamizmusok által vezérelt lényé válik.

Sarkadi Imre drámáiban, a legelsőtől (*A próféta*) kezdve feltűnik egy bizonyos alkatú férfi, aki azonnal, a megismerkedés első pillanatában szexuális kapcsolatot akar létesíteni az adott női alakkal. Ők viszont sohasem „lelki prostituáltak”, és mégis azonnal megadják vagy meg is adnák magukat. (*A Ház a város mellett* Klárikájának kivételével.) E nők előképei Zsuzsinak.

Zsuzsi alakjának értelmezéséhez és a vele történők megértéséhez szólnunk kell a helyzetekről. Először Kis János is teljesen „kész”, arra, az említett okokból, hogy a rosszat tegye Zsuzsival. Am ilyen értelemben készek a mű helyzetei is; Mária ma hagyta el, s így puszta fizikai jelenléte sem lehet zavaró; Zsuzsi férje éjszaka dolgozik, ezért ő egyedül jön az új lakásba, s férje is csak késő éjszaka tér haza. De azonnal kéznél van az a férfi is, akinek Zsuzsit el lehet adni. Zsuzsi benső világa is épp ilyen „kész”, nincs benne egyetlen önálló dinamizmus sem, sőt megnyilvánulásai is csak Kis szövegeire való reagálások. A köztük lévő helyzetet pontról pontra Kis irányítja, Zsuzsi csak reagál és teszi, amit a másik kíván.

Vagyis itt a világ teljessége és alakjai vesztik el saját öntörvényeiket, s a világ egésze alakul át olyanná, amely a Kis János benső világában élő vágyak alapján létezik és mozog. Ez a pszichológiai alkat egyébként is azt szeretné, ha a világ, a többi ember pontosan olyan lenne, mint ő maga; ha a világ az ő visszhangjává változna. S legtöbbször ilyennek is látja a világot. Mint pl. Thomas Mann Józsefje, aki – amíg be nem dobják a kútba – azt hiszi, testvérei őt jobban szeretik saját maguknál; így látja és így kezeli őket.

Ez az alkat a narcisztikus alkat, aki szeretetét és *érzelmi* alapú figyelmét a külvilágról önmagára fordítja, önmagára összpontosítja. A világban, a valóságban így önmaga tükörképét látja, mint víztükörben, s azt gondolja, olyan az, mint ő maga.

A drámai mű világa sohasem csak az író kimondásában létezik, hanem elsősorban alakjainak a dialógusaiban, alakjainak a kimondásában. Am az *Oszlopos Simeon* világa elvesztette ezt a jellegzetességet, épp a többi alak és az itteni helyzetek öntörvényeinek hiánya miatt, s átalakul a csak a Kis János kimondásában létező drámavilággá. Vagyis olyan ez a világ, mintha az objektív világot valóban áthatotta volna a narcisztikus ember tükörképe.

A dráma erőtere valóban be is zárul Kis János körül, amit a kapcsolatok hiánya és a fizikai elzártság is jelez. Ami a dráma erőterén kívül van vagy lenne, az nincs; ami ezen belül van, az olyan, mint Kis János.

Rég tudott igazság, hogy aki önmagán kívül nem képes mást szeretni, végül meggyűlöli önmagát. Ahogy szokták mondani, az önszerelem egyáltalán nem boldog szerelem. Hiszen a világ sohasem olyan, mint az „én”, s ezért az „én” állandóan sérelmeket szenved, állandóan megsértik és megcsorbítják az objektív dinamizmusok, amelyek miatt kénytelen meglátni, hogy a világ arculata másnyilván, mint saját tükörképe. Am az a hihetetlen, önszerelemből fakadó vágy, hogy mégis legyen olyan, a narcisztikus alkatból és alkattól, mint keserű pohár sohasem múlik el. A változás képtelensége miatt kialakul az öngyűlölet, de még ez sem készletti változásra, mert mégis saját tükörképét szereti legjobban. Mivel a világ sohasem az ő tükörképe, a világgyűlölet is kialakul. A logikus gondolkodás így elindulhat morális áttolással megkapott kiindulópontból: a világ csak rossz, mert ami keserv, kín stb. utolér, az csak a világ rosszasága miatt ér utol, hiszen én csak jó vagyok. Tegyük hát a rosszat.

A drámában Kis János ezt meg is fogalmazza. A gyakorlati végrehajtáshoz, mintegy Kis ezen dinamizmusának hordozójául egy másik alak épül a drámába: Vinczéné, a tedd a rosszat gyakorlatának elősegítője. Vinczéné sem objektív törvényekkel, öntörvényekkel mozgó alak: ő is „kész” van. Ezt megjelenése is igazolhatja. Amikor minden külső kapcsolat elszakadt – elvittek a telefont is –, egyszerűen megjelenik a dráma világában. S azonnal van „bűdösbogara” is, amivel a tedd rosszat első lépése megvalósulhat.

Mindezt azért kellett elmondanunk, hogy a mű színházi előadásának elvi és gyakorlati kérdéseit és problémáit megemlíthessük. *Drámai* műben, ha ez így megindokolható, végül elfogadható a világ és az alakok öntörvényeinek a hiánya. Ezért

vagy olyaná lehet formálni a színjáték világát is, hogy a néző a közvetlen látvány és a színészi megoldások-megformálások alapján spontán módon érzékelhesse: az egész itteni világ Kis János tükörképe, ami által egyértelmű lehet, semmi sem mozog itt öntörvényei alapján. Vagy másképp, az alakok ön-örvényeinek a megteremtésével kell hitelesíteni.

A színjáték megformálásában rendszerint abból szoktak kiindulni, hogy azt eleven életté tegyék. Már G. Simmel rámutatott ennek végső soron való lehetetlenségére. Képtelenség és önellentmondás is lenne, hiszen ha a színjáték világa élet lenne, megszűnne a megformált világ *műalkotás*-mivolta. Am a valóságos élet minél teljesebb kibontakoztatására csábit, lehetőséget is ad, hogy a színjáték világa a drámához viszonyítva teljesen más jelrendszerben létezik. Ennek jelrendszere nem a nyelv, hanem az eleven emberi-színészi testekkel létesített helyzet. Ez nyilván azt is igényli, hogy pl. a Zsuzsit vagy Vinczénét alakító színész nő megkeresi alakjának öntörvényeit, hogy azokból, azok által valósítsa meg mindazt, ami a fiatalasszonnyal történik; ami miatt vagy amiből Vinczéné amorális ötleteit produkálja.

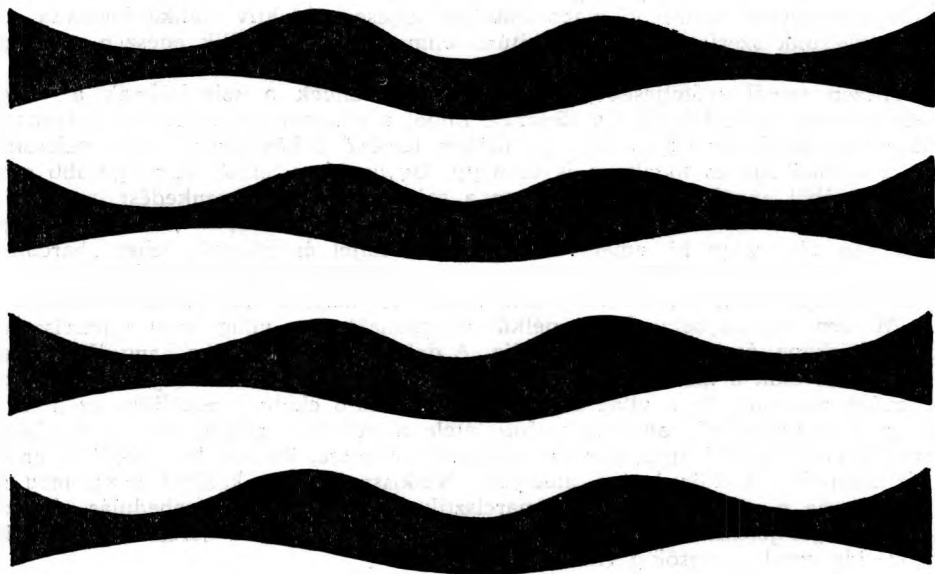
Köztudott, hogy a színész emberi alkatának, de részeinek, pl. arcának jegyei-jellegzetességei a színpadon egyéniséget jelölő és jelentő jellé válnak; akár akarják, akár nem. Venczel Vera alkata szerint teljesen tiszta egyéniséget jelöl, s ezért voltaképpen jól választotta ki azt a vonást, amivel a színjátékban mint Zsuzsi öntörvényével hitelesítheti az azonnali magc-megadását: az ebből a tisztaságból feltámadó *szánalom*-érzéssel Kis János szerencsétlensége iránt. A szerepnek végül is ez a legfőbb, ha nem az egyetlen lényeges pontja. Margittay Ági Vinczénéje pedig a primitív rosszindulat pénzéhségét hangsúlyozza. A rosszindulatú viceházmester alakját küllemével, testi-lelki magatartásával teljesen objektív alakká formálta, ami - megítélésünk szerint - bármily kitűnő önmagában, nem illik egészen a dráma-világ említett alapvonásához.

Hiszen minél erőteljesebben reális-naturális ennek a színjátéknak a világa, annál kevésbé válik hihetővé a történet. Ebből a nézőpontból a kezdeti szerencsétlenségek-csapások ily egyszerre, egy időben történő bekövetkezése sem valószínű; még a drámai sűrű és fogalmán is túlmegy. Ugyanakkor, minél valóságosabb e világ, a nézőből annál inkább vált ki ez a sok amoralitás berzenkedést, magával a művel szemben. Ezt a berzenkedést korántsem az a finomkodás, konvenció, nyárs-polgáriság stb. váltja ki, amely ellen felemelt fejjel és büszkén lehet „harcolni”. Itt épp az ember normálisan morális érzéke berzenkedik, ha ez egyfelől egyértelműen valóságos történetként jelení ödik meg, s ha másfelől Kis János kritikája nélkül. Minden morális berzenkedés nélkül elfogadható ez a világ, mint a narcisztikus alkat tükörképe, és mint ennek kritikája. A drámában ez a kritika hangsúlyt is kap, s korántsem csak a mű végén, amikor Kis kijelenti, hogy „nem segíték a rosszon, ha tovább ron'om”. Ez a világ csak akkor fogadható el, ha érzékeljük: ez a történet „a föld születése”, amelynek előfeltétele a víztükör széttöredezése, a „képpé merevült világ” millió apró darabra való széttöredezése. Vagyis, ha e történet annak a víztükörnek a széttöredezése, amelyben Narkisszosz saját kezével érinti meg saját arcát; ha e világ eseményei a narcisztikusságtól való megszabadulás alapvető szükségességét jelenítik meg azáltal, hogy a végsőkig viszik a narcizmust, s ha így közlik: ide vezet a végsőkig vitt önszerelem.

Végvári Tamás viszont úgy játssza el Kis Jánost - akinek még a neve is jelzi, hogy valamely mértékben mindannyian narcisztikusak vagyunk -, hogy nem a víztükörben tükröződő Narkisszosz-arc széttörésének és nem a föld megszületésének a folyamatát látjuk. Csak reálisan megmutatott esetet, amelynek a végére biggyesztették a tanulságot, a megfogalmazott önkritikát. Az igazsághoz tartozik, hogy Végvári Tamás nem a legegyszerűbbet választotta: Kis János cselekedeteit nem eredezteti merő hangulataiból vagy pusztán alkoholista gonoszkodásból. De reális esetként prezentálja, általánosabban érvényes - nemcsak a megtisztulás-megszabadulás folyamatában érvényes - esetként, egészen addig, amíg el nem ér a végső mondatokhoz. Ezeket azonban nem hitelesíti olyan jelekkel, amelyek a végső tanulságot

egyfelől anticipálták volna, s amelyek másfelől a cselekvéssort a narcisztikus világ-
arculattól való megszabadulás folyamatának egyik lehetséges útjaként jelenítették
volna meg. Persze igen jól tudjuk, mily végtelenül nehéz épp ezt a folyamatot szí-
nészileg-rendezőileg megformálni; de hát az igazi művész válassza a legnehezebbet,
a legpontosabbat és legfontosabbat.

Mert alapvetően szükségünk lenne rá, hiszen narcisztikus öntetszelgéseinkben
igen hajlamosak vagyunk rá, hogy saját eredménytelenségeinkért, szerencsétlensé-
geinkért és sikertelenségeinkért s.b. kizárólag vagy elsősorban a valóságot okoljuk,
s eszünkbe se jusson, bennünk is ott vannak ennek okai, bőven. Ha ezt látnánk,
megítélésünk szerint akkor lenne Sarkadi Imre műve előadásának igen nagy je-
lentősége.

MÉDIUM

Képzőművészeti kiállítás Sepsiszentgyörgyön

A sepsiszentgyörgyi múzeum képtárában kapott helyet a több országos és megyei szervezet közreműködésével szervezett, 110 kiállító anyagát bemutató „Fiatalkori romániai képzőművészek – Médiúm” című tárlat. A kiállításon igen szép számmal találkozhatunk romániai magyar képzőművészek alkotásaival is. Ez alkalmat szolgáltat arra, hogy a határon túli magyar képzőművészet néhány problémáját végiggondoljuk. A határon túli magyar irodalom (és színjátszás) helye és szerepe az elmúlt években egyre gyakrabban vált értékcentrikusan vizsgálat tárgyává. Tisztázni lehetett, hogy a határon túli magyar irodalom (és színjátszás) egyrészt integráns része az adott ország kultúrájának, másrészt nyilvánvalóan része a mai magyar kultúrának is. Ez utóbbi közösséget a nyelvi azonosság; míg az előzőt az évtizedek óta közös földrajzi egység, s az ennek következtében adódó társadalmi, szociológiai környezet teszi evidenciává.

Nem tisztázott azonban a nem verbális művészetek, köztük a képzőművészet helyzete. E művészet nyelve internacionális, s ezért az alkotás konstituálásában szerepet játszó kulturális kapcsolódások, gyökerek feltérképezésekor egy kultúrtörténeti megalapozottságú mozzanatot kell a jelenre vetíteni – s ezt már nem teszi véghetetlenül egyértelművé az alkotó anyanyelvének, nemzeti hovatartozásának említése. A képzőművészet történetében tisztázatlan kérdések sora bizonyítja e probléma bonyolultságát. A születés pillanatában az anyanyelv kérdése eldőlt, míg a vizuális kifejezési formákat később sajátítják el az alkotók – ennek végső kialakulását a közvetlen társadalmi, művészeti környezet, a tanulmányok intenzíven befolyásolják. A művészettörténet kérdése azonban az is, hogy az egyes művészek nemzeti hovatartozását – az alkotói szubjektumot alapjaiban meghatározó kultúrörökség tisztázása érdekében – figyelembe kell vennünk. Nem másról van itt szó, mint a speciális helyzetben alkotó művészek reálisan meglévő kettős kötődésének tudatosításáról. Természetesnek tűnik, hogy Picassóra a spanyolok éppúgy büszkék, mint a franciák; s hogy számunkra önismereti kérdés Moholy Nagy vagy Vasarely magyarságával tisztában lenni.

Miközben élénk érdeklődéssel figyeljük a környező országok összművészeti mozgását – mivel a Duna menti népek sorsközösségének gondolati aktualitása ma is él, s nem is élhetünk az egymásra figyelés összetartó ereje nélkül –, nem tekinthetünk el attól, hogy az adott művészeteket inspiráló közeg történetileg részben ugyan abból a forrásból táplálkozik, amely a hazai alkotások egyik legfontosabb alapja, és amely nem más, mint a magyar kultúra. A testvéri országok művészetét ezért is kellene minél nagyobb alaposággal analizálni, ismerni, feltérképezni. Ehhez az áttekintéshez kíván a jelen írás hozzájárulni.

JELLEMZŐ: A FOTÓ-HASZNÁLAT

A tárlat a Médiúm alcímet viselte, ezzel is utalva a művészeti üzenetet hordozó anyagok sokféleségének lehetőségére, s arra a törekvésre, hogy a kiállítás a megvalósítási formától függetlenül kívánta bemutatni a Romániában napjainkban létező korszerű képzőművészeti produktumokat. Az alcímben jelölt közvetítő elemek közül a legnagyobb arányban a fotó szerepelt a tárlaton.

Múlt századi felfutásától kezdődően hol a fotó hódít el bizonyos területeket

a képzőművészetől, hol a képzőművészet integrálja a fényérzékeny lemez vagy film lehetőségeit, elszakítva azt a dokumentarista felhasználástól. Majd az elmúlt évtizedekben létrejött új képzőművészeti műformák (az akció, a happening, a land art stb.) ismét dokumentumként, az egyszeri vizuális látványélményt reprodukálni képes eszközként használják fel a fotót. Máskor a fotót továbbrajzolják, manipulálják. E gesztus következtében az eredetileg sokszorosítható mű egyedivé válik. Az életségmenteket tükröző, fotókon rögzített valóságpillanatokat véletlenszerűségükön túlrendít, a jelenségeket magyarázó, értelmező továbbrajzolás lehetőségével élt *Elekes Károly* Emlékraktár című box művével.

A mű egy kb. 2x1x1 méteres drótrácsból épített „kalitka”, melynek egy oldala hiányzik. Itt közelíthette meg a néző a művész által begyűjtött, fotón dokumentált „emlékeket”. A 366 fotó a rácsra volt felerősítve. A szabadon hagyott oldal fölött egy tábla függött, amely arra szólította fel a belépőt, hogy miután áttanulmányozta a fotókat, vigyen magával egyet. Am mielőtt ezt tenné, a box közepén lévő albumban, a kép másolata mellett jelezze, hogy miért éppen azt a fotót választotta. E mechanizmus azt eredményezte, hogy míg óráról órára csökkent a rácson elhelyezett fotók száma, ezzel párhuzamosan növekedett az emlékalbum anyaga – amelyben a gondolatok egymásra-rétegződése, illetve emlék-átminősítése ment végbe.

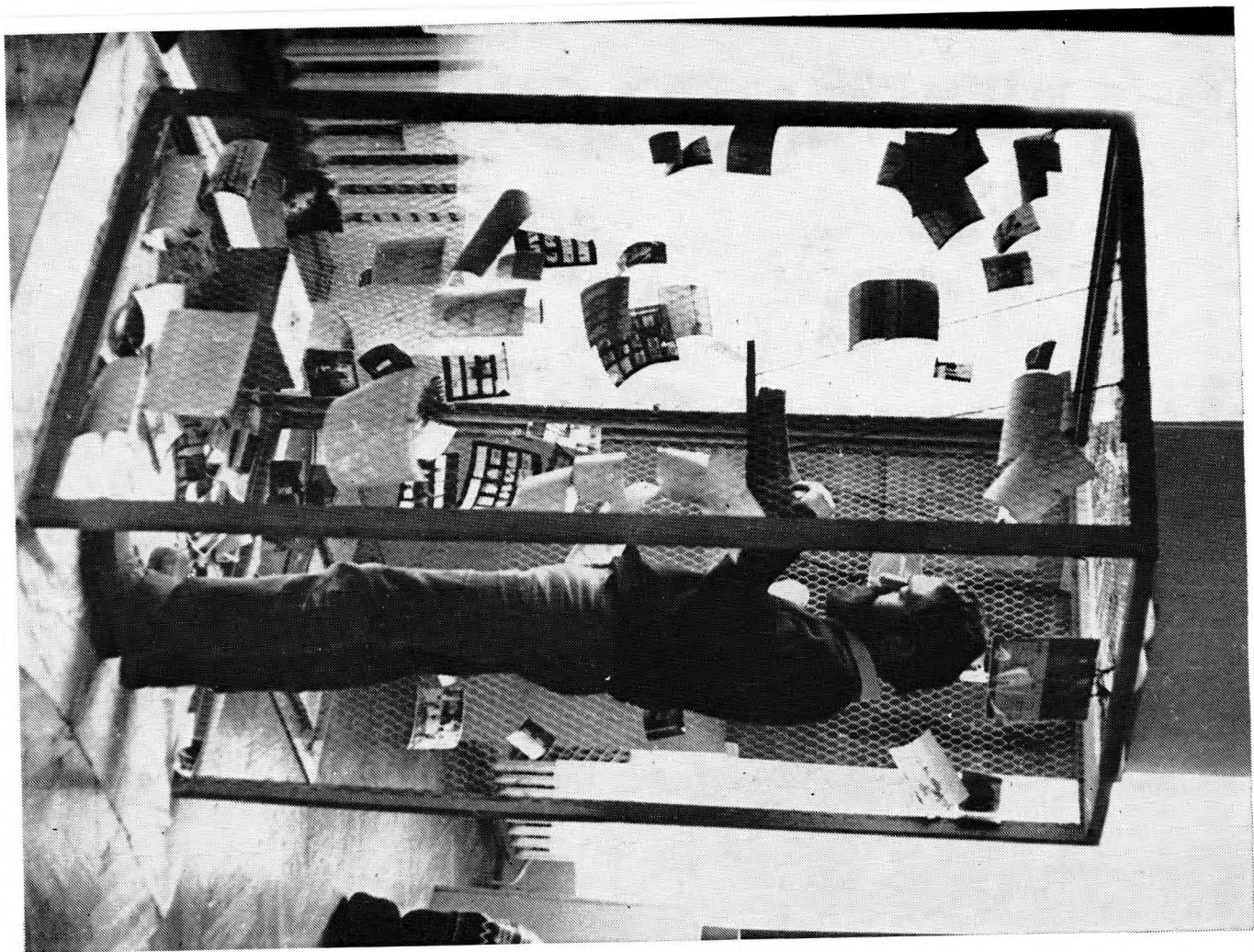
A továbbrajzolt fotó *Báász Imre* A megmaradás esélyei című művében is elsődleges szerepet játszik. A mű egy rőzseköteg 6 fotójával – és az avarban elhelyezett tárggyal magával – létkérdést vetett fel. A fotók a fák koronájáról lemetszett, életüket ezáltal befejezett, de az anyag örök körforgásának törvényéből ki nem szakadt gallyak metamorfózisos létét állítják elénk. Az élet egy bizonyos állapotának megszüntetése még nem a létet negligálja – foglalhatnánk össze eléggé leegyszerűsítve a mű mondandóját.

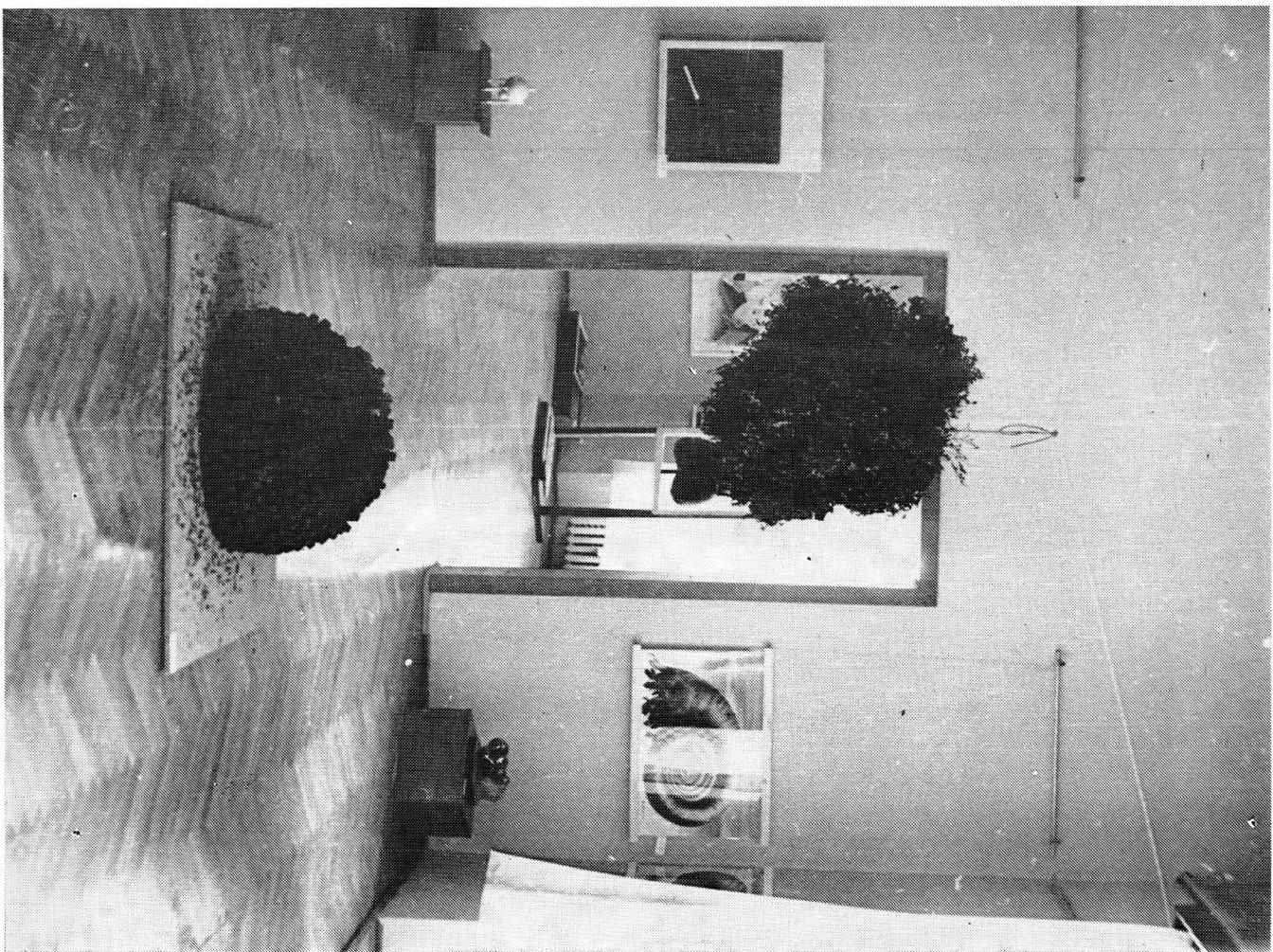
Két művész, *Jovián György* és *Onucsán Miklós* kiállított tárgyaik értelmezését segítik fotóikkal. Jovián akció-dokumentumként létrejött felvételeket állított ki. Az akció az *Hommage à Vincent* címet viselte, s bemutatott tárgyai (fehérre festve valamennyi): egy szék, asztal, rajta fiók, s benne a tárgyasított Van Gogh-féle bakancsok. Tekintsük ez utóbbi tárgyat egyszerűen a múlt rekvizitumának, mely jelenlétével megidézi, felidézi a nagy elődöt? Vagy inkább az eredeti művel kapcsolatos heideggeri gondolatok itt és most aktualitásának elismeréséről van szó? Az asztal fölött függő grafika inkább ez utóbbi elgondolást erősítette meg a nézőben. Sajnos az akció átélését nem pótolta a dokumentáció végigelemzése – így pedig a fehér bakancspár kérdésére csak valószínűsíthető választ adhatunk.

A fotók plusz magyarázatként szerepelnek *Onucsán Szent Sebestyén* figurája mellett is. A kaotónai próbabábú, melyet a gyakorlótéren szétszaggatnak az ölni tanuló kiskatonák, a felvételek segítségével válik *Szent Sebestyén*-né. Am e metamorfózis után a bábú már önmagában tiltakozás mindenféle kiszolgáltatottság ellen, ahogy *Jakobovics Márta* a *Korunk* 81/12. számában írja: *Onucsán* „Kiömlött torzóbábujának keretbe foglalt felfüggesztettsége, félelmetes, nyomasztó expresszivitása tiltakozás minden olyan helyzet ellen, amelyben az ember célpont – a háború, a gyilkolás, az esztelenség szenvedő alanya lehet”.

Közvetlen felhasználással létrehozott fakturális kísérleteket (*Irsai Zsolt*), művészettörténeti analógia-keresést (*Újvárossy K. László*) és fotónaturalisztikus rajzi ábrázolást (*Bocz Borbála*) egyaránt láthattunk. *Ferenci Károly* fotói *Delacroix: A szabadság géniusza a barikádra vezeti a népet* című festményének eszméjét aktualizálják, illetve totális aktualizálhatóságát kérdőjelezik meg.

Megemlítendő, hogy több nagyváradai művész (*Jovian, Onucsán, Újvárossy K., Ferenci*) művészettörténeti előzményekhez nyúlt vissza. Ennek oka, hogy a Médium kiállítás előtt Nagyváradon *Dialog* címmel nyílt meg a fiatalok tárlata, melynek célja az volt, hogy bemutassa az előző korok művei, művészei s a jelenkor művészténeke párbeszédét. (Kis kitérővel jegyzem meg, hogy a nagyváradai tárlatról mit sem tudva (!) a *Fiatalképzőművészek Szűdiója* is rendezett hasonló kiállítást 1982 februárjában Budapesten a *Pataky Galériában* *Hagyomány I.* címmel, amelyen hommage-ok, parafrázisok, persziflázások kerültek bemutatásra.)

A kiállítás egyetlen vérbeli képzőművész-fotósa *Garda Aladár* volt. Felvételei szociológizáló pillanatképek tárgyakról, hétköznapi – részben természeti, részben az ember által alakított – világunkról. Nála a fotó primér, önálló médium.

Szigeti Pálma boxánál viszont már csak képeslapként, reprodukcióként használta fel a fotót. A mű, mely Ikarusz, avagy minden eladó címmel szerepelt a tárlaton, tulajdonképpen klasszikus environment. Egy angyallá idealizált, de eszményitetségében is tépett, kiszolgáltatót, ijeszten rózsaszín figura hordozta az alapon danivalót: a nagy tettekre készülők semmibe-hullását, mielőtt a Napot megközelithetnék. A boxban felsorakoztatott giccsek segítségével tiltakozik a művész az eszmék és az eszmények degradálása és sárba tiprása ellen, míg a mű egyben az árucikké válás, a pénzzel megválthatóság gyakorlatának elutasítását is jelenti.

HAGYOMÁNYOS KERETEK KÖZÖTT

A fotótól független festmények és grafikák között két jól elkülöníthető alap-
törekvést érzékelhetünk. Az egyik *Francis Bacon* művészetére támaszkodva egy alapvetően energikus, erőteljes, eruptív, expresszív kifejezőmódot választ, míg a másik műves, részleteiben rendkívül precíz ábrázolási forma megvalósítására törekszik, figyelmet fordítva a mikroesemények világára is.

Az előbbi lényege, hogy a műalkotáson belül megszületik egy olyan feszültségi pont (felület), amely mintegy kilök, kiteszít magából parányi részeket. Önmaga szinte szétrobban, és ennek következtében szétfröccsent a felületre olyan elemeket, amelyek ismét olyan feszültséggel bírnak, olyan erőteljesek, hogy szinte várjuk, melyik pillanatban bomlanak tovább, robbannak szét ismételten, s hoznak ezáltal létre kisebb és kisebb feszültségi góccokat. Ezt a hatást elsősorban a térbeliség redukálása és a háttér színvilágával ellentétes elemek ütköztetése révén érik el az alkotók. *Blaier Tamás Anna*, *Nagy Árpád*, *Borgó* (György Csaba), *Gyulai István* munkái keltenek figyelmet e tárgycsoporton belül.

A másik törekvésről szólva *Moldoveanu Mihai*, *Kuti Dénes*, és *Storia O. Iosif* munkáit kell megemlíteni. *Storia* azon 7 aradi művész egyike, akik minden évben más-más témát tűznek ki maguk elé, melyet sajátos eszközeikkel kutainak végig. A 81-es esztendő t mindannyian „a fa” analízisének szentelték.

E csoport munkáin belül a legizgalmasabbak *Colta Onisim* színes ceruzarajzai voltak. Ezek naturalisztikus, realista betétekkel olyan áttételes információkat hordoztak, amelyek részben több értelmű metszetekként hatottak, részben a különböző környezetbe ágyazottság révén más-más tartalommal töltekeztek fel. *Colta Onisim* árnyalt finomságát a többiek (Gnandt János, Szveszcsák Ludovic, Tamás Mária, Păcurar Mihaela, Varga St. Luigi) nem tudták elérni.

Grafikája alapján inkább az elsőnek jellemzett, eruptív törekvéshez kapcsolható *Antik Sándor* művészeté, de a már említetteknél sokkal konceptuálisabb alkotó. Nyilvánvalóvá teszi ezt plasztikája, a Mikroállapotok, mely inkább egy gondolat-sor illusztrációjának, mintsem önálló szobrászati értékkel bíró alkotásnak tekinthető. Gondolatiságának lényege azonban rendkívül fontos: az ember helyét, szerepét, lehetőségeit kutatja. Helyzetfelmérés ez, ami megtörténik minden olyan léthelyzetben, amelyben meg kell találni a lehetőségeket az egyéniség kibontakoztatására, vállalva egyúttal a közösség problematikáját is. Ez nem hajtható végre másként, mint azokat a hagyományokat megkeresve, amelyek valóban éltetőek lehetnek; majd ezek ismeretében és felhasználásával lehet megszüntetni a rossz értelmű provincializmust, s kialakítani a sajátos, de integrálódásra is lehetőséget adó ábrázolási (gondolkodási) formákat.

A hagyományos alapanyagú, bronz, kő kiplasztikák közül kiemelkedett *Dienes Attila* *Csend* című munkája. Egy szabályosan kialakított gömb és egy fejforma idézi meg az elvont fogalmat e műben, illusztrálva egyben azt is, hogy Bráncuși hatása máig él a romániai szobrászatban. *György Albert* és *Baróti Adám* figuratív

bronz szobraikkal nem a Brâncuși-féle tojáshoz, mint ősmotívumhoz, hanem az archaikusan redukált emberi testhez, mint művészettörténeti alaphoz nyúlnak vissza. A terrakotta plasztika gazdag lehetőségeit *Bocskai Vince* két érzékeny, pszichológiai jellemzést adó portréja érzékeltette. Ezek a művész nagyszerű emberismeretéről, mintázási készségéről tettek tanúbizonyságot.

Sokan dolgoztak alumíniummal. *Adorjáni Endre* *Kitörés és Szomjúság* című munkái tördelt felszínű, expresszív, érzelemgazdag alkotások. *Vinceli Sándor* *Mementó*-jában harcosok alakjait sorakoztatja egymás mellé. A mű az önmagát pusztító emberiség harcai elleni tiltakozás indulatos kifejezése. *Horváth Ödön* és *Vetro András* laposreliefjeinek ábrázolásai grafikus jellegűek.

Négy művész porcelán tárgyakat állított ki. *Jakobovits Mária* és *Drăgan-Chirilă Emilia* munkái különböző, a kubusból kiinduló műtárgyakként szerepeltek a kiállításon. *Ailincai Arina* *Konténer* című műve a tárlat egyik kiemelkedő munkája volt. Az ő porcelánjai, melyek régi írástekerceket idéztek, képi igénnyel alakított felületek. Ezen túl a konténer, mint a gondolatok „zárolt” és „egységcsomagként” elsajátítható jelképe értelmeződik a műben. A szellemi javak „konténerezése” kezdetét vette az ősi írástekercekkel s tart egészen napjaink különböző nyomtatványaiig. Mindezt felidézti a *Konténer*, ennek következtében az egyes darabok túlmutatnak anyagiságukon, és a porcelán-adta lehetőségekkel élve fontos tartalmat képesek tudatosítani a nézőben. *Barcia Lia* munkája a fehér porcelán, *Kiss Miklósé* az üveg egyedüli megjelenése a tárlaton.

A textilművészetet *Kelemen Tamás Anna* magas kultúrájú, nagyszerű gobelinjei, *Kántor József* *Kompozíciója* és *Păcurar Mihaela* *Fa* tértextile képviselte.

TÁRGYEGYÜTTESEK, FILMEK, DIÁK

Elsőként vegyük szemügyre azt a boxot, amelyet *Nagy Lajos* készített *Egy tárgy elemzése* címen. A boxban egy valóságos szalmabálát láthattunk, előtte a földön egy grafikát, s a box falain frizszerűen szintén rajzokat helyezett el az alkotó. E grafikai sor kiindulópontja a kézzel való aratás (szalma) keresztje, zárómotívuma pedig a gépi aratás (szalma) bálája volt. A többféle asszociációs lehetőséget hordozó keresztmotívumtól így jutunk el a gépi világ bálásított, azaz geometrizált világáig. Áttételesen az emberi létezés változó lehetőségeiről szolt az alkotás.

Bunuș Ioan *Ketiős térosztás* című munkájánál a szerves és szervetlen világ, a természeti motívum és az ember által alkotott forma összekapcsolásával találkozhattunk. *Bunuș* a földön egy vasúti talpfa-leszorító csavarokból összeállított félgömböt helyezett el. E térelemre felelt egy fölé belógatott, áfonya gallyakból készített, azonos átmérőjű félgömb. A két test egy képzeletbeli tengely segítségével egymás tükörképének is felfogható alakzattá vált. A csavarok felidéztek a nézőben a vasútnak, mint az emberek közötti közlekedés közegének képét; s ezáltal az ember, mint társas lény tételeződik a műben. Így a két félgömb az ember által alkotott és a természetből kapott formák összeegyeztethetőségén és együttes tökéletességén túl mindezt az emberi világ eredendően társas viszonylataira vezette vissza. Lényeg az, hogy meg kell találni a kapcsolatot a természetes és mesterséges világ között, s erre csak az ember képes, méghozzá a „kollektív” ember. Általánosítva azt mondhatjuk, hogy mindennek az alapja és feltétele az emberek közötti viszonyrendszerben keresendő.

Várvédő István Ív, mérleg, osztás című boxa a konstruktív művészet kifejezési lehetőségeinek prezentálása volt. *Petrovits István* *Csomag* című konceptuális műve szándékával ellentétben csak annyit bizonyított, hogy egy gyenge plasztikát semmilyen kontextus nem minősít át, s hogy a modernség látszata nem egyenlő az aktualitások megértésével.

Szervesen egészítették ki a tárlat anyagát azok a filmek, amelyek részben a kiállítóteremben, részben a szentgyörgyi moziban különvetésként voltak láthatók.

A képzőművészeti jellegű filmek között egészen különböző technikai lehetőségekkel dolgozó alkotók műveit láthattuk. Így *Kovács Károly-Sándor* filmjei az experimentális filmezés hőskorának technikájával készített konceptuális alkotások voltak, melyek nem vehették fel a versenyt az egész magas technikai szinten dolgozó *Peleş Ioan*, *Wanda Mihuleac* vagy *Ion Grigorescu* munkáival.

Az animációs filmek közül *Bădică Mihai* gyurmás filmjeit és *Szilágyi Zoltán* két rajzfilmjét kell megemlíteni. Bădică filmjeiben a gyurma alakíthatóságának és az egyes figurák formázási lehetőségeinek zseniális kihasználása nagyszerűen kapcsolódott a különböző hanghatásokkal. A filmek hallatlanul szuverén alkotói egyéniségről tanúskodtak, s mind folyamatukban, mind megoldásaikban rendkívül izgalmasak voltak. Az alkotásokat gyermeki optimizmus és felhőtlen derültség jellemezte.

Szilágyi Zoltán két filmjéről, az Arénáról és a Gordiuszi csomóról magyarországi bemutatói kapcsán már véleményt alkothattunk. S a filmek jellemábrázolásainak, helyzetelemzéseinek nagyszerűségét nemzetközi díjak jelzik. Az Aréna című film egyik grafikája a kiállításon önálló műként is bemutatásra került. Ez a grafika a film befejező fázisának azt az állapotát merevítette ki, ahol a Szent Györgyszobor vásári mutatóványa degradálódik, és a Szent György-féle tett egy vásári komédia részévé alacsonyodik.

Végezetül említjük meg, hogy érdekes diaanyagok is bemutatásra kerültek; *Nagy Zoltán* képverseit és *Elekes Károly* több akciójának (ezek között volt csoportos is) diadokumentumait láthatták az érdeklődők, ám az anyagok kiválasztása véletlenszerűnek tűnt.

ÖSSZEGZÉS, TANULSÁGOK

1. A médium – a művészi üzenethordozó, vagy a koncepciót megjeleníteni hivatott anyag – az alkotás értékét nem determinálja.
2. Bár a rendezők a médiumok felsorakoztatásában viszonylagos teljességre törekedtek, mégsem született ez meg. Hiányolhatóan nem jelent meg a kő, beton, műanyag stb.; míg a más technikával készült művekből mutatóba kiállított egy-egy példa (üveg, fehér porcelán stb.) nem adott értékelhető, állapot-regisztráló képet. Ugyanakkor a teljességre törekvés sok rendezői gondot eredményezett.
3. A fotó hatása a képzőművészetre jelentős. Gyakori a primér fotó (esetleg továbbrajzolt formájának) megjelenése képzőművészeti alkotásként. Érdekes módon teljesen hiányzott a fotón alapuló legegyszerűbb sokszorosítási technikának, a szitának az alkalmazása.
4. A művek között igen kevés a pusztán esztétizáló tárgy. A gondolatiság, vagy az érzelmi, indulati töltés meghatározó alakító erővel bír.
5. Az expresszivitás kemény gyötrődések kivetítését eredményezi; affektáló finomkodás nincs, lirizálás alig. (Nosztalgia sincs.)
6. A gondolatiság létkérdések feszegetéseként, vagy a művészetre történő rákérdezőként jelentkezik.
7. Az anyagban nem különültek el a különböző nemzetiségű alkotók művei.
8. Az állapotelemzést, mint a kiállítás egyik fontos szakmai eredményét hasonló kiállítások sorozatával kellene folytatni.
9. A nagyváradi Párbeszéd kiállítás anyagának és az aradi „fa-csoport” tagjainak hangsúlyos jelenléte mutatja, hogy a munkaközösségek egybehangolt gondolkodása inspiráló tematika esetén fontos ösztönzőerőt jelenthet, fontos művek megszületését segítheti. Ez nagyjában és egészében igaz erre a tárlatra is.
10. Van mit tanulnunk egymástól, s ezért a jövő a nagyobb egymásra figyelés időszaka kell legyen.

„A jövő pedig – eszmény. Az eszmény és reális viszonyában nincs szó két egyenrangú tag viszonyáról; a döntő jelentősége a reálisnak van. A reálisból kell kiindulni, a realitást kell elismerni, hiszen ebben vivjük meg harcainkat, és e harcban közelíthetünk az eszményi felé. Nincs szó két egyenrangú tag dialektikájáról, hanem a reális dialektikájáról, amely kitermeli, „kiizzadja” magából az eszményt, saját hiányainak felismerése révén. Az eszményt a reálisban meglévő örök hozzák létre; e tény felismerése a reális humanizmusért folytatott harc feltétele.” (Bretter György)

BODRI FERENC

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

ALBUMOK ÉS KÖNYVEK AMERIKÁRÓL

„Az amerikai civilizációk történetének tulajdonképpen csak egyetlen fejezetét ismerjük igazán: a spanyol hódítás, vagyis az ősi amerikai civilizációk lerombolásának történetét...” – írja Ágh István (Betemetett nyomok... – 1981), és megállapítása aligha vitatható. Az „eurocentrikus tudat” a „két ellentétes civilizáció egyesülése” címszava alatt jobbra inkább egy borzalmas pusztítás történetével foglalkozott, Pizzarro (Peru), Cortés (Mexikó), Alvarado (Guatemala), Montejo, Coronado (Észak-Amerika déli része) és mások „hódításával”, néhányuk naplója és feljegyzései magyarul is olvashatók. És az „eurocentrikusság” vádja (?) alól korántsem ment fel még az sem, ha a „diadal-tudat” nyomában megszólal az egykori (Így látták. Indián és spanyol krónikák – 1977) és kései lelkiismeret a pusztítás célját és mértékét illetően. Juhász Vilmos majdhogy már feleedett könyvei (Az aranyföld hajósai – 1935; Az inkák birodalma – 1936; Nagy hódítók – 1942), William Hickling Prescott (Mexikó és Peru meghódítása – 1967), Eva Lips (Könyv az indiánokról – 1960), Miloslav Stingl (Indiánok tomahawk nélkül – 1970; A maja városok – 1977), Carcila de la Vega (Inkák és konkvisztátorok – 1965), E. Harry Ceroll (Inkák tündöklése és bukása – 1965), Ceram (Az első amerikai – 1979) és mások (a kötetekben bőséges bibliográfia található), akár Longfellow Hiawathája („az indián Edda” Fodor András szép fordításában – 1958 –, a Körszínház bemutatóján – 1978) a történelem mellett inkább a felelősséggel terhes néprajztudomány adatait, az irodalom kunklúzióit foglalják együvé, a „tészek nélküli madarak” szociológiáját és históriáját, hatalmas anyaggal és a múltba tekintve keserűn. A témában újat és eredetit egy-egy utóbb megismert adat vagy éppen „szempont”, egy-egy felsejlő és érvényes konklúzió után inkább az „eurocentrizmus tagadásával” remélhetünk, hiszen az „indianizmus” túlnőtt már régen a gyermekkor nosztalgiáin. És bár a „férfikor” sem nélküli Cooper és mások örökségeit, de a vizsgálódások tudományosabbak és érettebbek lettek, az indítékok emelkedtek túl az ifjúkor vágyain: a megismerés és megértés szándéka körültekintőbb, felelősségteljesebb és értelmesebb.

Ebben a folyamatban lehet alapvető élménnyé Kelemen Pál gazdag világú könyve, amely a Régi amerikai művészetet mutatja be (Corvina Kiadó – 1981), az Ősi indián és spanyol gyarmati kor latin-amerikai művészeti emlékeit, a két kultúra kölcsönhatásait. Egyben az oly ködbeveszön távoli múltú, ismeretlen földréz hatalmas kataklizmákkal és tragédiákkal terhes történetét. Az 1894-ben Budapesten született, majd itt, később Münchenben és Párizsban iskolázott művészettörténész az

Egyesült Államokba valamiféle „újvilági Frobeniusként” 1932-ben avval a furcsa és szilárd szándékkal érkezett, hogy az indián kultúrákat vizsgálva tudományának ne a régészetben vagy a folklorikában, hanem az egyetemes művészettörténetben teremtsen helyet.

A „texasi tudós” a könyv előszavában és a magyar kiadáshoz írt folytatásban beszámol érdeklődésének születéséről, „áttéréséről”, hiszen tudományos képzelő-erejét előbb Greco és a bizánci művészet izgatta, az amerikai spanyol barokk („e nagyszerű, de töredékes torzó”), de „1932 őszén, egy szeles délutánon” a Harvard Egyetem Múzeumában prekolumbián tárgyak tömegével találkozott. Az indián kultúra töredékeivel, egyben „a bölcsészettudományok mostohagyermekével”, mint erről egy 1979-es előadásban, munkásságának öt évtizedét összefoglalón beszélt.

Ami tehát Kelemen Pál munkásságában 1932 ősze után történt, az már egy többszörösen „új világ” sokszor fáradságos felfedezése lett: utazások és gyűjtőmunka, tudományos alapozás és rendszerezés, egyre növekvő számú és egyre nagyobb hatású publikációk sora. Ennek az úttörő érdemű és kemény munkának első összefoglalása az 1937-ben angolul, 1939-ben németül, majd 1940-ben magyarul megjelent *Istenek csatatere*. A londoni kiadást a *Magyar Művészetben* (1938) „k. g.” (?) nagy elismeréssel mutatja be: „*autochton alkotásokkal van dolgunk . . .*” – írja az egykori recenziós. És bár az előző Kelemen-könyv csupán a mexikói kultúra alakulásával foglalkozik, az „őshonos eredet” és ennek művészeti értéke, hatása a további kultúrákra, érvényes ez újabb és körültekintőbb összefoglalásban is. „*Amerika meghódítása egyenlő egyben a kereszténység kultúrájának átvételével, de átélényegítésével is*” – írja Kelemen, a „ráerőltetés, egyben a saját polgáraival való benépesítés” folyamatában az indián kultúra hatott a spanyolra, és nemcsak nyomokban fellelhetőn. A kapcsolatok és kölcsönhatások művészettörténeti értékének vizsgálata, az értelmezés széles horizontú és összefoglaló bemutatása a sokhelyűt megforduló egyetemi tanár „missziója” lett.

„*. . . Eddig nem sokat tettünk azért, hogy megértsük az indiánok soktöle nyelvét, és még kevesebbet azért, hogy egészében megértsük őket. A kecsua és ajmara nyelvet például több millióan beszélik az Andok magastödjéin, de a legjobb nyelvtankönyveket és szótárakat mégis a 17. század misszionáriusai írták . . .*” – olvashatjuk a könyvben, és a kötet összefoglaló, egyedi értéke mellett talán a leginkább tiszteletreméltó a szerző állásfoglalása az indián kultúrák értékét és szuverenitását illetően.

Evvel a szemlélettel Kelemen egy „új iskola” alapjait teremtette meg. A közép-amerikai népművészetről szóló összefoglalása 1943-ban, a barokk és rokokó kor latin-amerikai jelentkezéséről szóló monográfiája 1951-ben jelent meg, a könyvek és egyetemi kurzusok során egy új nemzedék nőtt fel, munkálkodik azóta Kelemen tiszta koncepcióival.

A most magyarul megjelent összefoglaló kötet 1956-os európai előadókörútjának (érdekesek az előszóban leírt tapasztalatok), egyben a Columbia Egyetemen tartott sorozatok (1966) népszerű foglalata lett, Kelemen Pál sikra szállt az európai befelé fordulás ellen, a hatalmas képanyaggal és elemzéssel új világképet tár a művészetkedvelő olvasó elé. Ítéleteit el kell fogadnunk még akkor is, ha szokatlanok a művek, „innen tekintve” illúzió-romboló a szándék és kiindulás. Hiszen az eredmény a szerzőt igazolja, ugyanígy az 1969-ben angolul megjelent népszerű monográfia. Önálló művészettörténeti értéket teremtett a Kolumbusz előtti világ, indián inspirációjú, virágzó helyi korszakok születtek a féktelen rombolás előtt és után.

Kelemen Pál könyvében valójában tehát nem egyféle nosztalgia mutatkozik, az „*örök vadember*” újjászületése egy tudósban (*Giuseppe Cocchiara* „vonzódásfeltáró” könyvének indítéka és címe ez – Bp., 1965), hanem egy nagyszerű és támadhatatlan felismerés az emberi kultúra egy másik bölcsőjéről, ennek öntörvényű, majd (ma már így látjuk) tragikus alakulásáról, bár a keresztény korszak végtére mégiscsak őrzi a prekolumbián világ, mitológia, ikonográfia (stb.) keveredésével a maga eredeti értékeit. A kötetben egyrészt az „*ősi korszak*”, másrészt az „*idegenbe átültetett világ*”

két hatalmas fejezete kapott helyet a művészettörténeti beidegződés – építészet, szobrászat, kerámia, szövés, fémművesség, utóbb festészet, oltárépítészet stb. – kategóriái szerint. A megközelítés lépcsői mégiscsak európaiak, csupán az eredmény különbözik.

Kelemen Pál méltán érdemel jelentős helyet a külföldre szóródott magyar tudósok (művészettörténészek és esztéták: Hauser Arnold, Tolnay Károly, Antal Frigyes, Wilde János, Kepes György és mások) nagy nemzedékében. Munkássága és könyvei átfogják közel húsz évszázad amerikai művészetét, ebből ötszáz esztendő már az „egyesülés” idejére esik. Az író vallomás-értékű bevezetői az „öshaza” iránti töretlen tisztelet és vonzalom bizonyítékai. Érdeklődést és hazát igen, de szívet az idős tudós sohasem cserélt. Így nemcsak úttörő értékű tudományos kutatásai és szemléletmódja, de megőrzött magyarsága előtt is tisztelettel adózhatunk. Az amerikai művészet ontótvényű folyamatát illető koncepcióját ma már az egész világ elismeri, eltűnt az értetlenkedés. Kelemen szemléletében tisztelik egyként a magyar származású tudóst.

ÉSZAK-AMERIKAI INDIÁNOK KÖZÖTT

Korniss Péter önmagukban is kitűnő képei, a modernül tervezett (Mayer Gyula munkája ez) és szépen nyomtatott (Révai Nyomda) album indítékai között még talán a „gyermekkor nosztalgiai” is megálálhatók, az eredmény mégis felnőttszándékok bizonyítéka lett. A nagyobb részt színes fényképek egy talán még a gyermekkori olvasmányok nyomában álmódott és néhány év előtt megvalósult utazás eleven emlékü, gondolatébresztő dokumentumai. „... Szerencsés időben jártam a rezervátumban – írja Korniss –, azokban az években éledtek újjá a régi hagyományok. Biztossá vált az összetartozás tudata, az önállóság követelése...”

Ha a „rezervátum” szó már önmagában riaszt, a „szerencsés időkből” mégis aligha kételkedhetünk, hiszen többszörösen az; bár a tervezett eredmény bevallottan is bizonytalan.

Ennek a bizonytalan eredménynek bizonyosabb elérését kívánja szolgálni a most jónéhány nyelven megjelent album, hirdelve az elkötelezett fotós jószándékát és igazságait – amit ő tehetett az „ügyért”, képeiben és képleírásaiban megszületett. Nem kevés segítséggel a tájék (Dakota, Nebraska, Új-Mexikó, Utah) egyetemeinek részéről, az előszót író professzor, Robert D. Mievald tárgyyszerű és segítőkész megállapításaiban ugyanígy.

Míg Kelemen Pál az indián múltat kutatja, műemlékek között és múzeumok raktáraiban bújárkodik, addig Korniss figyelmét a jelen, a jelenben őrzött és őrizhető múlt emlékei sarkallják: maguk sem kevesek és nem kevésbé izgalmasak, érdekesek. Egyféle „identitás-tudat” bizonyítékát hozta az album, mint tették ezt Korniss korábbi sorozatai. A *Vörös Felhő földjén* cím így nem valamely érdekes természeti jelenségre utal, hanem az oglala szíúk híres főnökének nevét idézi fel, a törzsfőnök neve az összetartozás és fennmaradás, a „konok túlélés”, a „törzs eszményének” beszédes indián szimbóluma lett.

A bevezető írója kemény szavakkal ítéli el nemcsak a történelem egykori és mai eseményeit, de azt a mindmáig hamis képet egyben, amelyet az „uralkodó, hódító többség alakított ki az indiánokról”, erről a Kolombusz előtt hozzávetőlegesen 2000 kultúrmezőt kialakító emberfajról, hiszen még mai tudatunkban is legkivált a természettel állandó harmóniában élő „ökológus indián” szellemképe uralkodik. „Az *indián* fogalomnak mindig a *tehérek adták tartalmát*” – írja a bevezető, legkivált Cooper, May és mások „durván torzító tudatformálása” emlékezetes, máig ható, többszörösen „sötét lelkiismereti folt”. És bár aligha becsüljük túl egy új tudat formálásának, egyben az indián eszmények fennmaradásának esélyeit (nem biztat erre sem a bevezető, sem pedig a fényképész „látletele”), a „független társadalmi csoport” elnevezés sem nyújthat oly nagy reményt, a képek alapján ébredt szándékok megvalósulásáról álmódozunk. A tiszta és szépen formált felvételek mellett – jónéhány szimbolikus értékű tájkép, „szociófotó” található a riportképek és „zsánerek” között – a humánus szándék a fényképész legszebb érdeme.

Örömmel láttuk színesben *Ceram* könyvének világát: a *Mesa Verde* sziklaméiyedés 1888-ban felfedezett sziklabarlang-városát (a ki tudja, mi okból elhagyott rommezőt), a *Canyon del Muerto* irdatlan falainak sziklarajzait. A múltat tehát, a tán már sohasem felfedhetőt. Az „eltűnt nép” (anaszazi) emlékeinek bemutatása után a fényképész a jelen tájegységeit keresi fel: az északnyugati partvidéket, majd a sziú indiánok sík és kietlen, a navahók sivatag-földjét, végül a mai „puebló-lakókét” Arizonában és Új-Mexikóban, egy-egy rövid és találó bemutatás olvasható a vidék térképe alatt és a képsorok előtt.

Korniss képein és képleírásain átsüt a „*gauguini parabola*” – a Honnan?, Hol?, Hová? fátuma –, egyben a korszerű humanitás szépfényű világa – mindaz, ami képen és írásban felmutatható. Ugyanígy a *F. D. Roosevelt* elnökségei alatt már megtervezett program igénye és megvalósításának ígérete, az egyik „belső újjárendezés” terve, amelyről távolban álmodozunk.

„*A tehérek hajdan fényesnek hirdetett győzelmét ma kegyetlen mézszárlásnak látják...*” – koncepció modern tudatváltása, az „*ősi indián rítusok*” látványosság-elemeinek engedélyezése a problémák megoldásához korántsem elegendők – a szép képek többek között ennek a felismerésnek nagyszerű bizonyítékai. Valamiféle szociológiai konklúziók „képleírása” lett tudatunkban az album, hasonló tanulságok forrása lehet ott, akikről szól, akikre vonatkozik.

Mi itt csak reménykedhetünk – *Korniss albuma nemcsak egy művészi, de akár egy történet-szociológiai tettel telér* –, a „fényképes diagnózis” katartikus és adott. A „gyógyítás” mértékén és módozatain az idegen nyelvű kiadások lapozgatónak kell tovább tűnődniük. Bizzunk abban legalább, hogy tetszik. (*Corvina Kiadó*)

ALBUMOK KÖZÉP-EURÓPÁBÓL

A bukaresti és az újvidéki magyar nyelvű könyvkiadás nem ritkán szolgál kellemes meglepetéssel: ezúttal néhány művészeti könyv került az asztalomra a tájegység múltjának és jelenének ott élő jeles magyar képzőművészeiről. Bizonytal nem teljes a sor, de a kötetek és füzetek érdekes horizontokat tárnak elénk, a „felmérés” örömteli még akkor is, ha egy-egy ott alkotó művész munkássága az elemző bevezetések és a reprodukciók alapján ítélve nem az én ízlésem szerint való. Hát még mekkora élvezet, ha művészeti „világképünk” (az alkotóé és a krónikásé) jónéhány síkban találkozik!

A *Kriterion Kiadó* az „egyedi kiadványok” mellett két sorozatban mutatja be (többnyire két nyelven is) Erdély egykori és kortársi képzőművészetét. Egyrészt „táblázott”, monográfikusabb igényű albumokban a történetibb jellegű, „visszatekintő” és gazdagon dokumentált tanulmányokban az egykor ott munkálkodó mesterek pályaképét, hasonló módon az idősebb nemzedék munkásságát. Ezek a kötetek (*Corvina Kiadó*) többnyire nálunk is kaphatók, pl. Banner Zoltán *Mattis-Deutsch János, Szervátiusz Jenő, Bordi András* munkásságáról született összefoglalása, Borghida István *Ziffer Sándor, Leon Alex, Krizsán János* „portréja”, Murádin Jenő *Klein József*, Gy. Szabó Béla, E. Szabó Ilona *Fülöp Antal Sándor, Szolnay Sándor*, Jánosházy György *Incze János, Bene József*, Gazda József *Gyártás Jenő, Nagy Imre, Mezei József Balogh Péter* életművét bemutató tanulmánya és képanyolójája. A hosszú névsor nem csupán az „erdélyi képzőművészet” gazdag palettáját jelzi, jelöli egyben, hogy az alkotók jeles művészettörténész nemzedékekkel találkoztak, a „pályaképrajz” általuk ke-rekedik.

Ebben a sorozatban olvasható néhány „tematikusabb jellegű” összefoglalás is, így *Az erdélyi habán kerámiáról* (Bunta Magda), *A Festett famennyezetekről* (Vilhelm Károly), *A Barabás Miklós Céh* munkásságáról (Murádin Jenő), az egykori Korunk és az új művészet kapcsolatáról (*Kép, világkép* – Kántor Lajos), hogy csak az ismertebbeket említsük a *Moldvai csángó népművészetet* (Kós Károly, Szentimrei Judit, Nagy Jenő – 1981), a *Régi zsidó temetők művészetét* (Erdélyi Lajos – 1980), *A középkori*

Udvarhelyszék művészeti emlékeit (Dávid László – 1981) feltáró, nem ebben a sorozatban megjelent nagymonográfiák után.

A „táblázott” sorozat legutóbbi kötete (előttem legalábbis) *Murádin Jenő* alapos és gazdagon dokumentált részmonográfiája lett, *A Ferenczy család Erdélyben* című (1981), amelynek kivételes érdeme, hogy a nagyszerű „dinasztia” (*Ferenczy Károly* és felesége, *Fialka Olga*, – *Valér*, – *Noémi*, – *Béni*) tagjainak olyan életrajzokról tudósít, amelyek „innen” nehezen követhetők. A könyv tehát „alapmű” és minden további feltárás szükséges forrása lett; sohasem látott fényképes dokumentáció, nagyszerű jegyzetanyag és irodalomjegyzék (1897–1981!), az erdélyi tárlatok hosszú sora, a romániai gyűjteményekben (múzeumok, magánosok) található Ferenczy- és Fialka-művek felsorolása teszik teljessé a korrekt és izgalmas feldolgozást az eléggé gyenge minőségű reprodukciók előtt.

Különösképpen *Fialka Olga* (1848–1930) és *Ferenczy Valér* (1885–1954) munkásságának foglalta a szolgál revelációként a recenziens számára, hiszen róluk „hazai” monográfia nem jelent meg eddig, pedig munkásságuk értékeiről meggyőzőnek eléggé a Szentendrén láthatók, ugyanígy a gyűjtemény szép, bár adatszegény katalógusa (1978).

Ferenczy Valér „irodalmi munkássága” (cikkei és tanulmányai többször a grafikáról és a rézkarcról, ugyanígy többször Nagybányáról, Rubensről és Leonardóról a *Brassói Lapok*, a *Nyugat*, a *Magyar Nemzet*, a *Magyar Művészet* és más újságok, folyóiratok hasábjain), édesapjáról 1934-ben megjelent emlékezései megérdemelnének egy gyűjteményes összefoglalást. Néhány írása Murádin jegyzékében helyet kapott.

A marosvásárhelyi *Igaz Szó* egyik éppen tíz esztendő előtti ünnepi száma (1972/11.) az erdélyi magyar képzőművészeket mutatta be, a bőséges tanulmány- és képanyag, az utolsó íveken található „*Arcképcsarnok*” bizonytalansággal az „kézikönyv” az ottani és e századi képzőművészetet búvárlók előtt. Egyelőre még a *Romániai magyar irodalmi lexikon* megjelent első kötete (A–F, 1981) sem helyettesítheti, a Ferenczy család tagjai, a Nagybányán nyugvó Fialka Olga pl. itt meg sem található. De már ebben az *Igaz Szó*-számban felfigyelhettünk (hasonlóképpen erdélyi magyar irodalmi művek illusztrátoraként) a kolozsvári főiskolai tanár, *Feszt László* grafikus, a nagyváradi festőművész, *Jakubovits Miklós*, a temesvári szobrász, *Jecza Péter* nevére és munkásságára, akikről most baráti kölcsönből a *Kriterion Galéria* című füzet sor három száma (1981) került elő. *Feszt* oldottan geometrikus „grafikai jeleiről” *Ditrói Ervin* kissé eltűzött virágos s'ílusú bevezetője olvasható a reprodukciók előtt, *Jakubovits* festményeiről *Borghida István*, *Jecza Péter* valóban szép és izgalmas fémplasztikáiról („szobormetaforáiról”) *Szekernyés János* írása, ez utóbbiak valóban az alkotókról szólnak, és korántsem a portretis a költői hajlamainak lehetőségei. A három művész alkotásai közül csupán a legeredetibb *Jecza* művei nem voltak eddig Budapesten láthatók, pedig a hazai és a külföldi sikerek (egyben a recenziens véleménye) alapján bizonyosan érdemes lenne velük megismerkednünk „eredetiben”. A róla olvasható írás a leginkább „visszafogott” a három közül, a másik két művész munkásságát az elemzők lírai szándéka ítéletem szerint kissé túlértékeli.

Az újvidéki *Fórum Könyvkiadó* képzőművészeti sorozatából eddig négy kötet került elő, és a szépen nyomtatott kiskönyvek egyazon erényekkel bírnak: a rövidre fogott bevezető alaposak, a reprodukciók utáni adattár historikusabb jellegű. A még 1978-ban megjelent két album *Sáfrány Imre*, illetve a fiatalon elhunyt *B. Szabó György* (1920–1963) festői és grafikai munkásságát mutatja be. *Tolnai Ottó* Sáfrány Imre festményeiben „a Vadak jó utódját” fedezi fel (és joggal tesz így) a neoimpreszjonista kezdetek után, az utóbbi művek pedig a maguk „informeles módján” egyéni és valóban átélt élményeket sejtetnek (*Szamártövis*, *Tűzvirág*, *Lila sámán* stb.) a monografus és a recenziens ítélete szerint.

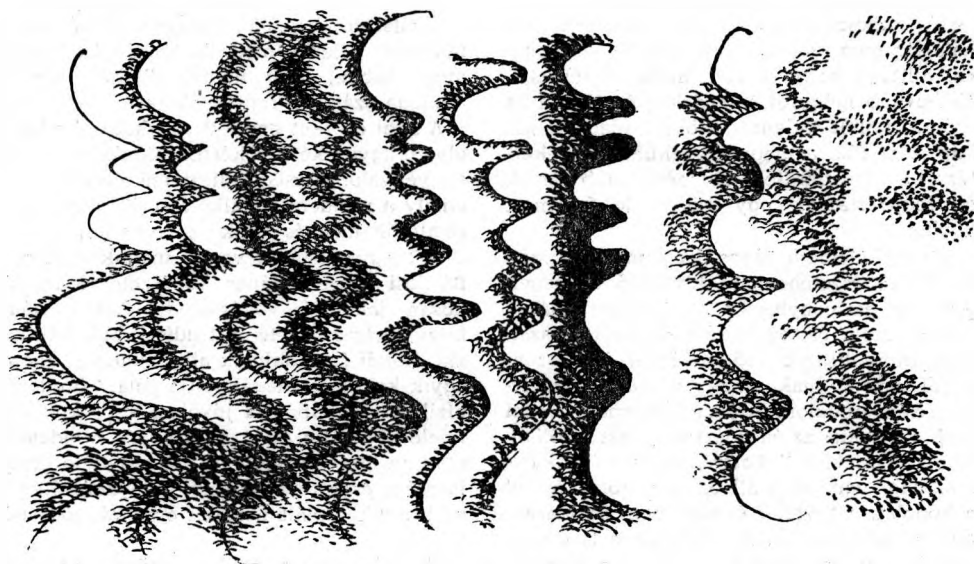
Az egykori Eötvös-kollégista, *B. Szabó György* egy elementáris erejű *Vajda Lajos* esszével (Híd – 1962 január), „hangjáték-rekviemjével”, utóbb más írásaival és két tanulmánykötetével (*Tér és idő* – 1958, *Éjszakák, hajnalok* – 1963) lopta a recenziens szívébe magát, az újvidéki egyetem magyar tanárának tragikus lélekmélységet sugalló grafikai tanulmányait, „fekete, szürke, fekete-arany” tus- és tollrajzait

Bela Duranci és Bányai János írásai elemzik a főként absztrakt kompozíciók eleven reprodukciói előtt. Kár, hogy a kitűnő írásokat követő dokumentáció hiányos maradt, a szerkesztők nem sorolják (bár bőséggel idézik) B. Szabó írásainak jegyzékét és a róla szóló irodalmat, a Sáfrány munkásságát összefoglalók hűséggel teszik.

A még „nagybányai eredetű” *Balázs G. Arpád* (1894) impresszív indítékú festészete és expresszív erejű grafikai munkássága nem ismeretlen errefelé sem, hiszen a két háború közötti munkásmozgalommal való kapcsolata, életútja lényét inkább „közép-európaivá” teszik. A pályakép iver Kassa és Prága, Nagybánya, Budapest és Nagyvárad, Baja, Kiskunfélegyháza és Szeged, Újvidék, Belgrád és Szabadka sokszögében alakul (időnként Párizs is útbaesik) *Bori Imre* alaposan adatgazdag és a kapcsolatokat is feltáró bevezetőjéből kideríthetőn. Az 1980-ban megjelent kötet reprodukciói ennek az izgalmasan változatos (és nemcsak változó színhelyű) életútnak méltó hírnökei, az idős művész stílusvilága és eszményei valóban „átíveltek a századon”. Legjelentősebb munkái a fiatal Kmettyéhez hasonlíthatók.

A két *Pechán*, Pechán József (1875–1922) és Pechán Béla (1906) munkásságát összefoglalóan bemutató, friss album (1982), *Duranci Béla és Bordás Győző* közös monográfiája a MIÉNK és a Művészház mozgalmaitól induló mester, a kortársi magyar képzőművészet ismert alakjának (Pechánnak *Rózsa Miklós* és *Petrovics Elek*, ugyanígy *Nagy István*, *Ziffer Sándor*, *Egry*, *Czóbel* és mások a barátai) pályaképe, majd az inkább talán grafikai művével jelentős fiának portréja lett.

Az eleven két könyvsorozatban megannyi először vagy elmélyültebben feltárt, többnyire izgalmas, még több e tájon eléggé ismeretlen művészpálya a hazai érdeklődés előtt. Szívesen ismernénk meg az alkotókat egy-egy valóságos tárlaton, a „komparáció” ezen az úton még gyümölcsözőbb lehet.

MAGYAR MÚZSA

Mindenekelőtt a magyar irodalom nagyjait idézi föl kötetében a szerző: Adyt, Aranyt, Babitsot, Bessenyeit, Csokonait, Csorba Győzöt, Kassákot, Kosztolányit, Juhász Gyulát, Petőfit, Szabó Lőrincet, Kodolányit, Krúdyt, Móriczot. Aztán festőket (Egry, Csontváry, Simon Béla), zeneszerzőket (Bartók, Beethoven), politikusokat (Deák, Széchenyi). A terjedelmes, de nem teljes névsor annyit mindenesetre elárul, hogy a Magyar Múzsza lapjain térben és időben távoliak, élők és meghaltak jelennek meg, és hogy kevés olyan tájéka van a magyar irodalomnak, művészetnek, amelyet Bárdosi Németh János szemhatára el ne ért volna.

A Magyar Múzsza posztumusz és egyúttal válogatott kötet, a versek legtöbbje már korábban megjelent. Az első, Adynak szentelt verset 1937-tel dátumozza a költő, az utolsók pedig, 1980-ból, Aranyhoz, József Attilához, Móriczhoz szóznak. A fenti évszámok azt is jelzik, hogy Bárdosi Németh János, aki 1902-ben született, ilyen verseit már érettebb, nagyobb áttekintéseket lehetővé tevő életkorában kezdte írni, s hogy az ilyen, tartós kapcsolatokon alapuló verseinek sora haláláig nem szakadt meg. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy el nem múló, életérdekű, életbevágó igényről és érdeklődésről van itt szó. A költőt valami különös, magasrendű kapcsolat fűzi a megidézettekhez, akik kortársak, talán barátok, de méginkább társak és fegyvertársak egy közösnek felismert ügyben.

Bárdosi Németh János, ha nem is életrajzi költő, költészetében jól kivehető a megélt élet, az eseményháltér. A Magyar Múzsza versei finom életpárlatként elsősorban szellemi irányultságról, töltöttségről és készenlétről tanúskodnak. Ahogy maga a költő írja: „Nem irodalomtörténetet akarnak jelezni ezek a versek: az én poézisem útját a fő'ötte járó csillagokkal.” Portré, vagy méginkább hommage-versekből áll össze a kötet. Mivel a hódolat, a tisztelet értékét nem az alárendeltség adja meg, valamiképpen a tisztelgőnek is egyenrangúvá kell válnia a megszólítottal. A portré, vagy hommage-versek lírai énjé látszólag kettős: az egyik a felidézett alkotóé, a másik azé, aki hozzá, róla szól. Bárdosi Németh János a megidézettek mű-

veire, személyiségére, életére, korára utaló motívumokat kollázsszerűen szerkeszti össze, és e motívumokhoz fűzi reflexióit. Az így kirajzolódó, megvilágosodó, egységessé váló képet aztán magasrendű szellemi-erkölcsi értékek távlatába állítja.

A Fáklya című, Móricznak ajánlott versében a távlat az író őrző és építő szerepét emeli ki, mint követendő, el nem évülő magatartást. A motívumok pedig a riadt, százas szegénységet óvó-féltő, hazát konokan és haragosan építeni akaró, szóra-tettre takarékos és serény Móriczot állítják elénk. Vagy például Aranyról szólva a pusztá reszkető csöndjét, az Egy Ady-képre című versben a volt erdők kondor ágait idézi föl, Babits pedig mint az ősz és tavasz közt zengő bölcs, nagy énekes jelenik meg – hogy csak egy-egy további mozzanatot ragadjunk ki néhány versből. Legtöbbször a verszárlatban jelennek meg az öröknek tudott, hitt értékek, amelyek a haza, az emberi és költői helytállás, az összefogás, a munka, és a szellem fogalomkörébe tartoznak. Deáknak tisztelegő versében így ír: „Jel a neved és intés a jövőre, / utánad indul, aki élni bátor, / nem sunyiság, csak összeszorított fog, / férfi bátorság: úszni örvény ellen.”

Bárdosi Németh János verse tehát kiválasztás, értékelés, hitvallás. Ő itt, és ebben a kiválasztó, értékelő, eszményt állító magatartásban jelenik meg, és igazán itt jelenik meg. Abban, amit műből, életből, sorsból önmaga számára fontosnak tart.

A lírai én fent említett megkettőzése tehát olyan, ugyan két gyökérről fakadó, de mégis eggyé váló, egységes lírai ént eredményez, amely a mindenkori alkotói folyamatban teremtődik meg és válik szuveréné.

A Magyar Múzsza versei magukon viselik Bárdosi Németh János költészetének általánosan jellemző vonásait is. Azt például, hogy életszemlélete a tradíciókkal érintkezik, költői forradalmak alig érintik – ahogy egyik kritikusa megállapítja róla. Töretlenül bízik a munkában, a jövőben, erős szociális felelősség hatja át. A szépség, és mindenekelőtt az igazság bűvöli el. Magát tudó érzelmessége és pátosza is ezek hiányából, illetve az irántuk táplált derűsen erős vágyódásból fakad.

Harmóniavágya és hite mögött azonban mindig ott vannak a tudott, érzett, átélt, a magán-, a közösségi és a nemzeti élettel kapcsolatos gyötrődések, tragédiák. Abból ahogy József Attiláról, Kodolányiról, Móriczról,

Madáchról és másokról ír, látható: elképzelt, lehetne itél idillje erős lélek nem pusztítható látomása.

A kötet bevezető (Magyar Múza) és záró verse (Önarckép) alapversnek is tekinthető. Az elsőben a köz, a másodikban az egyén gondjai fogalmazódnak meg. Mégis egylényegű ez a két vers. Az indulat iránya, a fellökerekedés szándéka tekintetében. A magyar költő, költészet Balassitól fogva mindig strázsált és csatázott, harcban állott a honért, szabadságért és ugyanakkor a csillagokkal viaskodott, pedig a végcél milyen mindennapi!, (s a mindig strázsálonak milyen rendkívüli! – tehetjük hozzá), mert „a szépség volt az álmunk” – mondja a kötetnyitó versben. S az Önarckép címűben: „Az én hősem nem a világot, / magát akarja maga ellen / megszervezni a szeretetben.” Azaz: kiharcolt és megszervezett itt csak külső, vagy belső ellenállások megtörése, legyőzése útján válhat valósággá. A harmóniavágy mellett a felelősségérzés Bárdosi Németh János verseinek és eszményeinek éltető eleme.

Látókörének szélesítésében nagy szerepe lehetett annak a szerkesztői, irodalomszervezői munkának, amelyet Szombathelyen az Írott Kő című folyóiratnál kezdett, majd Pécsre kerülve a Sorsunk és a Jelenkor körül folytatott. Szerkesztői munkája sokszor vont el erőt az írástól, mégis úgy vélem, e folyóirat-szerkesztői, irodalomszervezői munka, és a Magyar Múza verseinek létrejötte között szoros összefüggés van. Ami a szerkesztői munkában mindennapi, és ugyanakkor áldozatos, mert úttörő jelentőségű tett volt, az az évek során barátságokból, munkából, találkozásokból, a pillanatokból, az esetlegességektől függetlenedve, szellemiségévé véglegesült. Bárdosi Németh János megszerkesztette magának és az olvasónak a magyar irodalom egyfajta szellemi dokumentumát, egyúttal szellemi önmagát is, bebizonyítva, hogy a provincián élés nem jelent ugyanakkor provincializmust –, ahogy megemlékezett egy ízben kezdeti, szombathelyi próbálkozásairól. „Szeretném, ha másokat is megfogna egy-egy pillanatkép és örök barátai lennének a versek álmodóinak, akik országot és eget adtak nekünk, szavaink meleg lehelletét, magát a lelket, amely a magyar és a miénk – éppen a szép szó jogán” – írja kötetbevezetőjében.

A Magyar Múza verseinek költője Kosztolányihoz, a Logodi utcába, személyesen nem látogathatott el, nem tudott a meghívás-

nak eleget tenni. Vállalásban jutott el hozzá, másokhoz, a fölötte járó csillagokhoz. Ezért jelentenek becsülendő értéket a Magyar Múza versei.

TÓTH KÁROLY

Sz k á r o s i E n d r e :

ISMERETLEN MONOLÓGOK

„A szerző nem volt kegytárgyárus, kifutófiú, alkalmi és kikötőmunkás, biztosítási ügynök, útburkoló és segédszínész” — jegyzi meg szellemes-ironikus hangon bemutatkozó kötete bevezetőjében Szkárosi Endre, mintegy utalva a hetvenes évek induló első-köteteseinek gyakorta éppen ellenkező előjellel ismétlődő felsorolásaira. Mint rövid életrajzából vélhetjük: egyenes út az irodalmi életbe, egy szerkesztőségi asztal óvá fedezékébe — mintha valóban hiányoznának a buktatók. De tudjuk azt is, hogy valami-féle konfliktushelyzet nélkül nehezen születet műalkotás. Szkárosi esetében ezt a szituációt éppen az teremti meg, hogy számára az irodalom — többműfajúsága révén is — tulajdonképpen életforma, s fokozottan érzékeli, éli át a valóság és annak stílzált, tükrözött formái közötti ellentétet.

Mint a pontos ajánlásból tudjuk, hat év anyagát öleli fel a gyűjtemény, s így nem lepődünk meg azon sem, hogy a kritikus lírikus figyelmeztetése hamarosan beigazolódik: valóban heterogén, egymástól eltérő stílusú-hangvételű költeményeket találunk itt — egyszersmind a lehetséges skatulyáktól is óva persze a költő személyét. A bevezető két nagyobb lélegzetű kompozíció — *Hamlet ismeretlen monológjai, Részletek a domoszlói prépost vallásos korszakából* — a kötet legteljesebb és legerőteljesebb alkotásának tűnik. Igazi filozofikus alkatú, gondolatokra érzékeny költőt mutat, akinek szándéka is — ekkor még — nyilvánvaló: „nőni az „ismeretlenek” felé, / mely már így is túlon túl ismerős...” De már ekkor, a pontos helyzet- és szerepmeghatározás közepegye gyakran ütközik ellentmondásba: „Semmiel vagyok teli és itt vagyok. / Mindennek kéne lennem és mindig határ vagyok.” Ezek az ellentmondások aztán, már-már feloldhatatlanul, meghatározóan vonulnak végig a kötetben.

A *Tranzit* versei már nem a meditatív gondolatiság irányába terjeszkednek tovább. Újabb szituációkat alkalmaz Szkárosi, hogy vershelyzetbe hozza magát, s ennek megfelelően többféle lesz a megformálás is. A már reménytelenül heroikus szemléletmód átcsap önnön ellentétébe — iróniába, ön-iróniába. Verseik születnek a nyelv oldott, játékos kezeléséből — *Mese, Almata-dal, Perugia* —, de a leghitelesebb vallomás, az *Élni, írni* megejtően egyszerű ars poetica-érvényű sorai egy hagyományosabb lírai szemlélet talajából fakadnak: „Írni úgy kell, ahogyan a földek párolognak / ahogy az ember évek után újra kedvesére néz.”

Ezt az alapállást aztán felszámolja a *Sedalok* már az abszurdoid irányába lendülő ciklusa. A vers itt jószerével csak saját közvetlen anyagára, a nyelvre, s a költő fantáziájára támaszkodik — a nyelvvel való játék, a különböző variációs lehetőségek alkalmazása emelkedik abszolútummá. Fokozottan igaz ez az „akusztikus kompozíciók” címkével jelölt darabokra. A legtöbb vitát, a legtöbb értetlenséget alighanem ezek a kísérletek váltják majd ki az elemzőkből. S bár ezúttal is figyelmeztet a szerzői ideológia, hogy csupán nyomtatott partitúra és nem formalista játék, amivel szemben állunk, tartok attól, a gyanú nem oszlik el egyértelműen. Különösen, hogy a *Fogda-dal* előtt ezt olvashatjuk: ál-dadaista vers. Mindenestre érdekes lett volna mindezt — miként a tervekben is szerepelt — lemez mellékleten is közölni, mely egyértelműbben alátámaszthatta volna a kísérlet létjogosultságát. Bár a művészet elválaszthatatlan sajátysága az újabb utak felkutatása, kérdés még esetünkben: a végletek ilyen együttes bemutatása egy költő esetében nem bizonytalanítja-e el végletekig az olvasót is — a megítélésben? Igaz ugyan, hogy egyfajta, rugalmas határok között mozgó szemléleti következetesség itt is fellelhető: „Mindig is se

voltál, / se is maradsz, holtodig se. / Segítsen a jószerencse.”

Önleltetés — ez a következő, az utolsó ciklus címe, amely mint sejtetni enged, nem módosítja jelentősebben az eddigi szándékot, de stilisztikailag, hangulatilag újra egy más világgal találjuk szembe magunkat. Megfontoltan, törvényszerűen rezignáltan járja végig megegyezően a megmaradás módozatait. A mozdulatok most már tisztábbak, élesebbek, de csak nehezen kezd alakot öltetni valami végletesség. „Isten nélkül, emberesen / végigállni egyenesen / a rothadás rohamait.” Bár igyekszik valami pontosan megfogalmazható célt találni, az ellentmondásoktól, a kilátástalanság, cselekvésképtelenség érzetétől sokáig itt sem szabadul. „a szabadsággal nincs mit kezdeni” — nihiljétől aztán végérvényesen de nem megnyugtatóan Hamletként talál vissza: „Végül a leghasznosabb mégiscsak // és ellenben szóbeszédekkel / csendes / bolondként egzisztálni királyi / játékok között, megakasztani / egy-két bűvös kereket, mutatót, / s lenni olykor a sorsos tördőfés.” Ez maradt tehát: ha nem is meghatározni az események menetét, de felhasználni a beavatkozás jogát.

Akaratlanul is különös feladvány elé állította kritikusaik első kötetével Szkárosi: a költői mesterség teljes birtokában a mutatózó lehetőségek közül — a lírán belül — melyik lesz igazi útja? Tán nem marad csak jóslat, mikor azt mondom: a végső szintézist már az *Ismeretlen monológok* esetében is az iróniától sem mentes gondolati versekben vélem felfedezni, s úgy gondolom, a továbbiakban egyre inkább ezek határozzák majd meg költészetének erővonalait. Hiszen ha e mostani könyvből csak ezeket vizsgálom, a kiválasztott anyag talán már több is, mint egy tehetséges, jó költő ígérete. (*Szépirodalmi, 1981*).

BEZZEG JÁNOS